

Jog

történeti szemle

XVIII. évf.
2. szám
2020

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

A magyar nyelvű
bölcseleti irodalom kialakulása

Rózsa Sándor bűnügyei

A templomos lovagok, az iszlám
alapítvány és az oxfordi Merton College

A képviselőjelölési rendszer
a Horthy-korszakban

A fogyasztóvédelem
kialakulása és fejlődéstörténete

Magyar szövetkezeti jog
a második világháború után

A fiatalok elleni büntetőeljárás
a 20. századi Magyarországon

Genrih Jagoda – egy tömeggyilkosság
bűnrészesese és áldozata

Magyarország „Európán kívüli
érdekeinek” felszámolása a trianoni
békeszerződésben

Karl Anton Martini

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZABADFALVI József – „A’ hasznos Tudományoknak Hazai nyelven való előmozdítása”.

A magyar nyelvű jogbölcséleti irodalom kialakulása	1
† NÁNÁSI László – Rózsa Sándor bűnügyei	13
FALUS Orsolya – A templomos lovagok, az iszlám alapítvány és az oxfordi Merton College. Egy jogtörténeti rejtély	21
HOLLÓSI Gábor – A képviselőjelölési rendszer a Horthy-korszakban	27

MŰHELY

SZENDRŐ Éva Mónika – A fogyasztóvédelem kialakulása és fejlődéstörténete	34
SCHNELL Gábor Tibor – A magyar szövetkezeti jog helyzete a második világháború után (1945–1948)	41
BERTALDÓ András – A fiataikorúak elleni büntetőeljárás 20. századi magyarországi története	46
KÁDÁR Éva – Genrih Jagoda – egy tömeggyilkosság bűnrészes és áldozata	54

FORRÁS

Magyarország „Európán kívüli érdekeinek” felszámolása a trianoni békeszerződésben

– TESCHMAYER Gábor – TÖRŐ Csaba	67
---------------------------------------	----

KÖNYVEKRŐL

HEIL Kristóf Mihály – A rendi országgyűlések tablói (1790–1812). Pálmány Béla könyvéről	71
---	----

SZEMLE

Konferencia a polgári, magyar (hon)védelmi alkotmányozás csúcspontját jelentő,

a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. tiszteletére – FARKAS Ádám – KELEMEN Roland	75
---	----

HÍREK

.....	79
-------	----

E SZÁMUNK SZERZŐI	80
-------------------------	----

A címlapon:

Karl Anton Martini (Revò, 1726 – Bécs, 1800)

bildarchivaustria.at

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Bevezetés

A jogi nyelv kialakulását és formálódását alapvetően befolyásolta az európai keresztény állam modelljének mintakövetése, illetve a klérus által hordozott írásbeliség.² A feudális magyar állam megteremtését követően évszázadokig az államélet, a központi kormányzati szervek, a törvényhozás, a jogalkalmazás, a hivatalos kommunikáció és általában a jogi írásbeliség nyelve a latin volt. Jól példázta ezt az 1517-ben közzétett első magyar jogkönyv, a Werbőczy-féle Tripartitum. A „*lingua Latina*” használata magától értetődő volt, hiszen a különböző anyanyelvű magyarországi értelmiség műveltsége e nyelv ismeretén alapult a középkorban.³ A magyar jogi terminológia és szaknyelv létrejöttét nagyban akadályozta az a tény, hogy nemcsak a jogi praxis, de a tudomány és az oktatás nyelve a 19. század elejéig – egyes kivételek esetében a század közepéig – szintén a latin volt.⁴ Csúpan a reformáció következtében előtérbe kerülő „nemzeti visszahatás” eredményezett változást a magyar nyelven művelt irodalom és tudományosság világában.

A hazai állapotok jelentősen eltértek más közép-európai országokétól, ahol a nemzeti nyelvek a jogéletben hamarabb elterjedtek. Míg a *Sachsenspiegel* a 13. század elején vagy a hasonló cseh jogkönyvek a 14. és 15. században nemzeti nyelven jelentek meg,⁵ addig Werbőczy István Hármaskönyvét a 16. század második felében (1565) fordították le magyarra.⁶ A korabeli latin nyelvű szövegekben elvéve találunk magyar kifejezéseket. A hazai jogi terminológiában sokáig sajátos „kétsíkúság” volt tapasztalható. A „cikornyás” körülírásokkal terhelt latin nyelvű dagályosság mellett a korai magyar köznyelv egyszerű tömörségét megjelenítő magyar nyelvűség praxisa érvényesült. A 17–18. században sem tapasztalható jelentős változás. Az anyanyelvi terminológia megalkotásának folyamata a felvilágosodás eszméinek hatására a nyelvújítási mozgalomnak köszönhetően gyorsult fel, amely egybeesett az irodalmi és köznyelv „kodifikálásával”. Az anyanyelvi terminusok bevezetése ekkor a szókészlet gyarapítását, illetve az idegen (latin, „latinosított” vagy német) kifejezések kiküszöbölését jelentette. A nyelvújítási törekvések kiindulópontja a politikai és jogi szakszókincs újragondolása volt, mivel a közélet, a közigazgatás és jogélet megkívánta a széles társadalmi rétegek számára érthető, azonos értelemben használt anyanyelvi fogalmak használatát. A régiókban végbe ment nyelvújítási folyamatban az anyanyelv művelése, a

Szabadfalvi József

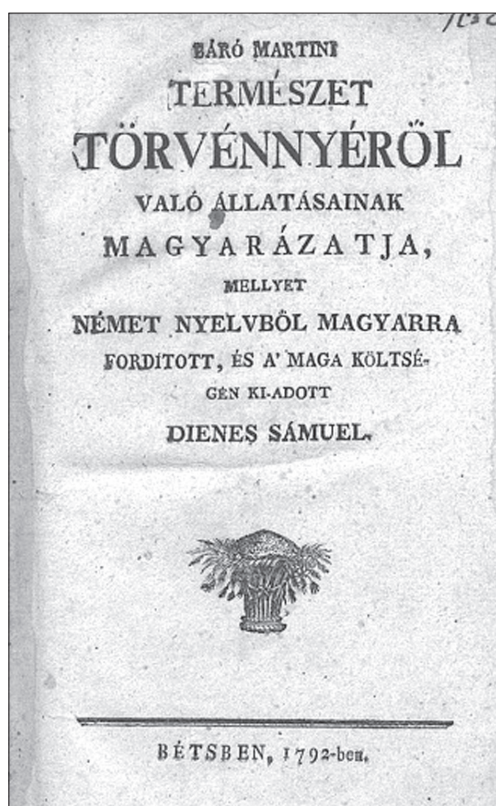
„A’ hasznos Tudományoknak Hazai nyelven való előmozdítása”¹

A magyar nyelvű jogbölcseleti irodalom kialakulása

köznyelvi és szakterminológiák szabályozása mint össz-társadalmi ügy került előtérbe. A továbbiakban a magyar nyelvű jogbölcseleti irodalom kialakulását és fejlődését a 18. század végi „kezdetektől” az 1843/44. évi országgyűlésen elfogadott 1844. évi II. tc. megjelenéséig – a magyar nyelv hivatalossá válásáig, az államnyelv státuszának elnyeréséig – tekintjük át. E törvényi rendelkezés értelmében a királyi leiratok, a törvények és rendeletek, az országgyűlési tanácskozások és valamennyi ítélőszék hivatalos nyelve a magyar lett.⁷

2. A legelső magyar nyelvű jogbölcseleti könyv

A jogi szaknyelv fejlődésében érdemi változás a 18–19. század fordulóján következett be. A 19. század közepéig a latin nyelvű munkák újabb kiadásai ugyan még megjelentek, de közben egyre több magyar nyelven írt elméleti jogi tankönyv, kézikönyv látott napvilágot, melyek a jogi műnyelv fejlődését jól szolgálták.⁸ A hazai jogbölcseleti irodalom legelső magyar nyelven közzétett dokumentumaként a *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázata* című terjedelmes művet kell megemlíteni.⁹ E munka Karl Anton Martini (1726–1800) – a bécsi egyetem természetjogi tanszékének professzora – *De lege naturali positiones* című 1762-ben megjelent könyve német nyelvű változatának¹⁰ 1792-ben kiadott for-

dítása, mely – egykor a heidelbergi egyetemen tanuló, és akkoriban az erdélyi udvari kancellárián tevékenykedő – Dienes [Diénes] Sámuel (1749–1799) jóvoltából készült el. Fontos megjegyezni, hogy nem egyszerű fordításról van szó. Dienes az eredeti szöveget bőséges magyarázó kiegészítésekkel együtt tette érthetővé az érdeklődőknek,¹¹ illetve számos helyen a magyar olvasók számára ismert példákon keresztül magyarázta a mű mondanivalóját.¹² A fordító további érdemként kell megemlíteni, hogy a több mint ötszáz nyomtatott oldalt kitevő munkát a saját költségén jelentette meg.¹³

Dienes az olvasókhöz intézett előszavában a következő indokkal magyarázta a hazai jogbölcséleti irodalomban mindaddig egyedülálló vállalkozását:

„Ezen könyv is, mellyet kezedben tartván olvasni akarjz, az én foglalatóságaimon kívül, Nemzeti Nyelvünkre általom nem azokért fordítottatott, a' kik előtt különben is különb különféle Nyelvek esmértefiek lévén, a' fziükséges, és hafznos Tudományokat a' magok tífzta forrásfokból merithetik, hanem azokra nézve, a' kik vagy Tehettségek nem lévén, vagy más akadályok nem engedvén, fziületett Nyelveken kívül más nyelvekkel esmértenek, és minthogy ilyen hofzfzas ideig, ezt a' Tudományt, a' melly ezen könyvben tanittatik, illető könyv egy is tudomra Nemzeti nyelvünken ki nem jöhetett, egy ilyen fziükséges könyv nélkül mind eddig el lenni kéntelenittettek.”

Majd külön szól a fordítás során alkalmazott módszerről:

„Én ezen könyvnek fordittatásában a' mennyire lehetett a' fzkoknak a' magok tulajdon erejeknek megtartására, a' dolgoknak a' mi Nemzeti nyelvünken a' maga értelme fzerint való ki-tételire vigyáztam, és a' mit Nemzeti nyelvünken ki-tehettem, azt ki is tettem, a' hol pedig a' Deák fzkokat meg-hagytam, azt vagy a' dolognak jobban való meg-érthetéséért tselekedtem, vagy pedig azért, hogy azon fzők még a' Deák nyelvet nem esmérő Afzfzonyi Nemen lévőknél is igen esmértefiek.”¹⁴

A könyv hosszas teológiai fejtegetésekkel kezdődik, melyben az Istenhez való viszonyról és a hozzá kapcsolódó kötelességekről értekeznek. Ennek során a skolasztikus természetjogi gondolkodásból jól ismert megállapításokkal szembesülünk, így azzal, hogy „az egész Termézetnek alkotmánya” az Isten megismerésére törekvő „okos ember”, aki képes az isteni kinyilatkozásokat („Istennek Törvényne”) megismerni és „Tselekedeteinket azon képzelődéshez fjab”-ni.¹⁵ Ugyancsak tetten érhető a 18. században meghatározó ún. Leibniz–Wolff-féle természetjogi iskola hatása.¹⁶ Christian Wolff – a Nagy Frigyes-féle porosz felvilágosult abszolutizmus vezető jogi teoretikusa – Leibniz követőjeként vallotta, hogy az emberi lények legmagasabb rendű kötelezettsége az erkölcsi tökéletesedés és az ebből származó boldogság keresése. Maga a természet kényszerít bennünket, hogy keressük azt, ami bennünket és másokat boldogít. Ez a legfőbb természet-

jogi parancs, s ebből vezeti le Wolff a természetjog értelmét. Martini, az iskola magyar szempontból legfontosabb és egyben legnagyobb hatású alakjának nézeteit Dienes a következőképpen foglalja össze:

„A' természet fzerén való Törvényekből Juffok és kötelefségek fzarmoznak, melly fzerint az embernek magához természet fzerint való kötelefségei vagynak.”¹⁷

És e kötelességek közül kiemelkedik a „tökéletesebbé való tétel”, ami nem más, mint a boldogság keresése. Aforizmaszerűen megállapítja: „A' Boldogság minden elérhető Tökéletességeknek Summája.”¹⁸ Mindez pedig az értelem tökéletességén „fundáltatik”.

Szintén a skolasztikus természetjogi gondolkodásból jól ismert tételként kerül elő a jó és rossz megkülönböztetésének a képessége: „[...] azt kell akarnunk, a' melly igaz, jó, és állandó, mind azokat pedig a' mellyek rozfszak, el kell távoztatnunk.”¹⁹ Az utóbbi felismerésében „a' tudatlanság, előre való ítélet tétel, és zavaros képzeletek [...] meg-akadályoztatnak”. De ugyancsak találkozunk a „másokhoz való kötelességek” alatt tárgyalt, minden embert megillető igazságossági formulával, az „Add meg kinek-kinek a' Magáét”, illetve az „Azon légy, hogy máft boldogithafs, tökéletesebbé tehess” természeti törvénnyel, melyet az „Evangéliomnak [...] Felséges Tudománya” ekképp tanít: „Szerelssed Felebarátodat mint te magadat.”²⁰ A „Szeretet Törvényének” részletes bibliai magyarázata teológiai érvelés keretében kerül bemutatásra. Hasonlóan „fundamentomos Régula”-ként említi meg többek között „[a]’ mit nem akarjz, hogy máfok veled tselekedjenek, te fse tselekedd azt másokkal”,²¹ illetve a „[s]enkinem nem fzabad, a' más Kárára által meg-gazdagulni”²² elveket, vagy az igazmondás természet szerint való kötelességének morális szabályát. Utóbbival kapcsolatosan megjegyzi, hogy „minden hazugság, de nevezetesen az, a' melly meg-vefztegethet, ártalmas, és a' Termézet Törvénye fzerint tilalmas”.²³ Az e helyütt olvasható magyarázatok és példák döntő többsége már kizárólag a természeti magánjog – bár ezt a fogalmat nem használta – köréből valók. Álljon itt példaként a tulajdon értelmének a meghatározása, mely jól jellemzi a nyelvújítás előtti korabeli jogiterminus-használatot:

„[...] a' Tulajdon az emberek közé tsak azért hoztatott-bé, hogy az által az emberek magokat bizonyofan meg-tarthafsák; mindazonáltal, a' Tulajdon az embernek a' maga meg-tarthatáfa Jufsát foha ki nem rekefzti [...].”²⁴

A tulajdon tartalmára vonatkozóan pedig a következőket írja:

„[...] a Tulajdonosnak az a' Jufsa vagyon, hogy a' dolloggal máfoknak ki-rekefztífiekkel a' mint éppen akar; a' fzerint tselekedhetik, és annak minden ki-gondolható hafznát veheti; melly fzerint a' Tulajdon így magyaráztatik-meg, hogy az, egy olyan vélle a' dologgal birot illető Jus, melly fzerint a' Biró, a' dolognak valóságá-

val, és annak következeifeivel, hafznaival, a' maga tettze fzerint tselekedhetik, következesképpen a' dologgal való bánásra tsak a' Tulajdonosnak vagon Juffa, a' melly minden emberek ellen meg - is marad; ellenben pedig kötelefségében áll mindennek, hogy a' más tulajdon dolgától magát meg-tartoztaffa.”²⁵

Dienes Martini alapján a természetjog forrásaiként az erkölcsi érzületet és a tapasztalás által támogatott józan észtl említ. A jog társadalmi céljait illetően a Wolff-féle „tökéletesedési” premisszából indul ki, de az állam keletkezését megelőző „természetes állapot” nagyobb hangsúlyt kap elméleti okfejtésében:

„A' természetnek állapotjában minden embereknek, a' magok meg-tartáfokra, tökéletefőbbé való tételekre, egymáshoz hafonló Jussok vólt; mert ezek a' Jufsok az embernek valóságából fölynak, a' melly mindeneknél egyféle; melly fzerint a' meg-tartásra, és tökéletefőbbé tévő efszözökre is minden embernek véle fzületett hafonló Jussa vólt.”²⁶

A természetes állapot további jellemzéseként így fogalmaz:

„A' Termézetnek eredet fzerint való állapotjában, az embereknek Juffuk egézfzen egyenlő vólt, fenki magánál nagyobb Urat nem tartott, a' kinek tettze fzerint valamelly tzélnak el-érésére, az embernek a' maga tselekedeteit formálni kellett vólna.”²⁷

Sőt – Hobbes és Locke elméleti kiindulópontjához hasonlóan – az emberek egymáshoz való viszonyát e helyen az egyenlőség és a függetlenség állapota jellemzi:

„[A] Termézet állapotjában nem vólt Fő Uraság, mint hogy az, az egyenlőségnek, a' fenkitől való nem függésnek állapotja vólt.”²⁸

Dienes „művének” hatásáról, a szakmai közönség előtti fogadtatásáról kevés információk van. Az azonban mindenképpen beszédes, hogy a magyar jogi nyelv fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű „műszótárak” közül a Magyar Tudós Társaság által 1843-ban közzétett *Törvénytudományi Műszótár*²⁹ forrásként jelöli meg Dienes munkáját a latin kifejezések magyar megfelelőinek meghatározásakor.³⁰ A szótár érdekessége, hogy a korszak neves nyelvészeiből és jogtudósaiból (Szlemenics Pál, Stettner György, Sztrokay Antal, Perger János, Kölcsey Ferenc, Lassú István, Jászay Pál, id. Szász Károly, Bártfay László, Waltherr László Imre, Fogarasi János, Császár Ferencz, Zsivora György, Csapó Dániel) álló szerkesztők alkotásaként látott napvilágot, akik az addig megjelent jogi műszótárak és egyéb jogi szakmunkák felhasználásával állították össze a mintegy tizenkétezer tételből álló és hozzávetőlegesen negyvenezer magyar jogi műszót tartalmazó művet.

3. Az észjogtudomány első magyar nyelvű jogbölcséleti tankönyve

Egyes vélemények szerint nem Dienes műve, hanem a két évtizeddel később közzétett, [Sz.] Szilágyi János (?–1854) máramarosszigeti református akadémiai tanár alkotásaként 1813-ban megjelent *Természeti Törvény Tudomány* című könyv tekinthető az első magyar nyelvű, önálló jogbölcséleti munkának.³¹ E munka kapcsán is érdemes megjegyezni, hogy a *Törvénytudományi Műszótár* több szócikkében hivatkozik Szilágyi nevére, annak ellenére, hogy a forrásként felsorolt könyvek bibliográfiai adatai között nem került megemlítésre e jogbölcséleti munkája.³² A tankönyvnek szánt mű közreadásával a szerzőnek az volt a bevallott szándéka, hogy a latinnal szemben megteremtse a hazai igényeknek megfelelő nemzeti nyelvű tudományművelést, ezzel szolgálva a társadalmi emancipációs folyamatot. Érdemes ennek kapcsán hivatkozni a könyv olvasókhöz írt előszavából:

„Ha valaki azt tenne hibául, hogy így lévén, még Magyar Hazánkban, kivált a Törvény Tudományok állapotya, nem magyarul, hanem deákul kell vala írni kivált a' Természeti Törvény Tudományára Vezér-Könyvet: – Gondolja meg azt ezen Érdemes Olvasó, hogy e' mellett is az a' kötelessége minden Hazáját böldegítani kívánó Hazafinak, hogy mentől elébb tegye fzükségtelenné az olyan dolgokban a' deák Nyelvet, melyeknek tudása minden rendű, 's állapotú embernek átaljában fzükséges [...]. A' deák mester szók kitételében meg lehet, hogy hibáztam ezen Könyvben; de annak a' magyar Nyelv mostani állása az oka; és ezért fok oly deák kitételeket meghagytam, melyek helyet jobbat nem találtam magyarul [...].”³³

Szilágyi már könyvének címében utal arra, hogy a „természeti törvény tudományát” a gyakorlati filozófia keretében tárgyalja.³⁴ A mű bevezetőjében az emberi szabadság két pillérét nevesíti. Szabadnak lenni annyit jelent, mint „Idegen Törvényektől függetlenné lenni”, illetve „Önnön Törvényeitől, vagy önnön magától függeni a' tselekedetek' véghez-vitelében”. Szabadságról pedig csak ott lehet beszélni, ahol „Okofság vagon”. S a kanti észjogi felfogás lényegét megfogalmazva kijelenti: „[...] egyedül tsak az Okofság hozhat Törvényeket a' tselekedetek' véghez vitelére.”³⁵ Az „Okofság a' kút feje”, vagyis forrása a törvénynek.³⁶

Ugyancsak a kanti szabadságesszményből vezeti le az emberi cselekedetek két fajtáját, a belső (morális), illetve a külső (legális), vagyis az erkölcsi és a „törvénybeli (juridica)” cselekvéseket. Ennek kapcsán különbözteti meg a kétféle cselekvési móddal foglalkozó tudományt:

„[A] Jufsokról tanító Tudomány egézfzen különbözik az erköltsi Tudománytól[...] mert a' Morál a' belső tselekedetekre, azoknak rugóira ád principiumokat; a' Jus pedig a' külsőkre csupán.”³⁷

Immanuel Kant követőjeként hirdeti a gyakorlati cselekvés legfőbb parancsaként – *A gyakorlati ész kritikájából* jól ismert – „Fő Erköltsi Princípiumot”, vagy ahogyan később nevezi „a” kategorikus imperatívusz: „Mindenkor olly Maximák fzerént tselekedj, melyekről okosan akarhasd, hogy azok minden okos valóságnak közönséges Törvénnyéivé válhassanak.”³⁸ De ugyanitt idézi *Az erkölcsök metafizikájában* megfogalmazott – a kategorikus imperatívusszal összefüggő – jogi maximát, mely a „külső” cselekvés meghatározására vonatkozik:

„A’ te külső tselekedeteid tételében mindenkor olly Maximákat kövess, mellyek, ha közönséges Törvénnyé válnának az emberek között, az által fenkinek szabadsága nem tsak nem szenvedne, sőt épen meg maradna.”³⁹

A „Természeti Jussok Tudománya” – a kanti szabadság-elmélet értelmében – rávilágít az emberi társadalom legfőbb szabályozási elvére, tudniillik:

„Minden ember úgy éljen a’ maga jufsaival, külső szabadsága határai között, hogy másoknak külső szabadságát meg ne sértse.”⁴⁰

A jog, mint a gyakorlati ész kifejeződése, az ész alaptörvényéből, vagyis a szabadságból vezethető le.

A természet- és pozitív jog ismérveit tárgyalva a szerző nem tesz különbséget a törvény és a – korabeli jogi szóhasználatban bevett – „Jus(s)” terminusok között.⁴¹ A *jus* fogalom kétféle jelentését részletezve különbséget tesz a „Természeti jus” („*Jus Naturale*”) és „kényi”- vagy „írott Jus” („*Jus Arbitrarium, positivum*”) között.⁴² Más helyütt törvényről, „*lex*”-ről tesz említést, amikor megkülönbözteti egymástól a „külső” és „belső” természeti törvényt („*Lex externa Naturalis*”, illetve „*Lex internal Conscientiae, moralis*”), továbbá az írott, vagy „kényi” törvényt („*Lex arbitraria positiva*”).⁴³ Később a *jus* fogalom további tipizálásaként különbséget tesz a „Polgári állapoton kívül való” és a „Polgári állapot Természeti jussai” között. A „Természeti állapotban” („*Status Naturalis*”)⁴⁴ vagy másképpen a „Polgári állapoton kívül lévő” jogok („*Jus Naturale privatum*”) két fajtáját különbözteti meg, így az „eredeti Természeti jus” („*Jus Naturale absolutum*”), mely nem más, mint az ember vele született jogai, illetve a „szerzett Természeti jus” („*Jus Naturale Hypotheticum*”), amit az emberek cselekedeteik által szereznek maguknak. A „Polgári állapotban” érvényesülő „Polgári Társaság Közönséges Természeti Jussai” („*Jus publicum Universale*”) a „törvényes állapot” fenntartásához szükséges jogokat így a „Polgári Társaság” és a „Nemzetek Természeti Jussait” szabályozó rendelkezéseket tartalmazzák.⁴⁵ Ezt követően Szilágyi nagy terjedelemben tárgyalja a természetjog teljes rendszerét, így a „velünk született” vagy más néven „eredeti”⁴⁶ és a „szerzett természeti jussokat”,⁴⁷ majd pedig a „Polgári Társaság Közönséges Jussait”⁴⁸ részletezi.

A magyar jogbölcseleti fogalom és nyelvhasználat kialakításában fontos szerepet betöltő mű abban unikális jellegű, hogy először kerül kifejtésre – immár magyar

nyelven – a kanti észjog egész rendszere.⁴⁹ Pauler Tivadar megállapítása szerint Szilágyi opusa „az első és hosszabb ideig egyetlen egy munka volt, mely az észjog minden részét magyar nyelven tárgyalta”.⁵⁰

4. A Martini-féle tanok utolsó kommentálója

A *Törvénytudományi Műszótár* a korabeli magyar nyelvű jogbölcseleti irodalomból nem csupán Dienes, illetve Szilágyi műveire hivatkozott, hanem Újfalusy Nep. János (1790–1849) ügyvéd, a pesti jogi kar „helyettes” tanárának *A’ természeti hármastörvény*⁵¹ címen 1825-ben megjelent munkájára is.⁵² Újfalusy hasonlóan Dieneshez a Martini-féle tanok kommentálójaként, képviselőjeként vált ismertté. Az első magyar nyelvű jogbölcseleti könyv közreadását szűk három évtizeddel követően közzétett Újfalusy-mű legfőbb érdeme, hogy a „Természeti Törvény tudomány” művelését és „pallérozását” a korábbiakhoz képest némileg frissebb magyar nyelven, közérthető módon – elmélettörténeti kontextusba ágyazva – igyekezett a jogi stúdiumokkal ismerkedők számára érhetővé tenni.⁵³ Az ókori szerzőktől kezdődően, főképpen Marcus Tullius Cicero nézeteitől Hugo Grotiuson át Samuel Pufendorfig és Karl Anton Martiniig tartó gondolati ív határozza meg vizsgálódásának menetét. A reformkor kezdetén a „hasznos tudományoknak hazai nyelven való előmozdítása” az ekkortájt megfogalmazódó nemes célok sorába illeszkedő vállalkozás volt.⁵⁴ Ugyanakkor tévesen jegyzi meg a szerző, hogy „édes Hazánkban (legalább az én tudtomra) ezen tudománynak magyar nyelven valami tekintetre méltó gyakorlója még eddig nem találtatott”.⁵⁵ Újfalusy munkáját tekinthetjük Magyarországon az utolsó olyan munkának, amely következetesen ragaszkodott Martini tételeihez.⁵⁶ Vagyis ez a mű az utolsó – az egyetemi oktatásban is alkalmazott – olyan kiadvány, mely a kantianus tanok térhódítása idején egy már idejélmúlt jogi teória népszerűsítésére vállalkozott.

Újfalusy könyvében megfogalmazódó természetjogi felfogást kiválóan jellemzik a törvények fajtáiról kifejtett gondolatai. Kiindulópontként a következő meghatározással él, ami jól jelzi a „Törvény” és „Jus” terminus technicusok szinonim fogalomként való értelmezését: „Törvénynek, vagy is Jusnak (Jus) általjában mondatik mind az, a’ mi illendő, vagy a’ mit tselekedni kell.”⁵⁷ Ezt követően különbséget tesz „Isteni” és „Emberi”, illetve az ész által megismerhető „természeti” és a grotiusi értelemben „valaki akarjától” függő „hozott (*lex positiva*)” törvény között. Az isteni és természeti törvények közötti kapcsolatról azt vallja, hogy mivel a természet Istentől származik, ezért a természeti törvények isteninek tekintendők. A „hozott” törvények típusait tekintve a törvényhozó személyére tekintettel megkülönbözteti az emberieket és az istenieket.⁵⁸ A természeti törvények jellemzésekor a „teremtett dolgok” céljainak bemutatásakor részben a sztoikus, illetve a középkori skolasztikus természetjogi hagyományra jellemző érveléssel találkozunk:

„Isten az embert, mint eszes állatot, következőképpen a' szabadakaratos tselekedetekre alkalmazottnak teremtette, már az ő böltsessége hozta magával, hogy ugyan azon embernek bizonyos rendszabályokat is adjon, melyekhez az ő tselekedeteit alkalmaztatván, ama' ditsőséges feltett tzelnek, mellyre a' mindenhatótól alkottatott, megfeleljen. Hogy pedig azon rendszabások természeti erkölcsi végzetek legyenek, onnan elegendőképpen kitétszik, hogy azokat az ember' Természetéből egyedül a' józan észnek segedelmmivel megesmérhetjük. A' mit is annál bizonyosabban állíthatunk, mennél világosabban látjuk, hogy minden teremtett valóságoknak, úgymint égnek, földnek, és azokban foglalt dolgoknak, vagynak bizonyos rendszerént való mozdulásai, úgy, hogy soha egyik a' másikat az ő természeti útjában meg nem gátolja, hanem mindenik a' maga' regulájában megmaradván, az ő természeti feltett tzeljának eleget tészen.”⁵⁹

E felfogás igazából nem lép túl az egyébként nagyra értékelt grotiusi tanokon. Mindezt jól bizonyítják azok a megállapításai, melyek a józan ész Isten szavának tekintik, vagy amikor más helyütt azt írja, hogy „Istent követni annyira legyen, mint az észnek engedelmessé válni”.⁶⁰ És hogy megvilágosodjon számunkra, mit jelent a címben megnevezett „természeti hármastörvény”, érdemes hivatkozni a szerző rövid, összefoglaló megállapítására, melyben a leibnizi öntökéletesítés gondolata is felfedezhető:

„1-ső: Tselekedjedd azt, a' mi az Isten' ditsőségével megegyez, és hadd el az ellenkezőt. 2-dik: Tselekedjedd továbbá azt, a' mi a' te megtartásodra, s' tökéletesítésedre szükséges, az ellenkezőt pedig kerüljedd. 3-dik: Tselekedjedd végtére azt is, a' mi a' te felebarátodnak javára, s' tökéletességére szolgál, a' mi pedig kárára lehetne, azt elvátoztassadd.”⁶¹

Újfalusi művében igyekezett hozzájárulni a 19. század első harmadában nagy lendülettel folyó magyar nyelvű jogi fogalomhasználat továbbfejlesztéséhez. Nem csupán a jogbölcseleti, hanem az általános jogi terminusok magyarításában is jeleskedni kívánt. A latin fogalmak magyar megfelelőinek kialakításában ugyanakkor sokszor nehézkes, az utókor számára feledésbe merült ötletekkel és definíciókkal állt elő.

5. „Kismesterek” hozzájárulása a magyar nyelvű jogbölcselet műveléséhez

A magyar nyelvű jogbölcseleti irodalom nem csupán a monografikus művekben, hanem a korabeli kevés számú tudományos periodikában megjelent kisebb terjedelmű írásokban is teret hódított, mely szintén hatással volt az elméleti jogi fogalomhasználatra. Említést érdemel Luczenbacher (Érdy) János (1796–1871) – főképpen történettudományi munkáiról ismert szerző – *Elmélkedések*

a' *Természeti Justudomány állapotjáról* című írása, mely a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évfolyamában jelent meg.⁶² A szerző egyetlen jogbölcseleti tárgyú műve az észjogi felfogás magyar nyelvű művelésének korai dokumentuma. Tanulmánya elején megállapítja:

„Az okosság törvényhozását az ember érzeményszerű állapotú természete szükségessé; okossága pedig lehetővé teszi: mert az érzékiség vágyódásainál fogva kellemes érzések követésére ösztönözhetik; az okosság határozásaiából pedig megtudhatja, mit kell, és mit szabad cselekedni, mint okos teremtménynek.”⁶³

Majd később így folytatja: „Vannak olyan eredeti törvények, és kötelekességek, mellyeknek megtartására, erkölcsiség követésére, és gyakorlására az okosság által köteleztünk.”⁶⁴ Elmélet-történeti áttekintés végén jut el arra a megállapításra, hogy a „bölcselet” csak a 18. században jutott el a „tökéletességnek virágzó állapotára”, mely három „öngondolkodó” tudós férfiú (Fichte, Feuerbach, Kant) „éles elműségöknek” köszönheti „magában álló tudományok közé való számlálását”.⁶⁵ Kant tanainak követőjeként az emberi cselekvés szabadságának érvényre jutása kapcsán a jog és erkölcs megkülönböztető ismérveként megállapítja: „Külső szabadság, Jusszabadság, törvényességből, kényszerítő törvények teljesítéséből származik. Belső, vagy erkölcsi szabadság, erkölcsi törvények hív megtartásának következménye.”⁶⁶

Luczenbacher részletesen vizsgálja a kanti szabadság-felfogás értelmét és hatását a társadalmi együttműködés rendszerében:

„Az ember, mint szabadsággal bíró okos valóság, magának célokat állíthat, azokat eszközök választása, és meghatározása után, tehetségeinél fogva valósíthatja ugyan; de külső munkásságának szabadságát határ nélkül nem követheti: mert helyben, és időben a' nélkül nem élhet, hogy tehetségeinek használása által, eszközösen vagy eszközetlenül önlétét magához hasonlókkal, ha mindjárt szorosabb öszveköttetésbe nem is, legalább kölcsönös viszony érdeklésbe, ne helyheztesse; munkálkodásnak ezen közös piacán együtt élő emberek ugyan is, kölcsönös közlések, és szövetkezések által, állapotjokat felváltólag szünet nélkül változtatják. Hogy ezen viszonyérdeklésből, és közlésekből ellenkezések ne támadjanak: a' mivelő okosság törvényes végzései, mindenik tehetősége körét olyan határok közé szorítják, hogy öntehetőségét, és személyes méltóságát minden ki fentarthatja ugyan; de mellette mások is, természeti egyenlőségben gyökerezett hasonló személyes méltóságokkal megegyezőleg, munkálkodhassanak. Így egyeztetik az okosság törvényes határozásai az ember külső szabadságát mások szabadságával, hogy ugyan azon helyben, és időben magához hasonlókkal való együtt léte munkás lehessen.”⁶⁷

E gondolatmenetből vezet le a „természeti Jussok” alapelvét, mely a következőképpen szól: „[...] minden ember tehetősége körében állított céljait szab-

don valósíthatja, a' mennyire az, mások szabadságának sérelme nélkül megeshetik", illetve „olly cselekedetet mindenik tellyesíthet, melly mások külső szabadságával megfér”.⁶⁸ Mindebből végül levonja a „természeti Jussok fő törvényét”, mint parancsoló törvényt: „Olly határok közé szorítsad külső szabadságodat, hogy a' mellett mások szabadsága is fenállhasson.”⁶⁹ Végül érdemes utalni a pozitív jog értelmét és szabályozási célját megállapító kijelentésére:

„Mai világban mindenik tudja, hogy a' polgári törvényhozás, nem erkölcsi hanem csak társaságbeli rendnek tökéletesülésére terjed, kényszerítő hatalma csupán törvényességet kívánhat, mert az erkölcsi tökéletesség eszközlésére elégtelen.”⁷⁰

A pozitív jog véleménye szerint nem vállalkozhat a „törvényességen” kívüli szempontok megítélésére.

A korszak jeles közszereplője volt a magyar tudományos nyelv megteremtésében fontos szerepet játszó Kunoss Endre (1811–1844). A fiatalon elhunyt tudós jelentős publikációs tevékenységet folytatott, melynek részét képezték az 1830-as évek elején megjelent jogbölcseleti tárgyú művei.⁷¹ Tanulmányaiiban a kantianus felfogás híveként írt a jog értelméről és szerepéről. Vallja, hogy „minden jognak a' józan okossággal megegyezőnek kelletik lennie, szükség hogy az alkotott jog (positivum) is összeillésben legyen a' természetivel, mellynek eredete egyenesen és csupán az okosság”.⁷² A természetjog (észjog) definícióját is a korszak nyelvi-fogalmi útkeresését híven tükröző módon határozza meg: „[...] minden egyes személyeknek szabadsága és kötege [azaz kötelessége (Sz. J.)] – másoknak azonos (identicum) szabadságával 's kötegevel egyesülve létezhet, törvényeknek, 's minthogy egyenesen az emberi természetből, az az: érzékiségből és józan okosságból származtak, – természeti törvényeknek nevezetnek.”⁷³ A természetjog fajtáit bemutatva és részletezve vizsgálja a velünk született „szüljog”-ot (*jus connatum*), mely a „születés pillanatával kezdi létét”, illetve a cselekedeteinkkel keletkezett „szerezjog”-ot (*jus acquisitum*) és azok típusait.⁷⁴

Ugyancsak Kunoss nevéhez fűződik a 19. század első felének sajátos szakirodalmi műfaját képező „műszókönyvek”, illetve „szófüzerek” egyik mintapéldányának az elkészítése. Az 1834-ben megjelent – a művelt nagyközönség számára általános és tudományos használatra készített – *Szófüzér* magyar fogalmak német és latin megfelelőjét tünteti fel. A „nyelvtisztítás” szándékával készült szótárban jogi fogalmakkal is találkozunk, amelyek elsősorban a nem jogi műveltségű emberek számára magyarázzák azok értelmét.⁷⁵ Hasonló céllal készült 1835-ben *Gyalulat* című – a bevezetésben „szókönyvnek” nevezett – műve, melyben nyelvünkbe „kölcsonöz-tetvén” mintegy „meghonosult” latin és jóval kevesebb német fogalom magyar „hasonértelmű” megfelelőjét sorakoztatja fel.⁷⁶ E munkájában már jóval több jogi – főképpen latin – terminus magyar változatát ismerteti, néhány esetben részletes jogtudományi magyarázat kíséretében.

Kunosshoz képest jóval átfogóbb és alaposabb jogbölcseleti munkásság fűződik Warga János (1804–1875) hegelianus gondolkodó nevéhez. A nagykőrösi református líceum tanáraként közzétett észjogi vázlata a *Tudománytárban* négy folytatásban jelent meg 1834/35 folyamán.⁷⁷ Warga a kanti tanoknak megfelelően különbséget tesz erkölcsi (belső) törvény vagy „öntörvényadás (*autonomia*)”, illetve jogi (külső) törvény vagy „másparancs (*heteronomia*)” között. Míg az előbbivel az „erkölcsstudomány”, addig az utóbbival a jogtudomány foglalkozik:

„Az erkölcsstudomány azon eszmét (idea) keresi, melly szerint mindenki' cselekedete a' felvilágosult okossággal tartozik megegyezni. A' jogtudomány pedig azon eszme körül forog, melly szerint mindenkinek szabad cselekedete más embertársa' szabad cselekedetével tartozik egyezni; egynek szabadsága a' másét nem nyomhatja el.”⁷⁸

A jogtudományon belül az „okosságtörvény [észjog] tudományt” új „szüleménynek” tartja, mely Kant, Fichte, Hegel munkássága következtében a jogbölcselet megújítását hozta magával.

A tanulmányfüzér első darabjában a jog (törvény) két fogalmát a „tettleges (*positivus*) törvényt” és az „okosságtörvényt” különbözteti meg. A második folytatásban már úgy fogalmaz, hogy helyesebb észjogról beszélni, melynek két – általános („*adsolutum*”) és feltételes („*hypotheticum*”) – válfaját különíti el. Mindezek alapján az észjog négy nagy csoportját különbözteti meg:

*„Az okosság által általánosan vagy feltételesen követelt szabadság, vagy egyes emberek' viszonyait tekintti egymás közt; vagy az egyes emberek' viszonyait az uralkodásra; amaz a) a' magános, ez b) a' közönséges [később »nyilvános«] okosságtörvényt adja. A' nemzetek is az egyes emberek' viszonyai szerint állnak egymás közt: ezért a' magános okosságtörvény' módjára előáll c) a' nemzet törvény. A' polgárok' viszonyait az uralkodáshoz előzi azoknak kisebb társi viszonyuk, melly d) a' társi törvényt (*ius sociale*) szüli.”⁷⁹*

Ez az a fogalmi háló, amelyből kibontja és tárgyalja a továbbiakban az észjog átfogó rendszerét és szabályait.

A tanulmányok sorában még két rövidebb írás érdemel említést. Az egyik Greguss Mihály (1793–1838) filozófus, az eperjesi evangélikus kollégium tanárának kéziratban fennmaradt írása, melyben Kant feltétlen híveként rövid „humoristicus elmefuttatás” keretében értekezik a „természeti – vagy észjogtudomány” helyéről, szerepéről a „cselekvő” (gyakorlati) filozófia rendszerében.⁸⁰ Vallja, hogy „a' jogtudomány, mint olyan, különös ellentétbe nem jöhet az erénytudománnyal, hanem mint leánya a' Politicának, ennek szárnyai alatt mintegy unokája az általános erkölcsstudománynak.”⁸¹ A másik írás – német forrásra hivatkozással – „Természeti és történeti jog” címmel jelent meg az *Athenaeum* folyóirat 1840. évi számában egy „Kéri” álnévű, a periodikában az egyik legtöbbet publiká-

ló szerző tollából.⁸² A hegelianus indíttatású jogbölcseleti tárgyú írás arról értekezik, hogy az emberi társadalomban az észjog folyvást harcol a történeti („históriai”) joggal, s ez utóbbi pusztán „erőbitorlásból vagy csalárdságból” keletkezett. A két jogfelfogás között szerinte nincs középút. Az észjognak kell diadalmaskodnia, ebből következően a bölcs törvényhozó hatalomnak a káros jogintézményeket és jogi megoldásokat kötelessége eltörölni.

6. Az első magyar nyelvű jogbölcseleti monográfia

Az 1830-as évek magyar nyelvű elméleti jogi irodalmából kiemelkedik Csatskó Imre (1804–1874) győri jogtanár, majd legfőbb ítélőszéki bíró munkássága, aki az észjogi felfogás híveként – főleg német (Zeiller, Likawetz, Gross, Krug) szakirodalomra támaszkodva – alkotott koherens elméleti rendszert. Fő jogbölcseleti műve – melynek jelentős részét már 1836/37 folyamán korabeli folyóiratokban közzétette – *Bevezetés a' természeti jogba és a' tiszta általános természeti jog*⁸³ címen jelent meg Győrött önálló kötetben 1839-ben. Csatskó tudatosan vállalt kultúrmissziós céljairól könyve bevezetőjében tesz említést. Érdemes megemlíteni, hogy a mű egy részének korábbi publikálása kapcsán született ismertetésben a recenzens a szerző pontos, érthető és szabatos nyelv- és fogalomhasználatát dicséri, mellyel a magyar filozófiai nyelv „tökélesedését” szolgálja.⁸⁴ Mindez annak fényében jelent érdemi méltatást, hogy még ebben az időszakban is a hazai filozófiai és jogbölcseleti gondolkodás számára eminens feladatot jelentett a konszenzuson nyugvó magyar szaknyelvi fogalomrendszer kidolgozása. Kora élenjáró jogbölcseleti irodalmára alapozott gondolataival nem csupán a hazai jogtudományt kívánta gazdagítani, hanem feltett szándék volt, hogy „a' természeti jognak igazságai a' nemzet' tömegével is közöltessenek”.⁸⁵ Sőt azt vallja, hogy e diszciplína művelése azért különösen praktikus mert:

„A természeti jog általánosan, azaz minden embernek hasznos, mert abból tudjuk, hogy az ember társas élet nélkül céljához nem juthat, hogy pedig az emberek együtt társaságban békével 's minden sértegetések nélkül élhessenek, a' természeti szabadságnak korlátozása, a' cselekvőségnek jogos határa általjában

*szükséges. A' természeti jog igazságainak ismerete és létesítése szükséges feltétel az ember' külső szabadságának bátorítására, és ez által céljának elérhetésére, erre pedig mindenki köteleztetik az ész által, 's innen kitészik, hogy a' természeti jog mindenkinek hasznos és szükséges.”*⁸⁶

Művében az „előismeretek” tárgyalását követően behatóan foglalkozik a természetjog forrásaival, értelmével, felosztásával és elveivel, valamint a természetjog és a vele rokon tudományok viszonyával, továbbá részletesen áttekinti a természetjogi szakirodalom bibliográfiáját. Mindezek után tárgyalja az ember eredeti „ős” jogait és kötelességeit.

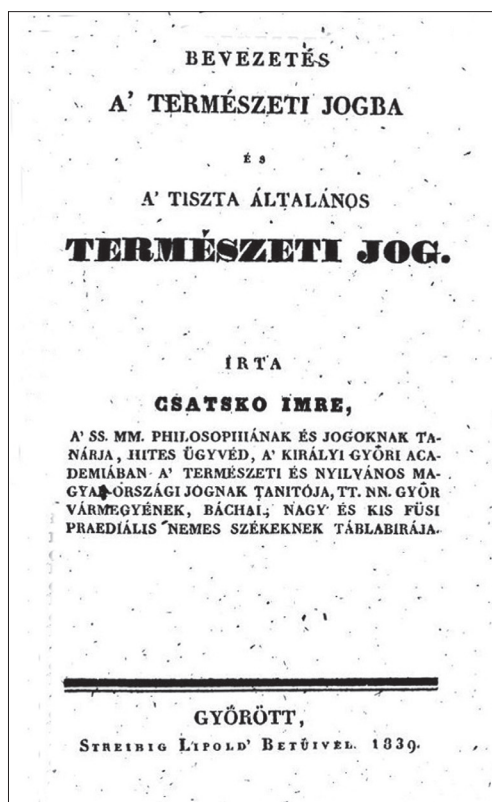
Már bevezető gondolataiban nyilvánvalóvá teszi, hogy öntudat és szabadság kontextusában nyeri el értelmét az emberi cselekvés.⁸⁷ A természeti jog (jogbölcselet) jellemzőit vizsgáló fejtegetéseiben kantiánus alapon egyértelműen állást foglal annak „szemlélő” (elméleti), illetve „cselekedtető” (gyakorlati) filozófiai jellegéről. Nézőpontja szerint a jogbölcselet tárgya az ember külső cselekvőségét meghatározó gyakorlati tevékenység, vagy miként megállapítja, „a' természeti jog a' cselekedtető, nem pedig szemlélő filozófiának része”.⁸⁸ Ugyanez a gondolat köszön vissza, amikor a szerző a jogbölcselet – más helyen „jogtan” – mint természeti jog és az „erénytan” (etika) viszonyát vizsgálja. A jogbölcseletet alapvetően megkülönbözteti az erénytantól, de vizsgálva a két tudomány szak kapcsolódási pontjait a következő megállapításra jut:

„A' természeti jog és az erénytan közt legnagyobb összeköttetés van, mert ugyan egy tudománynak t. i. a' bölcselekedésnek, különösen a' gyakorlati bölcselekedésnek részei; [...] mindkettő ugyanegy

*észi célra irányoz, t. i. az emberiség' célja- és rendeltetésére, vagyis az ember' gyakorlati cselekvőségének megegyezésére a' valódi ésszel.”*⁸⁹

Mindazonáltal az etikát tekinti az alapozó diszciplínának, melyre a jogbölcselet, illetve az egyes tételes jogtudományok épülnek.

Csatskó művében számos további kantiánus fogalmi distinkcióval él.⁹⁰ Így például az ember természetének bemutatásakor – követve az irányadó filozófiai felfogás ontológiai magyarázatát – az embert testből és „eszese” lélekből álló teremtményként mutatja be, aki két világnak is részese:

„A’ test által az ember az érzéki, a’ lélek által pedig az érzékfölötti és erkölcsi világnak része, s azért is az ember’ természete kétfélének állittatik, t. i. physicali, érzéki, és erkölcsi, érzékfölöttinek.”⁹¹

Ismerős érveléssel találkozunk az ész által „elhatározott” emberi szabadság,⁹² illetve emberi egyenlőség kapcsán kifejtettek olvasása során. Ugyancsak kantianus alapon különbözteti meg a „physicali” (a fizikai természet) és erkölcsi (az erkölcsi természet) cselekvőséget meghatározó két törvényt. Az előbbi a „szükség’ törvényinek”, az utóbbit az „akarat’, szabadság’ törvényinek” nevezi. Az erkölcsi törvényen belül különbözteti meg a „politikai törvényt” és a „szorosabb értelemben” vett erkölcsi törvényt. Utóbbi további két válfajaként említi a „legszorosabb” értelemben vett erkölcsi („ethikai- vagy erénytörvények”) és jogi törvényeket. Ezek kényszermechanizmusának elteréséről – tekintettel a kanti belső-külső (morális és legális) törvényhozás tételére – megállapítja:

„Az erkölcsi törvények, mellyek külső kényszerítést nem túrnak, erkölcsi törvények legszorosabb értelemben, mellyek ethikai vagy erénytörvényeknek is nevezetnek; azok pedig, mellyek külső kényszerítést is mint ösztönt megszenvednek, jogi törvények.”⁹³

A két törvény összevetésekor a jól ismert kanti fordulatot használva írja: „Az észbeli, belső törvények a’ belső, a’ szerzett, külső törvények pedig a’ külső törvényhozás’ tárgya.”⁹⁴

Szintén a kanti tanok közvetítőjeként a „természeti jogban” megkülönböztethető „észbeli” és „szerzett” törvényről tesz említést. A „gyakorlati észből” – mint közvetlen „kútfönből” – származtatott törvényeket a szerző „belsőknak, eredetieknek, tapasztalástelőlőzőknak” nevezi. De ugyanide tartozónak véli a természetjog közvetett, „távolí” kútfőjének nevezett emberi természetet, mely első sorban a „társaságban élő” ember külső viszonyaira nézve van kihatással. Az emberi természet jellemzőjeként fogalmazza meg továbbá az ész „öntörvénykezését” és „autonómiáját”. Csatskó azzal az érveléssel, hogy az Isten mint a természet és az ember alkotója kinyilatkoztatásai révén forrása a törvényeknek, melynek felismerését az emberi ész teszi lehetővé, visszalép az eredeti kanti tanoktól, egészen a grotiusi fordulatot megelőző érvelésig. A természeti törvényeknek tehát nem az ész a kizárólagos forrása, „az ész azokat csak kifejti, és tiszta öntudatunkra hozza”. Ezzel szemben a szerzett törvények az „észes lény akaratján alapulnak”, melyet a szerző „származottaknak, külsőknek, vagy tapasztalásiaknak” nevez. E törvény lényege, hogy mindenképp valamilyen akaratból ered és külső kényszerként hat a cselekvőre:

„A’ szerzett’ vagy is közvetlenül valamely eszes lénynek önkényétől függő törvényekből alakul a’ szerzett-jog (Jus positivum), melly a’ törvényeknek, mellyekből áll különbfélesége szerint vagy isteni vagy emberi, a’ mint t. i. azok isten vagy valamely ember akaratján közvetlenül alapulnak.”⁹⁵

A pozitív jog és az észjog kapcsolatáról megállapítja:

„A’ szerzett jog minden rendelkezésnek olyanoknak kell lenni, hogy azokat már az ész által megismerni lehessen, tehát a’ szerzett jog’ anyagát, ha nem közvetlenül, legalább közvetve a’ természeti jog foglalja magába.”⁹⁶

Vagyis a két jog tárgyát és célját tekintve megegyezik egymással. Éppen ezért indokolt állást foglalni abban a kérdésben, hogy mi végre is van szükség a szerzett jogra. Csatskó szerint a pozitív jog létének legfőbb indoka, hogy a természeti jog kikényszeríthetőségét biztosítsa, ezáltal erősítse és oltalmazza annak érvényesülését.

A jog értelmét („értelményét”) és lényegét meghatározó fejtegetéseiben arra a következtetésre jut, hogy

„a’ jog [...] nem mást jelent, mint olly eszmét vagy az ész’ parancsát, melly által az emberek’ külső cselekvőségek úgy meghatározatnak, hogy együtt társaságban élhessenek, és rendeltetésökre, t. i. az erkölcsiségre és az ehhez szabott gyönyörűségre törekedhessenek; még pedig mindnyájan egyenlően, az embernek lényeges természete’ egyenlősége miatt.”⁹⁷

Definíciója további fogalmi tisztázásának érdekében megemlíti, hogy a jogot, mely magában foglalja a „kényszerítés” elemét, csak az „ésszel és szabadsággal bíró lényekre” lehet alkalmazni, illetve figyeljen arra, hogy a joggal szemben „jogkötelesség” áll fenn. Az észjogról – követve a kanti érvelést – azt vallja, hogy nem alapulhat „tapasztalási okokon”, mert „a’ tapasztalás csak azt taníthatja, hogy mi és miképpen van, nem pedig hogyan kell vagy szabad valaminek lenni”.⁹⁸ Csatskó az észjogot mindazonáltal meg kívánja különböztetni a természetjog görög–római, alapvetően a sztoikus felfogást követő és a középkori jogszemléletre is nagy hatást gyakorló hagyományától, amikor természetesen az „alaki és erkölcsi természetet” érti. Majd később így folytatja:

„A’ természeti jog másképp ész’ jogának is nevezetik, mert az ember’ eszes természetén alapszik, és foglalhatja az olly törvényeknek, mellyek az ész által szabotnak a’ végre, hogy azokat a’ jog’ czéljának eléréséért külső viszonyainkban megtartsunk [...].”⁹⁹

Az észjog legfőbb elvét is ebből vezeti le. E szerint:

„[...] mindazon külső cselekedetek jogosak, mellyek az embereknek társaságban együttlétöket, és céljokra törekedhetösöket nem akadályozzák, mind azon külső cselekedetek pedig, mellyeket tévén, az emberek társaságban együtt nem lehetnek, és céljokra, rendeltetésökre nem iparkodhatnak, jogtalanok.”¹⁰⁰

Fejtegetéseiben tetten érhető a jól ismert kanti kölcsönös szabadságeszmény ideája, mely szerint a kölcsönösség teszi lehetővé az eszes lények számára, hogy másokkal „együtt lehessenek, és céljok elérésére munkálkodhassanak”.

Tudományrendszertani fejtegetéseiben a jogbölcselet részeként megkülönböztet „tisztá” és „alkalmazott természeti jogot”. Míg a tiszta természeti jog – melynek további részei: „általános” és „föltételes” – az ész által az embernek, mint személynek tulajdonított jogok és kötelezettségek vizsgálatára szorítkozik, addig az alkalmazott természeti jog ugyanezen jogokat és kötelezettségeket másokkal kölcsönös viszonyrendszerben szemlélve elemzi. Csatskó könyvének második felét a tiszta általános természeti jog részletes áttekintésének szenteli. Téziseinek kiindulópontjaként az ember „természeti ősjogából” mint „magjogból” indul ki. Ilyen fundamentális jog a „személyességi jog”, melynek az a jelentősége, hogy az ember mint „ésszel és szabadsággal bíró lény” mindazt megteheti, ami „az ésszel és szabadsággal nem ellenkezik”.¹⁰¹

Ez alapján részletekbe menően tárgyalja mindazokat az alapvető jogokat, melyek lehetnek „alapi jogok”, illetve az ebből levezethető „származtatott” jogok, továbbá a „jogkötelelességeket”, melyek az emberi észből dedukálhatók, és az emberi szabadsággal összeegyeztethetők. A szerző által itt kifejtett jogok valójában a polgári társadalmi rend alapjairól szólnak.¹⁰²

7. Záró gondolatok

A vizsgált időszak legvégén jelent meg Pauler Tivadar (1816–1886) – ez idő tájt a zágrábi jogakadémia észjog és a magyar közjog tanára, később a pesti jogi kar professzora – *Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota* című írása, mely 1842 és 1843 folyamán hét részletben látott napvilágot a *Tudománytárban*.¹⁰³

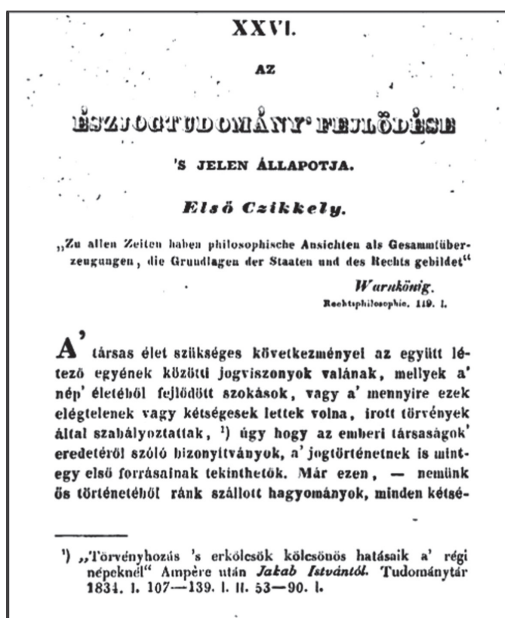
A szerzőről mindenképpen fontos kiemelni, hogy egyetemi oktatóként, illetve tudományos közleményeivel a magyar nyelv ügyét következetesen szolgálta. Számára meghatározóan fontos volt, hogy tudományszakját nemzeti nyelven művelje. E korai művében – hasonlóan Csatskóhoz – az észjogtudományt a „gyakorlati bölcseszett” egyik fő részének nevezi, mely az európai társadalmak jogéletére, különösen köz- és magánjogviszonyaira,

valamint a büntetőjogi szabályozásra gyakorol döntő hatást. Pauler monografikus áttekintésében az „észjogtan” történetét mutatja be a görög filozófiai gondolkodástól a

kortárs európai és hazai jogbölcseleti áramlatokig.¹⁰⁴ Munkája bevezetőjében – a kanti filozófiára alapozottan – egyértelművé teszi élete végéig vallott elméleti álláspontját. Így a minden pozitív törvényhozástól független és önmagában létező észjogról megállapítja, hogy „vannak örökös és szent igazságok, melyeket az ész természetszülte hatalmas szózata socialis viszonyaink zsinórmértékéül kiszabott”.¹⁰⁵ Elmélet-történeti áttekintésében Kant kapcsán említi meg az „akard az erkölcsi jót” gyakorlati „észfőtörvényt” mint észposztulátumot, mely kiindulópontját képezi az erkölcs- és jogfilozófiai vizsgálódásoknak.¹⁰⁶ Művének záró közleményében a 19. század első négy évtizedének hazai jogbölcseleti szerzői törekvéseiről – akik közül egyre többen a magyar nyelvű publikálást részesítették előnyben – Pauler a következő megállapítást teszi:

„[...] mind ezen munkák s értekezések, szerzőik vélemény-árnyéklatá daczára, azon szent meggyőződésen alapulnak, hogy létezik egy a' törvényhozásnak eszményül szolgáló, tevőleges intézményektől független, s az ész szabályaiból származtatható jog', melyet az álladalomnak védelmezni s lehetőségig a' fennálló intézetek kellő figyelembe vételével létesíteni kell, s az alanyi észlegesség tanai, mint leginkább keblünk belső sugallatának megfelelők, irodalmunkban, iskoláinkban, közéletünkben túlnyomók.”¹⁰⁷

A jogbölcselet – de általában a hazai jogtudomány – magyar nyelvű művelése a 19. század közepére lényegében kizárólagossá vált.¹⁰⁸ E fejlődési folyamat emblematikus záró epizódjaként lehet megemlíteni Virozsil Antal, a pesti jogi kar magyar nyelven előadni igazán soha meg nem tanuló, természet- és magyar közjog tanára tankönyvként használt *Epistome juris naturae, seu universae doctrinae juris philosophicae* (1839) műve magyar nyelvű változatának *Egyetemes természet- vagy észjog elemei* címen való megjelentetését 1861-ben.¹⁰⁹

„Das Voranbringen der nützlichen Wissenschaften auf einheimische Sprache”. Die Herausbildung der ungarischsprachigen rechtsphilosophischen Literatur (Zusammenfassung)

Die Herausbildung einer ungarischen Rechtsterminologie und einer juristischen Fachsprache wurde lange Zeit durch die Tatsache verhindert, dass bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts die Sprache sowohl der Gesetzgebung und der Rechtsanwendung, als auch der wissenschaftlichen Kommunikation, sowie des Unterrichts das Lateinisch war. Eine entscheidende Veränderung brachte in dieser Hinsicht nur die Wende zum 19. Jahrhundert. Von da an

erschieden immer mehr theoretisch fundierten juristischen Lehr- und Handbücher, welche bei der Auskristallisierung einer juristischen Fachsprache eine immense Bedeutung hatten. Die vorliegende Studie versucht die Ausbildung und Entwicklung der ungarischsprachigen rechtsphilosophischen Literatur – beginnend am Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Gesetzesartikel Nr. 2 von 1844, der das Ungarisch als Amtssprache einführt – umzureißen.

Jegyzetek

- ¹ A címben szereplő idézetet Újfalusy Nep. János 1825-ben megjelent *A' természeti hármias törvény* című művéből kölcsönöztem.
- ² A magyar jogi szaknyelv kialakulásának történetéről lásd BAKOS Gábor: *A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi és nyelvészeti tanulmány tekintettel jogi műveltségünk jelenére, múltjára, mivoltára és gyökere javítására*. Budapest, 1880. M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala; *A magyar jogi műnyelv alapelvei és törvényei. Elméleti és gyakorlati útmutató jogi műnyelvünk tisztítására és javítására*. Budapest, 1883. Rudnyánszky; HERCZEGH Mihály: *A magyar államnyelv jogai a törvényhozó és kormányzó hatalom körében a honfoglalástól mostanáig*. Budapest, 1904. Franklin-Társulat; KOVÁCS Ferenc: *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó; B. KOVÁCS Mária: *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolc, 1995. Miskolci Bölcsész Egyesület Magyar Nyelvtudományi Tanszéke; NYOMÁRKAY István: *Nyelvújítások Közép-Európában a 19. században. Kísérlet az anyanyelvi terminológiák kialakítására a közép-európai nyelvekben. Magyar Nyelvőr*, 2007. 2. sz. 185–195. p.; KOVÁCS Mária: *A magyar jogi terminológia egységesítése a XVIII–XIX. század fordulóján*. In LIZANEC, Péter (szerk.): *Acta Hungarica. XVIII. Nyelvek, irodalmak és kultúrák kölcsönhatása a Kárpát-medencében. XV. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Uzhgorod, 2008. 145–150. p.; JUTAI Péter: *Nehézségek a magyar jogi műnyelv megalkotása körül a 19. század első felében. Jogtörténeti Szemle*, 2008. 2. sz. 22–30. p.; SZÉP Beáta: *Adalékok a magyar jogi szaknyelv kialakulásának történetéhez. Magyar Nyelvőr*, 2009. 3. sz. 310–322. p.; NÓTÁRI Tamás: *Megjegyzések a magyar jogi műnyelv kialakulásának törvényi hátteréhez. Glossa Iuridica*, 2014. 1. sz. 132–138. p.; GEDEON Magdolna: *A magyar jogi nyelv történetéről*. In SZABÓ Miklós – VINNAI Edina (szerk.): *A törvény szavai*. Miskolc, 2018. Bíbor Kiadó, 199–222. p.; SZABADFALVI József: *A magyar jogi nyelv kialakulása és fejlődése a 19. század elejéig. Jogtudományi Közöny*, 2020. 1. sz. 12–20. p.; UŐ: *A magyar jogi nyelv fejlődése a 19. század elejétől az elmúlt századfordulóiig. Jogtudományi Közöny*, 2020. 3. sz. 112–121. p.
- ³ SOLYMOSI László: *Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. Történelmi Szemle*, 2011. 4. sz. 500. p.
- ⁴ Az egyes szaknyelvek kialakulása mindig hosszú történeti folyamat eredménye. A jogi szaknyelv „szószükséglete” a jogélet és a jogtudomány fejlődésével áll szoros kapcsolatban. Vö. BAKOS 1883. 25. p. A jogi terminológia kialakulását és későbbi egyégyesülését nagyban segítette volna a magyar nyelvű jogi oktatás általánossá válása. Az anyanyelvi oktatás terén a protestáns intézmények igyekeztek példát mutatni, ugyanakkor ebben az időszakban megjelent oktatási céllal írt magyar nyelvű munkák a 19. század közepéig nem értek el érdemi áttörést. 1840/41 után indult meg a tényleges változás, amire az 1844. évi II. tc. – mely a kötelező magyar nyelvű oktatás bevezetéséről rendelkezett – már csak ráerősített. Ezt követően már csupán kivételszámba ment a latin nyelvű oktatás. Vö. ECKHART

- ⁵ Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935. A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története*. II. köt. Budapest, 1936. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 359–364. p.
- ⁶ Vö. KOVÁCS 1964. 85–86. p.
- ⁷ Vö. WERBŐCZY István: *Magyar decretvm, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk a Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitonak neweznek, Magyarra forditot. – Vadnak továbbra ez Decretomnak elötte egy nehany iroth articulások, kyket azon Veres Balas a regi kiralyok Decretomibol törvynhez valo ieles dolgokat ky szedgeteth*. Debrecenben nyomtatott Raphael Hoffhalter által, M.D.LXV. [1565]
- ⁸ Vö. NÁDOR Orsolya: *A magyar nyelv státusának változásai a honfoglalástól a XIX. század közepéig. Hungarológiai Évkönyv*, 2000. 1. sz. 54–71. p.
- ⁹ A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdeteiről és 19. századi fejlődéséről szóló művek közül – a teljesség igénye nélkül – lásd PAULER Tivadar: *Bevezetés az észjogtanba*. Pest, 1852. Emich, 113–114. p.; Uő: *Észjogi elötan*. Budapest, 1873. Athenaeum, 159–162. p.; WERNER Rudolf: *A bölcseleti jogtudomány történelme. Kiegészítésül Schilling természetjogi művéhez*. Budapest, 1875. Franklin Társulat, 194–198. p.; PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, 1878. Magyar Tudományos Akadémia; FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. I. kötet. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Budapest, 1908. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 192–195. p.; SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó, 31–196. p.; SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Budapest, 2011. Gondolat Kiadó, 11–59. p.
- ¹⁰ Báró Martini természet törvényéről való állatásainak magyarázta, melyet német nyelvből magyarra fordított, és a maga költségén kiadott Dienes Sámuel. Béts [Bécs], 1792.
- ¹¹ A fordítás alapját képező mű címe: MARTINI, Carl Anton von: *Des Freyherrn von Martini Lehrbegriff des Natur-Staats- und Völkerrechts. Aus dem Lateinischen, welcher den praktischen Theil des Naturrechts enthält*. Bd. 2. Wien, 1784. Sonnleithner. Pauler Tivadar Martini jelentőségéről és hatásáról a következőket írta: „[...] Martini Wolf szellemében dolgozott munkája mind az osztrák birodalom, mind honunk közintézményeiben kézikönyvül használtatván [...] honossá lettek, 's Martini majd nem aristotelesi tekintélyvel felruházott tétélei, tevéleges jogászaink által minden észjogi tárgyakban codex gyanánt idéztettek.” Vö. PAULER Tivadar: *Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota. Tudománytár*, 1843. Értekezések. 14. kötet. 10. füzet. 208–209. p. Martini hatásáról a magyar jogbölcseleti gondolkodásra lásd még PAULER Tivadar: *Az észjogtan egyetemünkön*. In PAULER 1878. 284–286. p.
- ¹² A szövegben alkalmanként találkozunk „a' mi Könyv Szerzőnk [...] különbséget téfzen” vagy, „e' Könyv Szerzője azt állítja” fordula-

- tokkal. Vö. *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 90. p.
- ¹² Az eredetileg 226 nyomtatott oldalon közzétett munka magyar nyelvű változata közel 500 oldalon jelent meg.
- ¹³ Martini német nyelvű munkája első kötetének fordítása is Dienes tervei között szerepelt. Az olvasóknak szóló előszavában a mű e részének megjelentetéséről így ír: „[...] a’ nyomtatásban meg-akadt, azért míg annak ki-adására való költség kezembe nem jő, addig azt az olvasni kívánóknak kezekbe nem adhatom, mindazonáltal annak is mentől hamarabb lehető ki-jövetelén igyekezni el nem mulatom.” *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. vi. p. Vagyis nem zárható ki, hogy a fordítás kéziratos formában részben vagy egészben elkészült, de annak kiadására később sem került sor.
- ¹⁴ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. v. p.
- ¹⁵ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 3. p.
- ¹⁶ FINKEY 1908. 126. p.
- ¹⁷ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 31. p. A „Juss/Jull” terminus fogalmi rekonstrukciója egyértelműen Dienes önálló alkotása. E szerint „a’ Jus, az az erkölcsi tehettség, melly által az ember azt, a’ mi femmi törvényel nem ellenkezik, a’ mi nem rofzáz, és minden kár nélkül való, meg-tselekedheti...” *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 91. p.
- ¹⁸ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 33. p.
- ¹⁹ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 34. p.
- ²⁰ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 67–68. p.
- ²¹ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 84. p.
- ²² *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 103. p.
- ²³ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 112. p.
- ²⁴ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 105. p.
- ²⁵ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 131–132. p. Hasonló összefoglaló jellemzés található a 132. §-ban. Vö. *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 144. p.
- ²⁶ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 124. p.
- ²⁷ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 366. p.
- ²⁸ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 442. p.
- ²⁹ *Törvénytudományi Műszótár*. Buda, 1843. Magyar Tudós Társaság. Második, „tetemesen” bővített kiad. Pest, 1847. Eggenberger.
- ³⁰ *Törvénytudományi Műszótár*, VII–VIII. p.
- ³¹ Sz. SZILÁGYI János: *Oskolai Tanító Könyv a’ Tétetõ (practica) Filozofia második része. Természeti Törvény Tudomány. (Jus naturae) vagy: Azon Törvényeknek és Jufoknak tudományos előadása, melyek a’ jözan okosságból véfzik eredeteket, egyenesen.* [továbbiakban: *Természeti Törvény Tudomány*] Szigeth [Máramarossziget], 1813. Gotlib.
- ³² *Törvénytudományi Műszótár*, 213, 222, 298, 306. p.
- ³³ Sz. SZILÁGYI 1813. 7–8. p.
- ³⁴ „A’ Természeti Jufook Tudománya... azon jufooknak, világos, fundamentomos, és egymásba fojó rendel való elő adása, mellyek az Okofság Természettéből fojnak: vagy a’ Természeti Izabadság határa között vagynak.” Sz. SZILÁGYI 1813. 22. p.
- ³⁵ Sz. SZILÁGYI 1813. 15. p.
- ³⁶ Sz. SZILÁGYI 1813. 21. p.
- ³⁷ Sz. SZILÁGYI 1813. 25. p.
- ³⁸ Sz. SZILÁGYI 1813. 24. p.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Sz. SZILÁGYI 1813. 22. p.
- ⁴¹ „A Juss az embereknek külső egybe kötetésekből folyó azon tehetőségek, melly fzerént, a’ magok izabadságok határai között, mindent tsinálhatnak, a’ mit tettzik; és erővel ellent álhatnak annak a’ ki ezen határba bé lépni bátorodik.” Sz. SZILÁGYI 1813. 25. p.
- ⁴² Sz. SZILÁGYI 1813. 19. p.
- ⁴³ Sz. SZILÁGYI 1813. 21. p.
- ⁴⁴ „A Természeti állapoton [...] olly állapotot értünk mi, mellyben az emberek minden Fő igazgatás, és hatalom nélkül lenni gondoltanak, melly őket, és vagyonyaikat, oltalmazná (Status extra Civilis).” Sz. SZILÁGYI 1813. 36. p. A szerző ugyanakkor fontosnak tartja később megemlíteni, hogy „[e]gyébb aránt pedig illyen állapot foja fe vólt, nem is lefz; tsak el vont fel vétele az (abstracta notion) az embernek [...]”. Sz. SZILÁGYI 1813. 38. p. Vagyis egy olyan feltételezésről van szó, amely csupán azt szolgálja, hogy a „polgári állapotot” jobban megértsük.
- ⁴⁵ Sz. SZILÁGYI 1813. 32–34. p.
- ⁴⁶ Sz. SZILÁGYI 1813. 41–62. p.
- ⁴⁷ Sz. SZILÁGYI 1813. 63–180. p.
- ⁴⁸ Sz. SZILÁGYI 1813. 183–236. p.
- ⁴⁹ A császári udvar, illetve a helytartótanács észelve Kant filozófiai tanainak terjedését 1795-ben döntött az ország összes tanintézetében való oktatásának további sorsáról. A „legfelsőbb elhatározás” értelmében a kanti tételek mint „veszélyes”, „homályos” és túlzottan „mélyenjáró” tanok előadását a helytartótanács határozatban megtiltotta. A döntés értelmében csupán „irodalomtörténeti megemlézésre” kerülhetet sor: „Mivel Kantnak a filozófiai tudomány tárgyaiban kiadott rendszere számos benne foglalt elvnel fogva, amelyek kétséget kelthetnek, sőt septicismusra, továbbá új meghatározásokra és definióikra vezetnek, veszélyes és egyébként is homályos és anynyira mélyenjáró, hogy azt a kiválóbb szellemű ifjak is csak nagyon nehezen, a közepes és gyengébb képességűek pedig egyáltalában nem képesek követni, következésképen ezek az elvek részben megrontják őket, részben kétséget keltenek fel bennük és hagyják hátra lelkükben a legnagyobb jelentőségű igazságok felöl.” A helytartótanács rendeletét idézi ECKHART 1936. 230. p. Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy a kanti szellemben fogant gondolatok jelen ne legyenek az oktatásban és még inkább a tudományos művekben. E téren a protestáns intézmények jártak élen, melyek sem a *Ratio Educationis* előírásait, sem az említett helytartótanácsi tiltást nem tartották magukra nézve kötelezőnek.
- ⁵⁰ PAULER 1873. 159. p.
- ⁵¹ ÚJFALUSY Nep. János: *A’ természeti hármastörvény. Rövid históriájával együtt*. Pest, 1825. Trattner.
- ⁵² Vö. *Törvénytudományi Műszótár*, VII. p.
- ⁵³ „Én azonban reményelem, hogy több Hazámfiainak legalább az által kedveiket megnyerem, hogy anyai nyelveken, ezen illy szükséges, és hasznos tudományt elejekbe terjesztetem.” ÚJFALUSY 1825. 35. p.
- ⁵⁴ Vö. ÚJFALUSY 1825. IX–XIII. p.
- ⁵⁵ ÚJFALUSY 1825. 35. p.
- ⁵⁶ „[A]’ Bétsi Univerzitsánál ugyan ezen tudománynak rendes oktatója vala Martini Károly Antal, a’ ki is fáradhatatlan szorgalmatosságával, és ritka példájú okosságával a’ Természeti Törvényről való munkát ama híres Grotzius’ munkájának módjára adott ki... Azért mi is e’ jelen való munkánkban azon halhatatlan nevű, ’s ritka tudományú férjfinak nyomdokit leginkább követni feltettük magunkban, meg lévén arról győzöttetve, hogy annak útmutatása után a’ mi feltett célunkat legkönnyebben elérhetjük.” ÚJFALUSY 1825. 34. p.
- ⁵⁷ ÚJFALUSY 1825. 144. p.
- ⁵⁸ ÚJFALUSY 1825. 150–151. p.
- ⁵⁹ ÚJFALUSY 1825. 156–157. p.
- ⁶⁰ ÚJFALUSY 1825. 168. p.
- ⁶¹ ÚJFALUSY 1825. 178–179. p.
- ⁶² LUCZENBACHER János: *Elmélkedések a’ Természeti Justudomány állapotjáról. Tudományos Gyűjtemény*, 1828. VII. kötet, 62–81. p.; IX. kötet, 29–45. p.

- ⁶³ LUCZENBACHER 1828. VII. kötet, 64. p.
- ⁶⁴ LUCZENBACHER 1828. VII. kötet, 66. p.
- ⁶⁵ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 41. p.
- ⁶⁶ LUCZENBACHER 1828. VII. kötet, 69. p.
- ⁶⁷ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 42. p.
- ⁶⁸ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 43. p.
- ⁶⁹ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 44. p.
- ⁷⁰ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 74–75. p.
- „Polgári hatalomnak megkell elégednie, ha mindeniknek külső cselekedetei törvényesek: mert az erkölcsiség megítélése külső törvény szék eleibe nem tartozik [...]” LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 76. p.
- ⁷¹ KUNOSS Endre: Valami, a' Természeti Jogból. (Töredék-rész.) *Tudományos Gyűjtemény*, 1832. V. kötet, 36–58. p.; Töredékrész a' természeti jogból. *Tudományos Gyűjtemény*, 1836. V. kötet, 96–108. p.
- ⁷² KUNOSS 1832. 38–39. p.
- ⁷³ KUNOSS 1832. 40. p.
- ⁷⁴ A magyar nyelvű jogbölcséleti irodalom talán első érdemi tudományos polémiájára került sor Kunoss tanulmánya kapcsán. Az írás megjelenését követően kilenc évvel később, szintén a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain Csatskó Imre tette közzé jelentős terjedelmű kritikus véleményét. Vélhetően nem rajta múlt, hogy észrevételei ilyen késéssel láttak napvilágot. Vö. CSATSKÓ Imre: Valami a' természeti jusból, tekintve, azt, a' mi e' tudományból a' Tudományos Gyűjtemény' 1832. esztendei V. vagy Májusi kötetében 36–58. lapon közöltetett. *Tudományos Gyűjtemény*, 1842. 4. sz. 37–72. p. Már bevezető fejtegetéseiben szóvá teszi a recenzens, hogy Kunoss írását olvasva „látván a' sok tetemes hibákból, hogy ezen értekezés több kárt okozhat, mint hasznót”. A szerző által használt fogalmak, illetve nem világos, sőt homályos magyarázatok „hibás ösméreteket közölvé az e' tudományban való előmenetelnek nem keveset árthat.” CSATSKÓ 1842. 38. p. Csatskó kritikus megjegyzéseiből érdemes továbbá kiemelni a „természeti jus kűtfője” kapcsán kifejtetteket: „A' természeti jus [...] az érzékiséget el nem nyomja, hanem csak rendbe szedi, hogy kiki érzékisége ösztöneinek eleget tehessen az okosság által szabott korlátok között. 'S ennél fogva sem az érzékiség sem az okosság egyedül kűtfője a' természeti jusnak, hanem mind a' kettő együttvéve; ámbár a' természeti jus' állításai kifejtésökben az okosságnak fő és cselekvő, az érzékiségnek pedig csak alábbvaló és szenvedő tisztje van; az még is igaz, hogy érzékiségünk nélkül természeti jusunk nem is lehetne.” CSATSKÓ 1842. 44–45. p. Vagyis a természet-jog kűtfője az ember „egész természetében” keresendő. Ugyancsak szóvá teszi, hogy helyesebb volna a Kunoss által használt „szüljog” fogalmat „bennünk született” jognak (ius innatum) nevezni, mert ez „minden lételet megelőző cselekedet nélkül élvede 's mindenek által elesmertetve tapasztaltatik.” CSATSKÓ 1842. 52. p. Végső tanácsként pedig így fogalmaz a recenzens: „[...] álljon el egy kevésbé [a szerző (Sz. J.)] a' választott írói pályától, ne szegyenljen előbb szorgalmatos olvasás és elmélkedés által a' tárgyal, mellyről írni akar, jobban megösmérkedni, és csak akkor fogjon ismét tollat az írásra, midőn tellyesen meg lesz győződve, hogy emberül küzdött a' nehézségekkel, 's derült tiszta ésszel tekinthet körül a' természeti jusban, és abban dicséretesen meg is szólalhat.” CSATSKÓ 1842. 71–72. p.
- ⁷⁵ KUNOSS Endre: *Szófűzér; vagyis a' tudomány, művészség, társalkodás és költészet újonnan alkotott vagy fölélesztett szavainak jegyzéke*. Pest, 1834. Landerer. (Újabb kiadás: *Újdon bővített Szófűzér; vagyis a' tudomány, művészség, társalkodás és költészet újonnan alkotott, fölélesztett vagy idomított szavainak Jegyzéke*. Pest, 1843. Geibel)
- ⁷⁶ KUNOSS Endre: *Gyalulat, vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, mellyek különféle nyelvekből kölcsönözötté, a' magyar beszédben és írásban korcsosítva vagy eredetkép használtatnak*. Pest, 1835. Landerer.
- ⁷⁷ WARGA János tanulmányfűzérét „Az észjog alapvonatai” címen tartják számon a hazai tudománytörténetben. Vö. WARGA János: Az okosságtörvény alapvonatai. *Tudománytár*, 1834. 4. kötet, 27–46. p.; Uő: A' társi észjog alapvonatai. *Tudománytár*, 1835. 5. kötet, 83–90. p.; Uő: A' nyilvános észjog alapvonatai. *Tudománytár*, 1835. 7. kötet, 100–118. p.; Uő: A' nemzeti észjog alapvonatai. *Tudománytár*, 1835. 8. kötet, 136–141. p. Említésre érdemes az Athenaeum hasábjain megjelent rövid írása is, mely általában foglalkozik a jog kérdésével. Vö. WARGA János: Philosophiai nézetek. IV. A' jogról. *Athenaeum*, 1839. 16. sz. 241–245. p.
- ⁷⁸ WARGA 1834. 28. p.
- ⁷⁹ WARGA 1834. 31. p.
- ⁸⁰ GREGUSS Mihály: *Az észjogtudomány eszedőlevele*. (Kézirat 1837-ből) OSZK kézirattár Quart. Hung. 3652. 8–17. p. (Függeléként közli: MISKOLCZY Ambrus: *Kossuth Eperjesen. Carlowszky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölcsélete*. Budapest, 2007. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 67–76. p.) A *Tudománytár* című folyóiratba szánt műve vélhetően nem nyerte el Luczenbacher János szerkesztő tetszését, és ezért nem jelent meg nyomtatásban. Vö. Greguss Mihály levelének fogalmazványa Luchenbacher (Érdy) Jánosnak, a *Tudománytár* szerkesztőjének. In MISKOLCZY 2007. 77. p.
- ⁸¹ MISKOLCZY 2007. 73. p.
- ⁸² KÉRI: Természeti és történelmi jog. *Athenaeum*, 1840. 28. sz. 433–438. p.; 29. sz. 449–454. p.
- ⁸³ CSATSKÓ IMRE: *Bevezetés a' természeti jogba és a' tiszta általános természeti jog*. Győrött, 1839. Streibig. (Művének első fele már korábban – két részben – napvilágot látott. Vö. CSATSKÓ IMRE: *Bevezetés a' természeti jogba. Tudománytár*, 1836. 11. kötet, 84–131. p.; *Bevezetés a' természeti jogba*. (Második közlés.) A' természeti jog és vele rokon tudományok közti különbségről. *Tudománytár*, 1837. Értekezések. 1. kötet, 96–154. p. A könyvből további részlet jelent meg az *Athenaeum* hasábjain. Vö. CSATSKÓ Imre: Természetjogi töredékek. *Athenaeum*, 1839. 42. sz. 695–699. p.; 43. sz. 711–713. p.
- ⁸⁴ Vö. AL-KENDI: *Bevezetés a' természeti jogba*. (Ismeretítés) *Figyelmező az egyetemes literatura körében*, 1838. 28. sz. 454–455. p.
- ⁸⁵ CSATSKÓ 1839. IX. p.
- ⁸⁶ CSATSKÓ 1839. 152. p.
- ⁸⁷ „[...] midőn pedig az ember cselekszik, tudja azt, és szabadon határozza el magát a' cselekvésre.” CSATSKÓ 1839. 3. p.
- ⁸⁸ CSATSKÓ 1839. 69. p.
- ⁸⁹ CSATSKÓ 1839. 90–91. p.
- ⁹⁰ A szerző csupán bevezetőjében tesz említést Kantról, mint aki filozófiai „irataiban” a természeti jogot élesen megkülönböztette és elválasztotta az ún. rokon tudományoktól, elsősorban az etikától és a politikától. Vö. CSATSKÓ 1839. X–XI. p.
- ⁹¹ CSATSKÓ 1839. 28. p.
- ⁹² CSATSKÓ 1839. 30–34. p.
- ⁹³ CSATSKÓ 1839. 13. p. (Az „erényi” és „jogi” törvényhozás különbségének részletezéséről lásd CSATSKÓ 1839. 85–89. p.)
- ⁹⁴ CSATSKÓ 1839. 14. p.
- ⁹⁵ CSATSKÓ 1839. 107. p.
- ⁹⁶ CSATSKÓ 1839. 114. p.
- ⁹⁷ CSATSKÓ 1839. 46. p.
- ⁹⁸ CSATSKÓ 1839. 67. p.
- ⁹⁹ CSATSKÓ 1839. 65. p.
- ¹⁰⁰ CSATSKÓ 1839. 143. p.
- ¹⁰¹ CSATSKÓ 1839. 192–193. p.
- ¹⁰² CSATSKÓ 1839. 181–363. p.
- ¹⁰³ PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapotja. *Tudománytár* (Új folyam), 1842. Értekezések. 12. kötet, 12. füzet, 351–371. p. (1. rész); 1843. Értekezések. 13. kötet, 3. füzet, 188–194. p. (2. rész); 1843. Értekezések. 13. kötet, 4. füzet, 233–254. p. (3. rész); 1843. Értekezések. 14. kötet, 7. füzet, 26–49. p. (4. rész); 1843. Értekezések. 14. kötet, 8. füzet, 77–94. p. (5. rész); 1843. Értekezések. 14. kötet, 9. füzet, 147–163. p. (6. rész); 1843. Értekezések. 14. kötet, 10. füzet, 208–215. p. (7. rész)
- ¹⁰⁴ E történelmi áttekintést egy évtizeddel később, némileg kibővítve megismétli. Vö. PAULER 1852.
- ¹⁰⁵ PAULER 1842. 1. rész, 352. p.
- ¹⁰⁶ PAULER 1843. 4. rész, 28. p.
- ¹⁰⁷ PAULER 1843. 7. rész, 214. p.
- ¹⁰⁸ A jogbölcsélet által érintett kérdések tárgyalásával a korabeli magyar nyelvű filozófiai irodalomban is találkozunk. Jó példa erre Szontagh

Gusztáv (1793–1858) a „magyar egyezményes philosophia előharczosa” *Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira* (Buda, 1843. Emich) című műve, melyben hobbesi és kantiánus gondolatok egyaránt felfedezhetők: „Hogy tudniillik az ember rendeltetése örök céljait valósíthassa, arra mindenek előtt először belső szabadsággal kell bírnia, másképp erkölcsi parancsainak eleget nem tehetne; másodszor pedig külsővel is, azaz mind arra joggal kell bírnia, mi nélkül rendeltetését nem valósíthatná, még pedig kényszerítéssel is végre hajthatóval; mert annak létesítésén ki nem adhat. Illy kényszerítő joggal természeti állapotban minden egyes bír, de mivel ez, vég elemzésben (in ultima analysi) mindnyájok harcára mindnyájok ellen vezet, az emberek társaságba egyesülnek, hogy minden egyesnek jogai, mind-

nyájok hatalma vagyis az egész által védve s biztosítva legyenek, s ezen egész: az állodalom, mellynek ennél fogva közvetlen célja, mint mondám, a jog s annak uralkodása, melly az emberi rendeltetés valósíthatásának conditio-sine-qua-non-ja. S mivel az emberi társaság nem egy állodalomból, hanem igen sokból áll, minden állodalomnak pedig célja szintaz: az emberi társaságnak célja állodalmi szempontból tekintve, a joguralkodás fenntartása e világon.” SzONTAGH 1843. 21. p.

¹⁰⁹VIROZSIL Antal: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*. I. Főrészt: Magán-természetjog. (ford. Márki József) Pest, 1861. Heckenast; Uő: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*. II. Főrészt: Természetes nyilván- v. közjog. (ford. Hoffmann Lajos Pál) Pest, 1861. Heckenast.

† Nánási László

Rózsa Sándor bűnügyei

A leghíresebb magyar betyárt, Rózsa Sándort 150 évvel ezelőtt fogták el utoljára. Élete során háromszor, más és más eljárási rendben lefolytatott perekben ítélték el élet és vagyon elleni bűncselekmények miatt. Mivel a periratok meglehetősen hiányosak, a perek bemutatására alapvetően a korabeli részletes, jegyzőkönyv pontosságú sajtótudósítások alapján kerül sor.

Rózsa Sándor 1813. július 10-én a szegedi tanyavilágban született. Családjában ismert volt a joggal való összeütközés, apját is rablás közben verték agyon. A pásztorzkodással foglalkozott legény írástudatlan maradt, és élte a dél-alföldi parasztok életét mindaddig, amíg maga is bűncselekmények elkövetője nem lett.¹

1. A kiskunhalasi eset

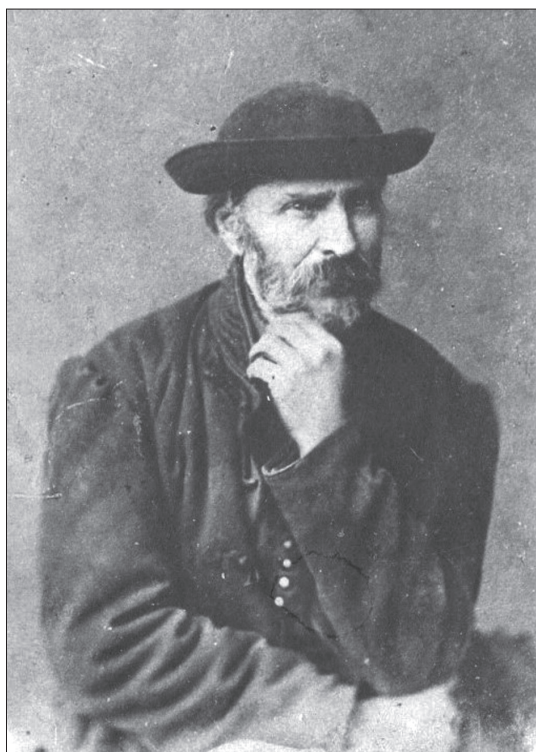
Első ismertté vált tettét 1836. február 10-én este követte el, amikor két társával lóháton megjelent Darabos István Kiskunhalas környéki tanyáján és – mint az ítélet rögzítette – a pisztolyokkal és baltákkal felfegyverzett elkövetők „borzasztó istenkáromlások és fenyegetőzésekkel” két tehenet elhajtottak a megfélemlített gazdától.²

Ekkoriban a büntető jogszolgáltatás százados hagyományokon, a törvényszéki gyakorlaton alapult. Kialakult a rendszerinti bűncselekmények fogalom- s az elkövetőkkel szemben alkalmazni szokott szankciórendszer. A társadalom kiváltságosait alkotó nemesektől eltérően a más rétegekhez tartozókat bármely bűncselekmény miatt le lehetett tartóztatni. Velük szemben a Tripartitum I. rész 15. címe szerint halálbüntetéssel fenyegetett esetekben írásos pert folytatott a bíróság,

amely parasztok esetén a pallosjogú úriszék vagy a vármegyei, illetve a városi törvényszék volt. A vizsgálat során a fogoly és a tanúk vallomásait jegyzőkönyvezték, sor került az egymásnak ellentmondó tanúvallomást tevők szembesítésére, esetleg „dologértői”, azaz szakértői vélemény beszerzésére. Ezeknek az adatoknak az alapján az uradalmi vagy a tiszti ügyész vádlevelet készített a megállapítható tényállásról, megjelölve a bűncselekmény minősítését és a kiszabni javasolt büntetést. A vádlottnak járt a kötelező védelem. A per a vád és a védelem közötti írásbeli üzenetváltásokkal zajlott, amelyek végeztével a bíróság meghozta ítéletét, kihirdetve azt az előállított vádlottnak.³

A halasi eset három elkövetője közül csupán Rózsa Sándor vált ismertté, és került a lakóhelye szerinti Szegeden letartóztatásra. A két város hatóságai által folytatott vizsgálat során számos tanút kihallgattak. Rózsa 1836. április 1-jei vallomásában elmondta, hogy már korábban is volt fogva, de büntetés nélkül szabadult, a bűncse-

lekményt pedig tagadta. Az írásbeli per eredményeként őt a szegedi bünyenyítő törvényszék 1836. szeptember 10-én kelt ítéletével rablás miatt másfél esztendeig tartó rabságra és – mint nemtelent, a gyakorlatnak megfele-

Rózsa Sándor

lően – negyedévente elszenvedendő 25, összesen 150 bot-
ütésre, valamint a tehenek árának és a sértett költségeinek
megtérítésére ítélte. Büntetését a szegedi várban töltötte,
ahonnan időnként közmunkára vitték a rabokat a városba.
Rózsa egy ilyen alkalmat kihasználva 1837. július 10-én
megszökött.⁴

2. Rablások és tolvajlások

Az ezt követő években Rózsa neve számos esetben fel-
merült különböző bűncselekmények kapcsán. A dél-al-
földi térségben elkövetett rablásokon, lopásokon [példá-
ul Hajós község pénztárának kirablása (1841), kopáncsi
pusztáról 13 marha (1842), Bajmokról 4 ökör és 2 ló
elvétele (1843)] túl őt gyanúsították azzal is, hogy szö-
kése után Csongrádban, a nyéki pusztán megölt két kato-
nát, 1838 januárjában pedig lelőtte az őt üldöző csanádi
csendbiztost.⁵

1845-ben kegyelmi kérvényt juttatott el az uralkodó-
hoz, amelyben korábbi büntetésének elengedését kérte.
A királyi kancellária véleményezésre hívta fel Szegedet,
amelyet az 1836-os perben eljárt Aigner Ferdinánd tiszti
főügyész tett meg. Jelentésében leszögezte, hogy Rózsa
szökése óta köztudomásúan pusztai betyáreléletet élt, és
embereket is ölt. Kegyelemre csak akkor méltó, ha szemé-
lyesen jelentkezne a hatóságnál, és a lefolytatandó vizs-
gálat tisztázná a vádak alól. A szegedi tanács véleménye
alapján az 1845. július 5-i kancelláriai leirat Rózsa „lehető
leggondosabb nyomozását s ehhez több megye kölcsönös
közreműködését” rendelte el.⁶

Az elutasítást követően Rózsa tovább folytatta addigi
életét, s mint az 1869-től végzett vizsgálatok megállapí-
tották, több bűntársával együtt ő volt terhelhető számos
rablás, lopás elkövetésével. Hiába rendelték el azonban a
szigorú vizsgálatot vele szemben, minden nyomozás, ül-
dőzés, kutatás sikertelen maradt.

Az 1848 nyarán, a Délvidéken kitört háború szükségs-
sége tette a magyar kormány számára, hogy minél több fegy-
veressel vegye fel a harcot a szerb felkelők és a császári
csapatok ellen. Így az Országos Honvédelmi Bizottmányt
vezető Kossuth Lajos elfogadta Rózsa Sándor ajánlkozá-
sát, miszerint kegyelem ellenében csapatával csatlakozik
a honvédséghez. Az 1848. október 3-án, Hódmezővásár-
helyen kelt bűnbocsátó levél szerint Rózsa feltételesen
kap kegyelmet, ha saját magán túl a „pusztai pásztornép-
ből 150 fegyveres lovast saját költségükön” hadba állít, és
a „haza ellenségei ellen a véggyőzelemig híven és becsü-
letesen” szolgál.⁷

Rózsa Sándor ennek megfelelően csatlakozott – válta-
kozó létszámú csapatával – a magyar sereghez, majd részt
vettek a délvidéki csatározásokban és rekvirálásokban.
A november 9-én Versec és Fehértemplom között vívott
lagerdorfi csatáról közzétett közlemény szerint itt Rózsa
vitézül harcolt, az ellenségből „5-öt agyonlőtt, 7-et levá-
gott, és ahol legveszedelmesebb vala, ott volt a csapat.
Egy requisitiojuk is volt, u. m. 1800 juhot, 402 darab
szarvasmarhát, 53 lovat, 63 sertést és más különféle
tárgyakat foglaltak.” Azonban katonai kegyelmet nem

ismerő embereivel hamarosan falvakat támadott meg,
Boksánon, Ezeresen a polgári lakossággal kegyetlen-
kedett. Mint akkori parancsnokuk jelentette Vukovics
Sebő kormánybiztosnak, e „zsvány csapat rémületbe
hozta az egész vidéket; egy felőlők, más felőlők az ellen-
ség pusztít, s miután most úgy is haza kívánkoznak, a csa-
pat eloszlásáról kellene gondoskodni”. Erre sor is került,
Rózsa Sándor pedig Szegedre visszatérően csikósnak állt.
Ennek ellenére Kossuth 1848. december 15-én véglegesít-
tette a korábbi kegyelmet azzal, hogy a „jövendőbeni jó,
erényes és tiszta élet feltétele alatt a számára már meg-
adott köz- és nyilvános bocsánat ezennel megújítatik
és megerősítettik”.⁸

A forradalom és szabadságharc leverése után, 1849.
november 15-én este császári katonák és szegedi rend-
őrök vették körül a Rózsa Sándor és családja által lakott
alsóvárosi tanyát azért, hogy elfogják a város térségé-
ben megszorodott állatrablások és 1848-as szerepe
miatt. Ő azonban kitört a házból, és közben lelőtt két
katonát, akik közül az egyik egy hónap múlva behalt
sérülésébe, a másik pedig maradandóan megsérült.⁹

3. A „honbani rablógazdálkodás vezére”

Kitörése után nevéhez ismételtelen számos vagyon és
élet elleni bűncselekmény kapcsolódott, amelyeket
embereivel követett el. Ezekben az években eredmény-
telenül üldözte őt a csendőrség és a katonaság. Elfo-
gása érdekében 1853-ban és 1856-ban körözölevelet
adtak ki ellene, hatalmas összeget, 10 000 forint jutal-
mat ígérve kézrekerítőjének. A korábbi hirdetéséből
kiderült, hogy a köztörvényes bűncselekményeken túl
miért is keresték: eszerint az „e honbani rablógarzdál-
kodás vezérére, Rózsa Sándorra, ki a fölforgató párt által
már a vészteljes forradalom alatt eszközül volt kiszemel-
ve, s kinek kétségbeesett gonosztevők maradványaival is-
mét a Kossuth féle utóbbi terveket kell vala elősegíteni”.¹⁰

Ezt az alapozta meg, hogy a forradalom és szabadságharc
leverése után a birodalmi kormányzat szervezkedéseket ke-
resett és talált vagy találni vélte az országban. Ezek egyike
miatti eljárásban vallotta 1852. május 31-i kihallgatásakor
a Noszlopy Gáspár mozgalmában részt vett, majd kivégzett
Andrásfy Károly nevű volt honvédtiszt, hogy gerillacsapa-
tokat igyekeztek létrehozni, s őt az Erdélyben szervezkedő
Mack József azzal bízta meg, hogy mások mellett Rózsa
Sándort is nyerje meg vezetőül. (Az 1857-es elfogása utá-
ni alapos vizsgálat viszont megállapította, hogy semmilyen
kapcsolata nem volt szervezkedőkkel.)¹¹

Az éveken át hiába keresett Rózsa Sándor végül egy
hozzátartozójával való összetűzés eredményeként került a
hatóság kezére 1857. május 10-én. Előző este a Szeged
melletti tanyán a komáját dulakodás során meglőtte, de a
sérültnek még volt ereje őt lefogni, a segítségül siető fe-
lesége pedig fejszével fejbe vágta. Az elalélt Rózst meg-
kötözték, a városban átadták a hatóságnak, majd megkez-
dődt az eljárás. (Katona Pálék nem kapták meg a díjat,

mert a vizsgálat felfedte, hogy huzamos ideig ők bújtatták tanyájukon.)¹²

Az Ausztriai Birodalomba tagolt Magyarországon ekkor már pontosan kodifikált jogrend érvényesült, a császári nyílt parancsokkal 1852-ben kihirdetett büntető törvény a büntettekről, vétségekről és kihágásokról (Btk.) és az 1853. évi büntető perrendtartás (Bpr.). Ezek az anyagi és eljárási jog átfogó szabályozását tartalmazták, pontosan meghatározva a felelősségi rendszert, az egyes tényállásokat, a szankciókat, az eljárás menetét, valamint a perbeli felek jogait és kötelezettségeit.¹³

Az elfogást követően Hoffman János pesti főállamügyész utazott Szegedre a vizsgálat irányítására, amelynek alapvető célja annak tisztázása volt, hogy Rózsa Sándor valóban részt vett-e államellenes szervezkedésben, valamint lehet-e bizonyítani statáriális eljárás alá tartozó bűncselekményt? A mintegy ötven bűncselekmény gyanújára kiterjedt vizsgálat azonban nem hozott eredményt, annak 1857. június 24-i befejeztét követően a főállamügyész csupán annyit tudott megállapítani, hogy a legtöbb esetben bűncselekmény nem volt bizonyítható.¹⁴

A felségsértés gyanúja miatti vizsgálatra a Bpr. 10. §-a alapján a magyar koronataromány pesti kerületében – ahová Szeged is tartozott – a Budai Császári Királyi Országos Törvényszék volt az illetékes. Ez a bíróság folytatta a vizsgálatot célszerűségi kijelölés alapján azután is, hogy e bűncselekmény gyanúja elesett, mivel az 1858. november 3-i legfelsőbb törvényszéki határozat alapján megszűnt az emiatti és négy más betyár sérelmére feltételezett gyilkosság miatti eljárás. Végül számos tanú kihallgatása és iratok beszerzése után a törvényszék azt a vád alá helyezési határozatot hozta, hogy Rózsaival szemben

„1) öt egyéne elkövetett gyilkosság, 2) két egyéne megkísérlett gyilkosság, továbbá 3) rablás, 4) több tanyai lakoson elkövetett súlyos testi bántalmazás, végre 5) többszöri ellenszegülés és veszélyes fenyegetés általi nyilvános erőszakoskodás bünténye miatt”

kell vádat emelni.¹⁵

A Budai Császári Királyi Államügyészség ennek megfelelően készítette el vádiratát, amely több Szeged környékén történt bűncselekménnyel terhelte Rózsa Sándort, aki ezeket részint önállóan, részint társaival követte el:

- 1849. november 14-én, 1852. szeptember 12-én és 1856. január 5-én az őt elfogni szándékozó csendőrök, katonák és falubíró (összesen öt fő) ellen elkövetett gyilkosság (Btk. 134., 136. §)
- a fentiek során két katonán megkísérlett gyilkosság (Btk. 134., 138. §)
- 1853 áprilisában a Rózsa nevében rablásokat elkövetett Ábrahám (Pesszer) Andrásan elkövetett gyilkosság (Btk. 134–136. §)
- 1842. október 1-jén három gazda sérelmére a hódmezővásárhelyi pusztán elkövetett marharablás (Btk. 190., 194. §)
- 1852. szeptember 12-én a Rózsa feltevése szerint öt eláruló tanyasiakon – hat férfin és egy nőn – elkövetett súlyos testi sértés (Btk. 154–156. §)

- „felsőségi személyeknek hivatalos ügyekben erőszakos megtámadása, amely az elsőként írtakkal szembeni gyilkosság halmazata volt” (Btk. 81–82. §)
- 1857. május 9-én a Katona Pállal szembeni cselekmény miatt idegen ingatlan jószágba „erőszakos beütés általi nyilvános erőszakoskodás” (Btk. 83–84. §).¹⁶

Rózsaival szemben 1859. február 15–21-én tartotta meg a tárgyalást a bíróság Szekrényessy Endre elnökletével budai várbeli épületében, nagy nyilvánosság, hatalmas sajtóérdeklődés mellett.

A tudósításokból kiderül, hogy Rózsa a tárgyaláson bilincs nélkül volt jelen. Küllemének leírása szerint

„középnél magasabb, sudár termetű, de rendkívül széles vállú, olajszínű-barna arcú férfi; nagy orra alatt végén lenyírt verhenyeges bajusszal s szegediesen hátra simított gesztenyeszín körhajjal [...]. Öltözete zsinórozott szederjes posztó ujjas, pitykés mellény, vászon ing és gatyka [...]. Jelenleg igen rossz színben van és annyira el van fogyva, hogy a tárgyalás folytán szembesített régi ismerősei alig ismertek reá.”

A kérdésekre kezdetben halkán és elfogultan, később

„siketes hangon, de fesztelenül s biztos hangnyomattal, s mindvégig értelmesen felelt, úgy hogy a hallgatók gyakran hajlandók lettek volna elhinni, hogy miveltebb, tanultabb ember áll a sorompók között, nem az elhíresült pusztai betyár”.

A terhére rótt cselekményeket két kivétellel tagadta: vallomása szerint az 1849. novemberi lövéseket azért adta le, mert azt hitte, hogy rablók rohanták meg tanyáját, míg Ábrahám megölésére kijelentette, hogy arra „neki rettentő nagy jussa volt”.¹⁷

A bizonyítás során a bíróság számos tanút hallgatott ki, és szembesítéseket végzett. A tanúk jellemzően az egyes tényállások tárgyi oldalait elmondták, de kevesen vallottak terhelően Rózsaival szemben, míg a vádlottal való szembesítéskor úgy nyilatkoztak, hogy őt az adott napon nem látták. A tárgyaláson rengeteg okirat került felolvasásra, megtörtént az egyes esetek kapcsán keletkezett szemle- és boncolási jegyzőkönyvek, szakvélemények ismertetése, valamint orvos szakértők meghallgatása. A vádlott a lefoglalt „corpus delicti gyanánt előmutatott két fegyvert” és egyéb tárgyakat a sajátjának ismerte el.¹⁸

Az ügyben a vád- és védőbeszédre február 21-én került sor. Lienbacher György államügyész a „hallgatóság általános néma feszültsége közt” az egyes vádpontokhoz felvett bizonyítás anyagát részletesen kifejtette. A bizonyítékok értékelése kapcsán leszögezte, hogy a „törvényszolgáltatás mindenkinek, tehát egy Rózsa Sándornak is szigorú törvényességgel tartozik”, ezért a „rablás bünténye alól a bizonyítékok elégtelensége miatt a Bpr. 287. § szerint fölmentendőnek” indítványozta, míg egy gyilkossági minősítést kísérletre változtatott. A büntetés kiszabása kapcsán súlyosbító körülményül értékelte, hogy

a vádlott rablás miatt már büntetve volt, továbbá ebben az eljárásban „nagy és súlyos bűntények jönek össze, hogy több mint 20 éven át folytatott betyáreléte”, míg „enyhítőleg hat elhanyagolt nevelése s azon tény, miszerint két gyilkosságot maga bevallott”, ezért halálbüntetést indítványozott.¹⁹

Balázs Antal védő kiemelte, hogy „nem elég – úgy mond – a gonosztetteket száraz szavakkal fölemlíteni s azok megfenyítését sürgetni, hanem felebaráti kötelesség a bűntevő lelkébe pillantani be, s enyhítési okokat keresni”. Beszédében vitatta az államügyészi okfejtéseket. Védence „nem a gonosz és elvetemült rabló, minőnek egy ideig tartották; ő a törvényeket nem tapodta lábbal, s 20 éven át senkisémm mondta reá, hogy rabolt volna”. Az általa is bevallottak pedig „csak önvédelmi tények voltak”. Mindezek alapján „kegyelmet esd” Rózsa javára.²⁰

A törvényszék másnap hirdette ki ítéletét, amellyel Rózsa Sándort a rablás miatti vád alól a „bizonyítékok elégtelensége miatt” felmentette, míg „véghez vitt és megkísérlett gyilkosság, súlyos testi sértés és nyilvános erőszakoskodás bűneiben bűnösnek” találta, s ezért kötél általi halálra ítélte.²¹

A fellebbviteli eljárást lefolytató Pesti Császári Királyi Főtörvényszék 1859. április 2-i határozatával a nyilvános erőszakoskodás vádja alól bizonyíték hiányában felmentette Rózst, egyebekben helyben hagyta az elsőfokú ítéletet, majd május 25-én a Legfelsőbb Törvényszék is megerősítette a döntést.²²

Azonban ennek végrehajtására nem került sor. A birodalomnak Franciaország és Piemont elleni háborúja idején gróf Nádasdy Ferenc igazságügy-miniszter 1859. június 16-án a „különleges politikai okok folytán” Rózsa Sándor megkegyelmezésére tett előterjesztést Ferenc Józsefhez, mivel „neve a nép szájában a magyar forradalom óta, ha rosszul érdemelt hírességre tett is szert, valami romantikus hírnévvel van körülvéve, és éppen ezért a kivégzése a nevének dicsőítésére szolgálna”. Ezentúl a magyar közvélemény miatt is indokolt lenne a kegyelem, mert az Rózsa kivégzését „nem mint jogos megtorlást a halált érdemlő bűncselekmények miatt, hanem egy oldalvágás a törvény által el nem érhető” emigráció elleninek értékelné. A császár – a vesztes solferinói csata másnapján – június 25-én Veronában el is engedte a halálos ítéletet azzal, hogy a megfelelő szabadságvesztést a Legfelsőbb Törvényszék szabja ki. E bíróság néhány nap múlva Rózst életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte, amelynek végrehajtására a politikai elítéltek számára fenntartott tiroli Kufstein várba szállították.²³

Büntetésének végrehajtása alatt Rózsa Sándor kifogástalanul viselkedett. Büntetésének határozott tartamúvá enyhítése és magyarországi fegyintézetbe való szállítása érdekében kegyelemért fordult az uralkodóhoz. A császár a szabadságvesztést 1865-ben 15 évre enyhítette, s előbb a csehországi Theresienstadtba, majd 1866 májusában a hazai péterváradra várba szállították.²⁴

Rózsa Sándor Ferenc József, a kiegyezés utáni koronázását követő 1867. júniusi amnesztiába nem esett bele. Azonban Szeged városa hamarosan javasolta ezt, mivel „kegyelmezés esetén békés lakos akar lenni, [...]

óhajtja az alkalmat, hogy megmutathassa, miszerint ő becsületes ember tud és akar lenni”. Erre háromnegyed év múlva a királyné várható szülése alkalmából sor is került: 1868 tavaszán Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter kegyelem kibocsátását kezdeményezte azon elítéltek számára, kik – „tekintettel büntettük nemére, családi viszonyaikra, viseletük után javulásuk iránt gerjesztett alapos reményre” – erre méltók. A király Mária Valéria születése napján, április 22-én, Budán kelt elhatározásával így Rózsa is szabadult.²⁵

4. A per

Rózsa Sándor Szegedre visszatérve tisztelgő látogatósokat tett jeles személyeknél, sőt Budán gróf Andrássy Gyula miniszterelnököt is felkereste, hogy köszönetet mondjon a kegyelemért. Ekkoriban „eleinte kikölcsonzott pénzeiből élt, de a kalandos élet vágya csakhamar erőt vett rajta, s újra rálépett a bűnök megszokott ösvényére”.²⁶

1868 őszén tovább romlott a dél-alföldi térség addig sem jó közbiztonsága. Egymást követték a magánosok sérelmére elkövetett személy és vagyon elleni bűncselekmények, az állami intézmények elleni támadások, október 24-én például kirabolták a postát Szegeden és Oroszlámoson, 28-án lerohanták a Kecskemét–Izsák, november 18-án a Kecskemét–Kalocsa, 23-án a Szeged–Algyő, december 14-én a Nagykikinda–Nagybecskerek, Tiszaföldvár–Óbecse között közlekedő postajáratokat. A Királyi Posta ezért Szeged térségében megszüntette a sorozatos erőszakos cselekmények miatt a pénz és más értékek szállítását. Az addigi bűncselekményekre a Pest és Szeged között közlekedő vonatnak Kiskunfélegyháza és Pusztapéteri közötti megtámadásai tették fel a koronát november 14-én és december 8-án.²⁷

A kormánynak ebben a helyzetben sürgősen cselekednie kellett. A minisztertanács 1868. december 13-i ülésén döntött arról, hogy rendkívüli felhatalmazású királyi biztost küld a veszélyeztetett térségbe a „megzavart közbiztonság helyreállítására”. Az uralkodó 1869. január 4-én gróf Ráday Gedeont, a Belügyminisztérium rendőri osztályának vezetőjét nevezte ki királyi biztossá, a belügyminiszter pedig január 13-i rendeletével kiküldte Arad, Bács, Békés, Csanád, Csongrád, Pest és Torontál vármegyék, a Jászkun Kerület, valamint Kecskemét, Szabadka és Szeged szabad királyi városok területére kiterjedő illetékeséggel a „rendes postai s vasúti közlekedés zavartalan menetének biztosítása végett” teendő intézkedések érdekében. Feladatai közé tartozott a bűncselekmények tettesének „kipuhatólása”, a nyomozások, majd, ha a „merényletek tettesei fölfedeztetvén s elfogtván, haladéktalanul a büntető igazság kezeibe szolgáltatnak, s ennek folytán további gonosztettek elkövetése ellen visszatartott példák adathatnak”.²⁸

Az eljárás lefolytatására sajátos körülmények között került sor. Magyarországon ekkor – az 1860. évi októberi diplomából fakadóan – nem volt egységes büntető törvénykönyv, eljárási kódex és fogva tartási rendelet

sem. 1861 tavaszán az Országbírói Értekezlet a büntetőjogot illetően csak néhány alapelvet rögzített az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban: a személyi jogegyenlőség biztosítását, a kínzás és a bántalmazás tilalmát, a hagyományosan kialakult sommás vagy írásbeli per lefolytatását, illetve a perorvoslat érvényesítését. Az eljárás így az 1848-ig fennállott törvényszéki gyakorlat szerint folyt.²⁹

A szegedi várban berendezkedett királyi biztos a személyzet kialakítása és a feltételek megteremtése után azonnal megkezdte működését, amelynek eredményeként megindult a gyanúsítható személyek elfogása. Ennek során 1869. január 26-án, a várba becsalt Rózsa Sándort is letartóztatták, mert „gyanú van ellene, hogy a környékbeli rablásoknak ő lett volna egyik intézője”. Rádaynak a belügyminiszterhez írt május 28-i jelentése szerint ekkor őt még „csak észlelésekből vont magány meggyőződés és némi besűgött körülmények terheltek mint biztos adatok”, de a későbbi nyomozások eredményeként „bebizonyított tények és büntársak beismerése után, önvallomásával is több rablásbani bűnrészességét beismerte [...] mint egyene rabló is”.³⁰

Rózsa kihallgatása során tagadta, hogy bármit elkövetett volna szabadulása óta. De a folyamatos adatszerzések, büntársi vallomások, szembesítések alapján bebizonyosodott, hogy részese lett Csonka Ferenc halász szegedi bűnbandájának, ahol hamarosan meghatározó szerepre tett szert, s „ő intézte a vaspályasínek fölszakítását, a posta megtámadását, a kanizsai rablást sat.”. Így, ha „valamit már rábizonyítottak, ha látja hogy a vád alól nincs menekvés, akkor bevall mindent az utolsó tüűg”.³¹

Mivel a joggyakorlat még nem alkalmazta az elévülést, az elkövetői vallomások és a korábbi ügyiratok alapján Rózsa Sándorral szemben több mint 30 évre visszamenőleg vizsgálták a felmerült élet és vagyon elleni bűncselekményeket. Így bűnlajstromán szerepelt a csanádi csendbiztos megölése (1838), kecskeméti pásztoroktól három ló (1846), Szeged alsóvárosi csordástól két marha, algyői lakostól hat tehén (1847), makói csordából 30 ökör elhajtása (1848), Rádi János félégyházi marhakupec megölése, pusztaszeri és tápéi lakosok kirablása, Vadkert község kondájából 30 sertés, algyői tanyáról 17 marha és négy ló, orgoványi erdőből 17 marha, csengelei juhásztól három ló elrablása (1851), Szeged alsótanyai lakosok (1852), illetve a deszki lelkész (1854) kirablása. A biztosság vizsgálóbírái az ügyeket folyamatosan adták át az ítélezésre delegált Pest–Pilis–Solt vármegyei törvényszéknek, ahol megtörtént a letartóztatottakkal vallomásaik jóváhagyatása, a bírósági hitelesítés. A sajtót tudatosan használó Ráday tájékoztatásai révén vált ismertté, hogy a „meghitelesített, 100-ra menő egyénnek vallomása mind ugyanaz maradt, egy sem vonta vissza, Rózsa Sándor is helybenhagyta múltkori vallomását, mely szerint részt vett a vasútfölszedésben és más nevezetes rablásban”.³²

A vizsgálat során Rózsa két társával 1870 június elején cellájuk falának kiásásával próbált megszökni a várból, de az udvarra kijutva rajtavestek, így még szigorúbb őrizet alá került.³³

A törvényszék mellett működő tiszti ügyészek, Tóth Mór és Edvi Illés Károly folyamatosan dolgozták fel az

iratokat, a bizonyítottnak látszó esetekben vádat emelve Rózsa és büntársai ellen. Ezek tárgyalására már az állami igazságszolgáltatási szervezet létrehozása után került sor, amikor a feladattal az Aradi Királyi Törvényszék delegált tanácsát bízták meg.³⁴

A Rózsa Sándor elleni eljárásokat a Szegedi Királyi Biztosság munkáját tekintve megállapítható, hogy az 1869 januárjától az 1872. október 31-i megszűnéséig 4954 ügyet vett nyomozás alá vett, amelyből a delegált törvényszékeknek átadott 3082-t. Az eljárások során 1608 főt tartóztattak le, közülük 1435-en lettek vádlottak. Velük szemben 1873. április 30-ig elbírálásra került 189 rablógyilkosság, 475 rablás, 1562 lopás, 162 orgazdaság, 131 hivatali hatalommal visszaélés és 509 más bűncselekmény (például gyújtogatás, csalás, zsarolás, okirat-hamisítás).³⁵

Az ügyek és a vádlottak hatalmas száma miatt már nem volt lehetőség a hagyományos írásos perek lefolytatására. Ezért azt a megoldást követték a szegedi várban, hogy a bíróság úgynként és szóban tárgyalta az egyes eseteket, majd ítéletében döntött a vádlottak bűnösségéről. Az adott vádlott utolsó ügyének befejezése után tette meg az ügyész vádbeszédében a büntetési indítványt, amelyet követően a védő szólalt fel, majd határozott a törvényszék.³⁶

A Rózsa Sándor és társai elleni vádak tárgyalását a törvényszék Bodroghy István elnöke alatt háromfős tanácsban folytatta le 1872. december 12–13-án és 16–24-én. A vád képviselőjét Edvi Illés Károly királyi ügyész látta el, míg védőként Eördögh Mihály járt el.

A tárgyalások iránt hatalmas volt a közönség és a sajtó érdeklődése. A lapok tudósítói gyors és pontos híreket adtak a történekről.

Rózsa Sándor ezen alkalmakkor „magyar nadrágban, fényesgombos rövid magyar ujjasban volt öltözve, tartása már kissé hajlott, balra fésült haja őszbe van keveredve”. Viselkedését illetően „szemeit hunyorgatja ha beszél, beszédében s mozdulataiban meglepő bátorságot s túlzott fesztelenséget tanúsított”.³⁷

Az első két napon az 1848 előtti bűncselekmények tárgyalására került sor: 1845-ben 30, 1846-ban 18 marha erőszakos elhajtása a makói csordából, továbbá hat ökör elrablása egy szegedi tanyáról, amely esetekben a „vádlottak teljes beismerésben voltak”.³⁸ A további napokon 18 rablás, egy-egy rablógyilkosság, illetve annak kísérlete, valamint egy lopás miatt folytak a tárgyalások.³⁹

Rózsa Sándor fenntartotta korábbi hitelesített vallomásait. Előfordult, hogy a sértetti vallomáshoz képest magát súlyosabban terhelte. Mint az elnök kérdezte az egyik esetről,

„a káros csak tolvajságról beszél, ön pedig rablást ismert be, tehát mondja meg, micsoda erőszakot használtak akkor?”

Rózsa: Hát ölég erőszak volt az, hogy lóháton három fegyverős ember tört reá, azután ötet a kunyhóba behajtottuk, ölég erőszak az, ha odamenvén azt mondtuk neki, hogy hallgass.

Elnök: E szerint rablást követtek el?

Rózsa: Persze hogy azt”.⁴⁰

Más esetben tett vallomásaiban pedig kijelentette, hogy a sértettek a tanyájukból „nöm mertök ám kijönni, mert tudták, hogy a Rózsa Sándor bandája van ott, nöm költött oda más erőszak”.

Az egyik bűntársa pedig úgy vallott személyéről, hogy Rózsa

*„oly vérengző s iszonyú hatalmas vala, hogy elég volt, ha csak azt mondta is valakinek, hogy így vagy úgy akarom, nem kellett oda semmi kényszerítés, szavának és akaratának mindenki meghajolt és senki ellenszegőlni nem mert, mivel különben nagyon megadta volna az árát”.*⁴¹

Magát a többi vádlott fölött állónak tekintve egyik szembesítése alkalmával, midőn társa ellenkezőleg vallott, így szólott:

„Ide hallgasson a t. törvényszék, én nem simítok el semmit, az én szavam többet ér, mint más 10 emberé; öcsém [...] miért ne vallanánk be tisztára, az én szavam több, mint 100 ilyen kétszínű embernek mint magad.”

A Félégyháza melletti vonatrablási kísérlet kapcsán pedig elmondta, hogy rossz érzései voltak a támadás miatt, mert „ebből nagy baj lehet, amit majd az ország sem néz el”.⁴²

Orgazdájuk, a félégyházi marhakupec 1851-ben törént megölését illető vádnál bebizonyosodott, hogy Rózsa Sándor

„az áldozat nyakába egy erős zsineget akasztott, s társai segítségével a fölébredt embert egy fához rántva, a köteléket mindaddig húzták és szorították, míg Rádi János meg nem fulladt; ezután pedig pénzét magukhoz vevén, ezüstgombjait levagdosták, s lovát elcsapva, fegyverét melléve subájával letakarták, s a hullát enyészetiül hagyva, ők a pénzen megosztzkodva távoztak”.

Az utolsó vádnál, egy ókanizsai földbirtokos házának 1869. január 5-i esti lerohanásáról pedig bizonyos lett, hogy azt Rózsa szervezte, s amíg társai az idős embert és unokáját, egy tízéves gyermeket bántalmaztak, a két nőcselédet fenyegették, addig ő örködött a helyszínen.⁴³

A bíróság az egyes vádnál jellemzően megállapította Rózsa bűnösségét, de esetenként felmentette, például annál a rablásnál, ahol a sértett „sohasem jelentke-

zett, s aki ma sem ismeretes. Így ez eseteknél részint az alanyi, részint a tárgyi tényálladékok nem lévén tisztán megállapíthatók.” Ugyanilyen döntés született

egy 1855. novemberi kiszombori gyilkosság ügyében is.⁴⁴

A bizonyítás befejeztével 1872. december 24-én került sor a perbeszédre, amikor Rózsa Sándor és öt társa a „vádlottak padjára vezettetek, hogy ők magok is meghallják mindazt, mivel vádoltnak, mind azt, miként védelmeztettek”.⁴⁵

Edvi Illés Károly vádbeszédében Rózsa bűnözői pályáját három korszakra osztva fejtette ki mondanivalóját. Szegedről való szökését követően

„lőháton fegyveres kézzel barangolt a puszták

rónóságain, tanyáról tanyára bujdosott, részint menhelyet, részint bűntársakat keresve, s mikor valakit a bűnözésre rávehetett, azzal lopott vagy rabolt, amint a véletlen éppen magával hozta. A pusztában szabadon legelésző gulya vagy ménes, vagy a szorgosan őrzött községi pénztár, neki egyformán kedves zsákmány volt.”

Viszont az 1849 utáni

„bűntények sorozata már tetemes elaljasodásra mutat. Az eddigi szilaj betyár [...] már a házitűzhegy is felkereste, s az éj leple alatt, vagy a védtelenség állapotát felhasználva, fegyveres kézzel, nem egyszer kínzások között vette el a békés polgárnak megtakarított vagyonát.”

A sértettek „kegyetlen megrablása oly bűntényeket képeznek, melyek a legnagyobb elvetemültséget tanúsítják, s amelyek mikor megtörténtek, az egész vidéket rettegéssel töltötték el”. Az 1868-as szabadulását követően pedig azal hálálta meg a „fejedelem kegyelmét, hogy rablókkal szövetkezve, s rablókat teremtve oly bűntények elkövetését merényli, melyek az egész országot felrázták békés nyugodtságából”. Mindezek alapján megállapítható, hogy Rózsa Sándor „annyira belerögzött bűneibe, hogy javulását [...] teljesen kétségbe kell vonnom”, ezért Edvi indítványozta, hogy „életének elvesztésével lakoltassék”.⁴⁶

Az ügyvéd beszéde kezdetén leszögezte, hogy védené „oly sok, számos bűntettekkel van terhelve, hogy annak védelmére és teljes fölmentésére nem vagyok hiú, és Rózsa Sándor sem oly elfogult, hogy azt hihesse”. A továbbiakban azt domborította ki, hogy

Rózsa Sándor „hírhedt rablóvezér börtönébe kísértetik”
(Magyarország és a Nagyvilág, 1872. 12. sz. 135. p.)

„minden nevelés nélkül, véralkatának hevessege fekezeten, a becsület és erény törvénye által nem volt mentesítve, minden habozás nélkül a társadalomnak, mely róla oly mostohán gondoskodott, kárt okozni, [...] szenvedélyei és szokásai teljesen hatalmukba kerítették”.

Mindezek ellenére 1848-ban a „szorongatott haza szolgálatára önkényt ajánlkozott”. Ezt követően azonban „üldöztetvén nem térhetett vissza a békés óhajtott házi tűzhelyhez, belekergettetett ismét erővel a bűnökbe”. Szabadulása után – mivel kikölszönzött pénzét nem kapta vissza – „végre is kénytelen volt lopni, rabolni, mert más ekéje nem volt”. Így határozott idejű börtönbüntetés indokolt vele szemben.⁴⁷

A törvényszék Rózsa Sándort büntényeiért – egy gyilkosság, 26 rablás és egy kísérlet, öt lopás – életfogytiglani, míg büntársait határozott idejű börtönre ítélte.⁴⁸

Az ítélethirdetéskor Rózsa Sándor arcán „egy izom is alig látszott megrándulni, csak szeméit rántotta össze”. A döntésre felkészült, előzően úgy nyilatkozott, hogy „nem most próbálom ezt először, hisz tudom én, hogy nem az urak végzik el az én bajomat, hanem oda-

fönt”. Ismeri, hogy a „királynak jó szíve van; tehát úgy látszik, hogy még mindig kegyelmet remél”. A kihirdetéskor „szerényebben viselte magát”, a kérdésre azt felelte, „tisztólettel fölebbözöm”.⁴⁹

Rózsa Sándort 1873. május 5-én Szegedről a szamosújvári fegyintézetbe szállították. Ügyében a Pesti Királyi Ítéletőzta 1874. március 30-án súlyosbította ítéletét, mivel

„többszöri megkegyelmeztetése dacára – két ízben a halálbüntetés alól mentetett föl – teljesen javíthatatlannak tekintendő [...] Pusztá vallomása nem egyensúlyozhatja a számos súlyosító körülményt”,

ezért halálbüntetéssel sújtotta. A Kúria mint legfőbb ítélezék 1874. augusztus 12-én megerősítette ezt a döntést. Azonban Rózsa ismét kegyelmet kapott, Ferenc József 1874. november 23-án életfogytiglani szabadságvesztésre enyhítette ítéletét. A büntetését problémamentesen töltö Rózsa Sándor a fegyházban halt meg 1878. november 22-én. A szamosújvári rabtemetőben sírja zarándokhelyként szolgál, utoljára a helyi magyar közösség 2012-ben jelölte meg egy korhú síremlékkal.⁵⁰

NÁNÁSI, LÁSZLÓ

Die Straftaten von Sándor Rózsa (Zusammenfassung)

Einer der berühmtesten ungarischen Banditen, Sándor Rózsa (1813–1878) wurde zuletzt vor 150 Jahren gefangen. In seinem Leben saß er dreimal auf der Angeklagbank, 1836, 1859 und 1872. In diesen Jahren waren in Ungarn drei verschiedene Strafprozessordnungen in Kraft. Rózsa wurde wegen mehrerer Verbrechen gegen Leben und Eigentum verurteilt. Er hat eine kurze Zeit in Revolution und Freiheitskampf von 1848/49 gekämpft.

Später wurde Rózsa aus politischen Gründen vom Kaiser begnadigt, und wurde statt Todesstrafe zur Freiheitsstrafe verurteilt. Nach dem Ausgleich 1867 ist er freigekommen, aber hat er neue Staftaten z.B. zwei bewaffnete Zugraube begangen. Obwohl wurde er mit endgültiger Wirkung zur Todesstrafe verurteilt, der Herrscher hat ihm wieder begnadigt. Rózsa starb im Gefängnis im November 1878. Er lebt als Held im nationalen Bewusstsein.

Jegyzetek

- Rózsa Sándor pere. *Politikai Ujdonságok*, 1859. (február 24.) 8. sz. 92. p.
- Az eljárás iratai a kiskunhalasi Thorma János Múzeumban 9536–9544. szám alatt található.
- BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996. Zala Megyei Bíróság–Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 175–181. p.
- Rózsa Sándor pere. *Politikai Ujdonságok*, 1859. (február 24.) 8. sz. 92. p.
- Szegedi Királyi Biztosság 7673/1871. MNL Országos Levéltára Szegedi Királyi Biztosság iratai K. 151. 30. csomó
- JENCs Árpád: Rózsa Sándor első büntigye. In ECKHART Ferenc – DEGRÉ Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Budapest, 1942. Stephaneum Nyomda, 219. p.
- Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. 1848. szeptember–december. In *Kossuth Lajos összes munkái*. 13. kötet. Budapest, 1952. Akadémiai Kiadó, 78. p.
- Közlöny*, 1848. (november 23.) 166. sz. 789. p.; *Közlöny*, 1848. (november 29.) 172. sz. 814. p.; *Közlöny*, 1848. (december 16.) 189. sz. 892. p.
Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és számüzetésének idejéből. Budapest, 1894. Athenaeum, 388. p.

- Végtárgyalás Rózsa Sándor ellen egy öttagú bíróság előtt a cs. k. budai országos törvényszéknél, megkezdett 1859. február 15-én. *Budapesti Hírlap*, 1859. (február 16.) 37. sz. 2. p.
- A magyarországi cs. k. katonai és polgári kormány martius 26-an következő hirdetését bocsátott ki. *Budapesti Hírlap*, 1853. (április 8.) 84. sz. 2. p.
MARKÓ Árpád: Az igazi Rózsa Sándor. A magyar királyi hadtörténelmi levéltár eredeti okmányai alapján II. *Magyarország*, 1927. (január 21.) 16. sz. 4. p.
- Végtárgyalás Rózsa Sándor ellen egy öttagú bíróság előtt a cs. k. budai országos törvényszéknél, megkezdett 1859. február 15-én. *Budapesti Hírlap*, 1859. (február 16.) 37. sz. 2. p.
Kivonat Rózsa Sándor elleni vizsgálati okmányokból, gyilkosság, rablás, nyilvános erőszakoskodás súlyos testi sérüléssel. Kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum Ad.82.2.1.
- MARKÓ XV. *Magyarország*, 1927. (március 4.) 51. sz. 6. p.
- SZOKOLAY István: *Az új osztrák büntető törvénykönyv magyarázata*. Pest, 1852. 23–274. p.
CSATSKÓ Imre: *Az Ausztriai Császárság számára 1853-ki július 29-én kihirdetett Büntető Perrendtartás magyarázata, a hirdető cs. kir. nyílt parancsnak és törvénynek szövegével, s összehasonlítva az eddigi eljárással I–II*. Pest, 1854.
- MARKÓ XVI. *Magyarország*, 1927. (március 6.) 53. sz. 10. p.

- ¹⁵ Rózsa Sándor. *Budapesti Hírlap*, 1859. (január 4.) 2. sz. 3. p.
- ¹⁶ Végtárgyalás Rózsa Sándor ellen egy öttagú bíróság előtt a cs. k. budai országos törvényszéknél, megkezdett 1859. február 15-én (Folytatás). *Budapesti Hírlap*, 1859. (február 17.) 38. sz. 2. p.
- ¹⁷ Rózsa Sándor pere. *Politikai Ujdonságok*, 1859. (február 24.) 8. sz. 92. p.
Végtárgyalás Rózsa Sándor ellen egy öttagú bíróság előtt a cs. k. budai országos törvényszéknél, megkezdett 1859. február 15-én. *Budapesti Hírlap*, 1859. (február 16.) 37. sz. 2. p.
Végtárgyalás Rózsa Sándor ellen egy öttagú bíróság előtt a cs. k. budai országos törvényszéknél (Folytatás). *Budapesti Hírlap*, 1859. (február 19.) 40. sz. 2. p.
- ¹⁸ Végtárgyalás Rózsa S. ellen öttagú bíróság előtt a cs. k. országos törvényszéknél (Folytatás). *Budapesti Hírlap*, 1859. (február 20.) 41. sz. 2. p.
- ¹⁹ Végtárgyalás Rózsa Sándor ellen egy öttagú bíróság előtt a cs. k. budai országos törvényszéknél (Folytatás). *Budapesti Hírlap*, 1859. (február 23.) 43. sz. 2. p.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Uo.
- ²² 1859. június 16-án 317/J. M. szám alatt Rózsa Sándor ellen többszörös bűncselekmény miatt hozott halálos ítélet kegyelemteljes felfüggesztési hódolateljes javaslata. Kiskun Múzeum Adattár 7.6.3.1.
- ²³ Budai Cs. K. Államügyészség 7781/1859. Kiskun Múzeum Adattár Ad. 85.17.1. Véghatározat. *Budapesti Hírlap*, 1859. (augusztus 3.) 186. sz. 3. p.
- ²⁴ Kufstein vára és Rózsa Sándor. *Vasárnapi Ujság*, 1864. (június 5.) 23. sz. 216. p.
Rózsa Sándor és társainak bűnpere. *Magyar Polgár*, 1874. (augusztus 15.) 185. sz. 3. p.
Rózsa Sándor. *Politikai Ujdonságok*, 1866. (május 16.) 20. sz. 236. p.
- ²⁵ Megkegyelmezések. *Szegedi Híradó*, 1867. (június 16.) 48. sz.
Szeged város hatósága. *Szegedi Híradó*, 1867. (június 23.) 50. sz. 5321/1868.I.M. OL Vegyes peres iratok O.211.
- ²⁶ Rózsa Sándor. *Szegedi Híradó*, 1868. május 7.
Rózsa Sándor hétfőn Pestre jött. *Fővárosi Lapok*, 1868. (május 6.) 105. sz. 41. p.
Rózsa Sándor a miniszerelnöknél. *Budapesti Közlöny*, 1868. (május 7.) 106. sz. 1320. p.
- ²⁷ A közbiztonság Szegeden. *Pesti Napló*, 1868. (október 28.) 5462. sz.
Postarablás Kecskemét és Izsák közt. *Pesti Napló*, 1868. (november 4.) 5468. sz.
Az oroszlamosi postát múlt hó 24-én kirabolták. *Politikai Ujdonságok*, 1868. (november 4.) 45. sz. 544. p.
A kecskeméti-kalocsai postavonaton. *Pesti Napló*, 1868. (november 28.) 5489. sz.
A Szegeden és környékén elkövetett többszöri postarablások. *Budapesti Közlöny*, 1868. (december 1.) 277. sz. 2657. p.
Postarablások. *Politikai Ujdonságok*, 1868. (december 23.) 52. sz. 632. p.
A Pestről jövő vasúti vonat. *Szegedi Híradó*, 1868. december 10.
- ²⁸ Királyi biztos kinevezése az alföld egyes vidékeire a közbiztonság megszilárdítása érdekében. Jegyzőkönyve a magyar királyi miniszertertanács Budán, 1868. december hó 13^{kán} tartott értekezletének (56. ülés). *Minisztertanács-i jegyzőkönyvek 1867–1944. adatbázisonline.hu/adatbazis/minisztertanacs-i-jegyzokonyvek-1867-1944/* Rendelet Arad-, Bács-, Békés-, Csanád-, Csongrád-, Pest- és Torontál megyék, a Jász-kun-terület, Szeged, Szabadka s Kecskemét sz. k. városok közönségeinek. *Budapesti Közlöny*, 1869. (január 24.) 19. sz. 228. p.
- ²⁹ KASSAY Adolf: *Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az országbírói értekezlet szabályai szerint*. Pozsony, 1862.
- ³⁰ Főkönyv a kir. biztos által letartóztatott egvényekről 23. Rózsa Sándor. Szegedi királyi biztos 169/1869. OL K. 151. 1. cs.
Rózsa Sándor a napokban a királyi biztos úr rendeletére befogott. *Szegedi Híradó*, 1869. (január 28.) 8. sz.
- ³¹ Rózsa Sándor önvallomási jegyzőkönyvei 1869. január 25., május 22., május 28., 1870. december 27. OL O. 211.
A szegedi vár. *Politikai Ujdonságok*, 1870. (május 18.) 20. sz. 240. p.
- ³² 7235., 7241., 7363/1870.K.B. 7238., 7239., 7240., 7270., 7272., 7671., 7672., 7673., 7899., 7900/1871.K.B. OL K 151. 30. cs.
Pestmegyének delegált törvényszéke Szegeden befejezte a vizsgálati okmányok meghitelesítését. *Politikai Ujdonságok*, 1869. (október 13.) 41. sz. 488. p.
- ³³ Rózsa Sándor szökési kísérlete. *Politikai Ujdonságok*, 1870. (június 8.) 23. sz. 275. p.
- ³⁴ A szegedi várbeli bűnügyekre delegált aradi törvényszék. *Szegedi Híradó*, 1872. (január 10.) 4. sz.
- ³⁵ A szegedi vár titkai. A szegedi kir. biztosság s a szegedi bűnügyek elítélésére kiküldött pestmegyei és aradi kir. törvényszékek működésének vázlata. A hivatalos jelentés nyomán. *Kecskeméti Lapok*, 1873. (augusztus 10.) 32. sz. 2. p.
- ³⁶ EDVI ILLÉS Károly: *Emlékeim a szegedi várból*. Kecskemét, 2009. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 33. p.
- ³⁷ Rózsa Sándor. *A Hon*, 1872. december 14. (reggeli kiadás)
- ³⁸ A várból. *Szegedi Híradó*, 1872. (december 15.) 150. sz.
- ³⁹ Jegyzéke azon bűnügyeknek, melyek az aradi királyi törvényszék kiküldött tanácsának 1872. évi dec. hó 16-ikán s az utána következő napokon tartandó nyilvános ülésében tárgyalatni fognak. *Szegedi Híradó*, 1872. (december 15.) 150. sz.
Jegyzéke azon bűnügyeknek, melyek az aradi királyi törvényszék kiküldött tanácsának 1872. évi dec. hó 23-ikán s az utána következő napokon tartandó nyilvános ülésében tárgyalatni fognak. *Szegedi Híradó*, 1872. (december 22.) 153. sz.
- ⁴⁰ Rózsa Sándor. *A Hon*, 1872. december 14. (reggeli kiadás)
- ⁴¹ Rózsa Sándor bűnperei. *A Hon*, 1872. december 18. (reggeli kiadás).
Rózsa Sándor bűnperei. *A Hon*, 1872. december 20. (reggeli kiadás).
- ⁴² Rózsa Sándor és társai a törvényszék előtt. *Politikai Ujdonságok*, 1872. (december 25.) 52. sz. 622. p.
Rózsa Sándor s társainak bűnperei. *Szegedi Híradó*, 1872. (december 27.) 155. sz.
- ⁴³ Rózsa Sándor bűnperei. *A Hon*, 1872. december 20. (reggeli kiadás).
Rózsa Sándor és társai bűnpöre. *A Hon*, 1872. december 25. (reggeli kiadás).
- ⁴⁴ Rózsa Sándor s társainak bűnperei. *Szegedi Híradó*, 1872. (december 27.) 155. sz.
Rózsa Sándor és társai elítéltetése. *A Hon*, 1872. december 24. (esti kiadás).
- ⁴⁵ Rózsa Sándor és társai elítéltetése. *A Hon*, 1872. december 27. (esti kiadás).
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ *A Hon* magántávüregönyei. *A Hon*, 1872. december 25. (reggeli kiadás).
Rózsa Sándor ítélete. *Budapesti Hírlap*, 1911. (augusztus 20.) 190. sz. 36. p.
- ⁴⁹ *A Hon* magántávüregönyei. *A Hon*, 1872. december 25. (reggeli kiadás).
- ⁵⁰ Rózsa Sándor. *Kecskeméti Lapok*, 1873. (május 11.) 19. sz. 4. p.
Pesti kir. ítélő tábla 4784/1874.B. Magángyűjtemény
Rózsa Sándor halálra ítéltetett. *Politikai Ujdonságok*, 1874. (április 8.) 14. sz. 164. p.
A Rózsa Sándor-féle bűnpert tegnap tárgyalta a legfőbb ítélőszék. *Budapesti Közlöny*, 1874. (augusztus 13.) 184. sz. 1486. p.
Rózsa Sándor. *Politikai Ujdonságok*, 1878. (december 11.) 50. sz.
Kiss Előd Gergely: Megújult Rózsa Sándor sirja Szamosújváron. *KronikaOnline*, 2012. október 24. kronika.ro/erdelyi-hirek/megujult-rozsa-sandor-sirja-szamosujvaron

1. A „hiányzó láncszem”

Néhány kutató¹ álláspontja szerint az iszlám az a „hiányzó láncszem”, amely magyarázatot ad arra a kérdésre, hogy az angolszász „common law” miért különbözik annyira az Európa többi részén elterjedt és a római jogra épülő kontinentális jogrendszertől.² Valószínűnek tartják, hogy a templomos lovagok importálták a muszlim tanokat, amelyek átalakították a nyugati jogi és oktatási szisztémát. A londoni *Inns of Court* néven híressé vált jogászcehek például, amelyek a középkorban, a templomosok működésének idején kialakított jogintézmények voltak, rendkívüli módon hasonlítanak az iszlám mecsetek köré épült iskolákra, a *medreszék*re, ahol szunnita tudósok vitáztak a különböző jogintézményekről.

Jeruzsálem különösen figyelemre méltó kapcsolódási pont volt Anglia és az iszlám világ között a Templomos és a Johannita Lovagrendek jelenléte és tevékenysége miatt. Mindkét szervezet kereszties lovagrendként működött a kereszties hadjáratok idején. 1119-ben kilenc istenfélő lovag jelent meg a champagne-i Hugues de Payns vezetésével az éppen akkoriban királlyá koronázott II. Balduin jeruzsálemi király (1118–1131) előtt. Azzal a kéréssel

fordultak az uralkodóhoz, hogy támogassa őket törekvésükben, mely szerint a Jaffa és Jeruzsálem közti zarándokúton a békés zarándokok védelmét ellássák. A király beleegyezett a kérésbe. Palotájának azt a részét engedte át a lovagoknak szálláshelyül, amelynek helyén korábban Salamon temploma állt.³ A Szent Sír kanonokjai szintén átadtak egy parcellát a templom helyén lévő birtokaikból. A lovagok a jeruzsálemi pátriárka, az amiens-i Gormond de Piquiny előtt letették a szegénység, szüzesség és engedelmesség hármasságát, és mivel Salamon egykori templomának helye lett a székhelyük, a „*Templom lovagjainak*” nevezték őket.⁴

A lovagrend a 13. század végéig működött Jeruzsálemben, azonban alapítását követően nemcsak a Szentföldön, hanem Európában is tartott fenn rendházakat. Londoni házukat 1128-ban alapították.⁶

2. A londoni *Inns of Court*

Amikor a 13. század vége felé, 1280 körül, az ún. Közönséges Perek Bírósága (*Court of Common Pleas*) és a Számadási Kamara (*Chamber Accounts*) állandósult a Westminsterben, és London, a felvirágzó kereskedőváros is megkövetelte a bíróságain fellépő képviselőktől a meg-

Falus Orsolya

A templomos lovagok, az iszlám alapítvány és az oxfordi Merton College

Egy jogtörténeti rejtély

felelő szakmai ismereteket, a világi jogászok új rétege a Westminster és a City között, a középkori Holborn falu környékén telepedett le. A négy legnagyobb szállás, fogadó (*inn*) ma is megtalálható a Temze északi partján, a

Strand és a Holborn között. A *Temple* eredetileg a templomos lovagok londoni háza volt. Az *Inner Temple* csarnoka a lovagrend refektóriumának területén helyezkedett el, a román stílusú, a 4. században Konstantin császár által Jézus Krisztus sírja fölé emeltetett rotunda mintájára a 12. századtól Anglia-szerte közkedveltté vált, rendszerint kúp ala-

kú tetőzettel fedett, kerek templomépület, az ún. *Round Church* kerengőjének tőszomszédságában. Feltehetően az 1340-es évek körül, azonban még 1388 előtt, a jogászság két társaságba, az *Inner Temple*-be, illetve a *Middle Temple*-be tömörült.⁷

A *common law* keleti kapcsolódási pontja tehát a londoni *Inns of Court*, ahol a gyakorló jogászok összegyűltek, és szakmai vitákat folytattak a középkori *Temple* árnyékában. Az *Inns of Court*, amely Anglia és Wales hivatásos jogi képviselőinek szakmai kamarája a mai napig, négy részből áll: *Gray's Inn*, *Lincoln's Inn*, *Inner Temple* és *Middle Temple*. Ezek a kamarák a gyakorló ügyvédek magában foglaló testületi szervezetek, amelyek célja tagjaik tekintélyének és jogainak védelme, fegyelmi ellenőrzésük és a fegyelmi joghatóság gyakorlása, véleményadás ügyvédi és jogalkotási, valamint igazságszolgáltatási kérdésekben. Épületeikben egyaránt megtalálhatók szakkönyvtárak, éttermek, kápolnák és képzésre, konferenciák és egyéb rendezvények tartására alkalmas helyiségek is. A 20. század végére azonban a tagok számának emelkedése, valamint a modernebb elhelyezési körülmények iránti igény miatt több kamara is kiköltözött az *Inns of Court* területéről.⁸

A szemmel láthatóan hasonló építészeti megoldásokra figyelemmel felmerült az a gondolat, hogy a Jeruzsálem-

A Templomos Lovagrend pecsétje⁵

ben alapított Templomos Lovagrend az *Inns of Court*ot muszlim mintára hozta létre Londonban. A teória azonban mégis valószínűtlen, mivel a Templomos Lovagrendet 1314 után feloszlatták, a jogászok pedig csak az 1360-as évek végén kezdtek el gyülekezni az *Inns of Court*ban.¹⁰

3. A muszlim waqf és az angolszász trust

Ez azonban nem feltétlenül zárja ki teljesen a templomos lovagok közvetítő szerepét. A középkori muszlim oktatási központokat a *waqf* nevű speciális jogintézmény keretein belül működtették, amelyek biztosították a vagyonkezelőik függetlenségét. A vallási érzülettel létrehozott *waqf* – jellegét tekintve – egyházi vagy egyéb jótékony célra tett alapítvány.¹¹ A jogintézmény legfontosabb tulajdonsága, hogy az adományozott vagyon/tárgy érintetlen marad, és forgalomképtelen volta miatt kizárólag annak hasznai fordíthatók jótékony célra. A vagyonkezelő, aki lehet egy vagy több magánszemély, úgy kezeli a vagyontárgyat, hogy abból a lehető legnagyobb bevételt generálja, és azt az alapító rendelkezéseinek megfelelően feloszthassák.¹²

A 7–9. században kialakult iszlám *waqf* jól észrevehető egyezéseket mutat az angolszász *trust* jogintézményével. Minden *waqf*hoz kapcsolódik például alapító (*al-wakif*, *al-muhabbis*), vagyonkezelő (*mutawalli*), törvényességi felügyeletet ellátó bíró (*qadi*) és legalább egy kedvezményezett.¹³ A *waqf* alapítójának már a kezdetektől általános ügyleti képességgel kellett rendelkeznie. Ezzel összefüggésben az alapító szükségképpen cselekvőképes, tehát felnőtt, épelméjű, szabad ember, aki képes üzleti ügyeket intézni, és aki nem áll kizárás alatt tékozló életvitele, avagy csődje miatt.¹⁴

Mind a *waqf*, mind a *trust* esetében forgalomképtelenné válik az adományozott dolog; annak hasznait meghatározott személyek javára vagy általános jótékonyági célokra kell fordítani; a korpusz elidegeníthetelenné válik; a kedvezményezettek pozíciója nem tartozik az öröklési jog hatálya alá; a szervezet működésének folyamatoságát pedig mindkét esetben megbízott kinevezése – *waqf*ok esetén *mutawalli* – biztosítja. A *trust*ot a megbízás (*mandate*) és a letét (*deposit*) kombinációjának tekinthetjük.¹⁵ Vannak, akik azzal érvelnek, hogy – mivel a templomosok idején Angliában fogalmazták meg az első olyan jogszabályt,

amely a *trust*ok működését szabályozza – valószínűleg a *waqf* jogintézménye volt rá hatással.¹⁶

Az egyetlen szignifikáns különbség a *waqf* és a *trust* között az, hogy lehetőség van a vagyon más jótékony célra fordítására kifejezett nyilatkozattal, vagy akár hallgatólagosan is, amennyiben eredeti tárgya megszűnt létezni. Erre az az egyszerű magyarázat, hogy az iszlám jog szerint érvénytelen az a *waqf*, amely nem rendelkezik jótékonyági céllal. Ilyen különbség azonban csak az iszlám családi *waqf* (*waqf ahli*) és a nem jótékonyági céllal alapított angol *trust* között merül fel. A nem családtag-kedvezményezettek támogatására létrehozott *waqf khairi* esetében értelemszerűen fel sem merülhet ez a probléma. A másik különbség az, hogy a *trust* esetén a kezelt vagyon

(*trust property*) tulajdonjoga a vagyonkezelőt (*trustee*) illeti meg, ő azonban azt a saját vagyonától elkülönülten köteles kezelni, mivel a kedvezményezettnek szintén fennáll rajta valamiféle – a tulajdonjoghoz nagymértékben hasonló – joga. A *trust* tehát a *common law* rendszerében nem szerződés, mivel a vagyonkezelő quasi fiduciáriusként jár el a kedvezményezett (*beneficiary*) érdekében.¹⁷

Az angolszász vagyonkezelő és a muszlim *mutawalli* jogállása között ezért szintén nem tapasztalható lényeges eltérés.¹⁸

4. A Merton College

A *waqf*, mint a tradicionális iszlám jog, a Sharia egyik jogintézménye, alkalmas eszköznek bizonyult arra, hogy a tudósok minden szempontból megőrizték függetlenségüket a középkori Közel-Keleten. A muszlim államokban leggyakrabban mindig is ezek voltak az iskolarendszer fenntartói valamennyi képzési szinten.¹⁹ Az oktatási ágazat *waqf*jainak professzionális szakmai menedzsmentre van szüksége ahhoz, hogy a hit követői számára folyamatosan biztosíthassák a képzéseket. A jó menedzsment feladata ennek érdekében az adományozott vagyontárgyak, ingatlanok hatékonyságának javítása. Ennek érdekében a *waqf* kijelöli az ingatlan kezelőjét (*mutawalli*), aki köteles az alapítványi vagyont kellő gondossággal kezelni. A vagyont nem zálogosíthatja el, kizárólag a kádi engedélyével, hacsak az alapító okirat ettől eltérően nem rendelkezik. A dolgot egy évnél hosszabb időre nem adhatja bérbe. A dologban beállott veszteségért még szándékos hanyagság esetén is felel. A *mutawalli* nemcsak az alapító okirat-

A Lincoln's Inn Chapel⁹

ban foglaltak megsértése vagy a hanyagsága miatt beállott kár miatt menthető fel, de leváltható erkölcstelen, esetleg italozó életvitele miatt is.²⁰ Az ő feladata az is, hogy a vagyont az iszlám előírásainak megfelelően kezelje, mivel a jótékonyági céllal adományozott vagyontárgyat az egész iszlám közösség, az *umma* tulajdonának tekintik. A vagyongazdálkodó ezért mindenkor tisztességesen, bölcsen, becsületesen kell eljárnia, és ezt a becsületet és bizalmat a menedzsmentben is meg kell teremtenie.²¹

Waaf okiratszerkesztő dolgozószobája (Mevlana Múzeum, Isztambul)²²

Az Oxfordi Egyetem jogtörténet-professzora, Paul Brand, volt az első, aki párhuzamot fedezett fel a *waaf* jogintézménye és a között a *trust* között, amellyel a Merton College-ot 1264-ben megalapította Walter de Merton, akiről köztudott, hogy kapcsolatban állt a Templomos Lovagrenddel.²³ Ennek az oktatási intézménynek a megalapításával Sir Walter De Merton (1205–1277), jogász és felszentelt pap, megteremtette az ún. „college-rendszert”,²⁴ amelynek jellegzetessége, hogy az egyetemi intézeteken, kutatóközpontokon felül részben autonóm intézmények, *college*-ok alkotják, a diákok és az oktatók nagyobbik része pedig nem csupán az egyetemmel, hanem valamely *college*-dzzsal is jogviszonyban áll.²⁵ Walter de Merton Anglia lordkancellárja, Bath érseke, a Merton College –

Sir Walter de Merton szarkofágja a Rochester katedrálisban²⁶

mint az Oxfordi Egyetem első intézménye – alapítója és Rochester püspöke volt. Politikai sikerességének záloga jogászai és diplomáciai képességeiben rejlett. Őt bízta meg III. Henrik azzal, hogy bírja rá a pápát arra, hogy ismerje el a fiát, Edmundot, Szicília királyának. Sikeres tárgyalása jutalmaként 1261. július 12-én III. Henrik lordkancellárrá nevezte ki.

Még ebben az évben a birtokán, Surrey-ben, a Merton Prioryban két kúria használati jogát adományozta „az iskolában lakó tudósok” támogatására. Ez volt a Merton College történetének kezdete. 1264-ben Maldenben (Surrey) megfogalmazta „Merton tudósai házának” alapító okiratát. Tíz évvel ezután ugyanezek a tudósok Oxfordba tették át székhelyüket, ahol megalapították állandó házukat. A Merton College volt tehát egyike a legkorábbi college-rendszerű oktatási intézményeknek Oxfordban. Merton alapító okirata közös társasági létformát biztosított egy vagyongazdálkodó vagy szuperintendens felügyelete mellett, de – mivel a tagok a belépéskor szigorú esküt tettek, amelynek megszegése esetén elveszíthették akár az ösztöndíjukat is – a *college* valójában egy szerzetesi közösséghez hasonlított, ahol azonban világi papokat képeztek. Az 1264-ben precízen megfogalmazott szabályrendszer később az első cambridge-i *college*, a Peterhouse is átvette, így kijelenthető, hogy az mindkét egyetem fejlődésére hatással volt.²⁷

Az oxfordi Merton College²⁸

Az alapító okirat bevezető rendelkezéseiben Merton megfogalmazta a *trust* jótékony – közhasznú – célját, és ennek érdekében, valamint támogatására meghatározott vagyont rendelt. Ezek a tartalmi elemek teljes mértékben megegyeznek az iszlám jogból ismert *waqf* kötelező tartalmi elemeivel. A *waqf* ugyanis érvénytelen volt jótékony cél és végleges hatályú vagyonátruházás nélkül.²⁹ Walter de Merton ezután kifejtette a *trust* első feltételét, miszerint „a fent említett hallgatók csakis a rokonaink lehetnek, ők is csak addig, amíg becsületesek és tanulni képesek, valamint hajlandóak előrehaladni az [ilyen tanulmányokban]”. Ez valójában azt jelentette, hogy a *trust* az alapító azon családtagjait támogatta, akik „nélkülözték a fenntartásukhoz szükséges javakat”, és őket is kizárólag megfelelő teljesítményük esetén. Ez a rendelkezés összhangban állt az iszlám gyakorlattal. Az alapító ezt követően meghatározta azt a jövedelmet, amelyet a kedvezményezettek részére juttatnak: „évente legalább negyven shilling vagy ötven négy részletben, amennyiben az alapítvány megfelelő bevételekhez jut”.

Ez a megfogalmazás bizonyos fokú rugalmasságot biztosított a vagyonkezelő számára, mivel a kedvezményezettek részére folyósítandó támogatásnak csak az alsó határát rögzítette. Ilyen flexibilis szabályozást alkalmaztak a muszlim jogászok is: „a mutawalli [...] tartsa az összegeket meghatározatlanul, mert az alapítványi vagyon kezeléséből befolyó bevételek is ingadoznak. Úgy képes a kötelezettségeit megfelelően teljesíteni, ha a mindenkori befolyó jövedelmet osztja el egyenlően [...] vagy egy meghatározott arányban.”³⁰

Az alapító okirat kifejezett rendelkezéseket tartalmaz a mindenkori vagyonfelügyelő kinevezése tárgyában is. A ház tizenkét rangidős tudósa választotta ki azt a személyt, akinek jelölését aztán Winchester püspökének kellett jóváhagynia. Ez az eljárás szigorúbb a *waqf*ok esetében alkalmazottnál, mivel „a *waqf* irányítására meghatározott számú férfi nevezi ki a mutawallit, anélkül, hogy előzetesen konzultáltak volna a qadi-val”.³¹

A Merton College 1264-ben megfogalmazott alapító okirata teljes mértékben megfelel a *waqf* létesítő okirata érvényességi kellékeinek, miközben nem sérti meg az iszlám jogintézmény egyik alapvető elvét sem. Amennyiben Merton dokumentumát nem latinul, hanem arab nyelven írták volna, az elfogadható *waqf*-okirat lett volna. Termé-

szetesen azonban Walter de Mertont nem ugyanaz a szándék vezette a *college* megszervezésekor, mint a muszlim alapítókat. Ő egyértelműen az oktatás fejlesztését és családtagjainak támogatását tűzte ki célul.

5. A jogtörténet válasza

A két jogintézmény hasonlóságának kérdésére elsőként jogtörténelmi szempontból keresünk magyarázatot. Tény, hogy a középkor évszázadaiban számos arab nyelvű szöveget fordítottak latinra. Nincsenek azonban adataink arra nézve, hogy ezek közül bármelyiket is idézte volna angol jogi dokumentum. Brand professzor arra is rámutatott,

hogy a templomosok mindezekelőtt kereszties lovagok voltak, akik inkább harcolni akartak a muszlimok ellen, mintsem tanulni tőlük, továbbá ritkán kerültek eléggé közel egymáshoz annyira, hogy jogintézményeiket működés közben megfigyelhessék.³²

Mindezeketől függetlenül tény az is, hogy a középkori Angliában a kontinens többi országának joggyakorlatától igencsak eltérő jogintézmények alakultak ki, mint például az esküdtszék, valamint „a jog kilentized részben a birtoklásról szól”-elve.

A 9. század végétől a 11. század közepéig Szicíliát muszlim hódítók kormányozták. A Szicíliai Emirátus 831 és 1091 között működött a szigeten, fővárosa Palermo volt. A mók, akik először 652-ben foglalták el a területet, később teljesen átvették a hatalmat a Bizánci Birodalomtól, és arab–bizánci többnyelvű államot hoztak létre. A muszlim hódítókat végül a

normannok üzték ki a szigetről hosszú harcok eredményeként. Az utolsó muszlim várost, Notot, 1091-ben sikerült elfoglalnia I. Roger király csapatainak.

A mór megszállók a keresztényeket és a zsidókat *dhimmi*ként kezelték, és így azok bizonyos fokú szabadságot élveztek.³⁴ A *dhimmi* arab szó jelentése „védett”. Így nevezték az arab–muszlim hódítók az általuk meghódított területen élő, nem muszlim vallású óslakosokat, akikkel egyezményt (*dhimma*) kötöttek arra, hogy fejadó (*dzsizja*) fizetése ellenében a közösségeikben szabadon gyakorolhassák vallásukat, továbbá mentesüljenek a katonai szolgálat alól. A muszlim hódítás 638 és 1683 között hatalmas területeket érintett Afrikában, Európában és Ázsiában. Ezekben a területeken jellemzően az óslakosok képvisel-

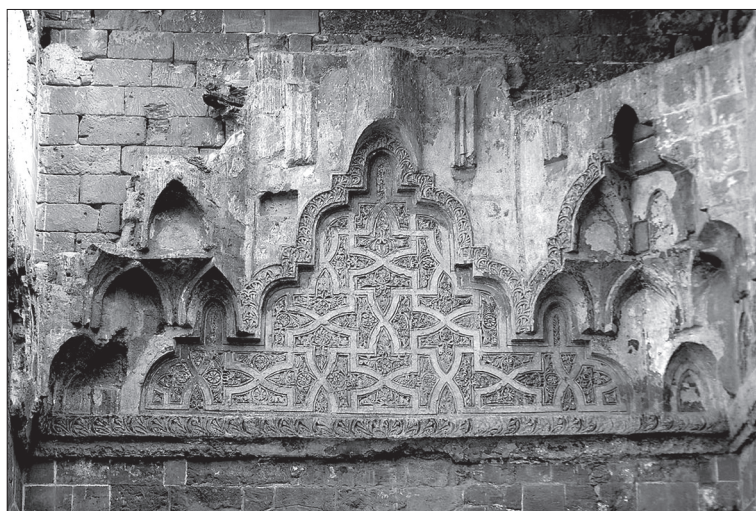
I. Roger, Szicília királya³³

ték a társadalmi többséget. Ennek ellenére, hogy nyelvi és kulturális szempontból jelentősen különböztek egymástól, mégis mindenhol hasonló – a Sharia alapelveire épülő – jogszabályokkal igazgatták őket.³⁵

A Sziciliában élő mór hódítók nagyobb része szunnita muszlim volt, akik a Maliki jogi iskola tanait követték.

A Maliki jogrendszer egyes rendelkezései észrevehető hasonlóságot mutatnak bizonyos angolszász jogintézményekkel, mint például az esküdtbírói eljárás és a földhasználati jogok tartalma. Szicília ilyen szempontból ajtót nyitott az iszlám tanainak Európa felé, azonban továbbra sem egyértelmű, hogy miként jutottak el ezek a tanok Angliába.

A normann bárók 1061-ben érkeztek először Sziciliába – öt évvel azelőtt, hogy Hódító Vilmos elfoglalta Angliát. A normann vezetők később folytatták az arabokkal való szoros kulturális kapcsolat kialakítását. Ezek a normannok vérségi kapcsolatban álltak II. Henrik angol királlyal, akinek a *common law* jogrendszer kialakítását tulajdonítják. II. Henrik a 12. században alakította ki a *common law* rendszerét, ezzel olyan forradalmi változásokat generálva az angolszász jogban, mint az esküdtszéki tárgyalás. Makdisi³⁷ szerint ez a jogintézmény közvetlenül az iszlám jog hatására alakult ki Angliában, még hozzá feltehetően Szicilián keresztül. Vannak azonban ennél korábbi tanulmányok is, amelyek a *common law* rendszerére gyakorolt muszlim hatást feltételezik. Henry Cattan³⁸ már 1955-ben arról írt, hogy az angol *trust* jelentősen hasonlít a régebben kialakult muszlim jogintézményre, a *waqfa*, és valószínűleg ennek példájára vezették be a szigetországban. A *common law* kialakulásának időszakából azonban igen kevés dokumentum áll rendelkezésünkre, és ezek között egy sem akad, amelyik egyértelmű bizonyítékot szolgáltatna ilyen feltételezések alátámasztására.

Muszlim geometrikus építészeti motívumok (Muqarnas) a mór hódítás idejéből (Castello La Cuba, Palermo)³⁶

6. A jogelmélet válasza

A *waqf*okat már a kezdetektől jóval szélesebb körben alkalmazták, és az életorientált cselekvések szélesebb skáláját támogatták ennek keretein belül, mint a kifejezetten szakrális keresztény alapítványokkal. Ron Shaham³⁹

még azt is kijelenti, hogy voltak olyan keresztények és zsidók Palesztinában az Oszmán Birodalom késői korszakában, akik maguk is inkább muszlim *waqf*okat alapítottak jótékony célra, annak ellenére, hogy mindkét vallás gyakorlatában kialakultak jótékony célú jogintézmények: a zsidó *hekdesch* és a keresztény *piae causae* alapítvány.

Az európai jogtörténészek hajlamosak azt gondolni, hogy a

természetjog európai találmány, ezért hiányzik az iszlám világból a természetből, Istenből vagy az észből leszármazó általános jogelvek összessége, amelyek magasabb rendűek a pozitív jognál. A természetjog elmélete áthatja az etikát, a politikát, a polgári jogot és a valláserkölcs-elméletet. Néhányan – tágan értelmezve a fogalmat – minden erkölcsi tartalmú szabályt idesorolnak: ők az erkölcsi realizmus követői.⁴⁰ A legtöbben azonban úgy vélik, hogy a klasszikus természetjog Arisztotelész teleológiájára épül. A keresztény természetjog a klasszikus görög–rómaihoz képest egy nagy újdonsággal szolgált azzal, hogy a természetjogot összekötötte a keresztény etikával.⁴¹

Legmarkánsabb képviselője, Aquinói Szent Tamás, a *Summa Theologiae* című művében szembeállítja egymással a természettörvényt és az emberi törvényt. A Második Rész 94. kérdés 4. szakaszában arra keresi a választ, hogy vajon mindenki számára egy és ugyanaz-e a természettörvény. Szent Tamás kijelenti: „a természettörvény az egyetemes alapelveit illetően egy és ugyanaz, mindenkinél, mind a helyességét, mind az ismeretét illetően”.⁴²

Aquinói Szent Tamás elmélete szerint tehát az istenség nem hiányzik a ter-

Aquinói Szent Tamás egy Mátvás király számára készített kódexben⁴³

mészetjogból, mivel a világ eredeti alkotójának, Istennek bizonyos értelemben végső felelősséggel kell tartoznia a természetért és annak törvényeiért. Ebből az érvelésből kiindulva kijelenthető, hogy Isten az összes érték forrása, amely elv azonban az iszlám filozófiájának és teológiájának is az alapja.⁴⁴ A természetjog ezen alap gondolata közvetlen kapcsolatban áll a *maslahával*, az iszlám isteni joggal, amely alapvetően arra a célra utal, amelyet a törvény szolgál. A *maslahah* a tradicionális iszlám jog fogalma, amely a *fiqh*hez mint az iszlám jog tudományához kapcsolódik. Ez egy másodlagos jogforrás, amelyet a jogi iskolák (*madhab*) használnak abból a célból, hogy a Koránban és a Szunnákban rögzített elsődleges jogforrást, a Shariát, értelmezzék. Annak a figyelembevételével dönthetik el, hogy engedé-

lyeznek-e vagy tilalmaznak-e egyes magatartásokat, hogy azok feltehetően egyeznek-e Isten akaratával, és így a közjót szolgálják-e.⁴⁵ A *maslahah* fogalmát elsőként al-Ghazali alkalmazta 1111-ben, aki úgy definiálta, mint „Isten általános akarata, az isteni törvény felfedése, és hogy annak konkrét célja az emberi jólét öt alapvető pillérének megőrzése: vallás, élet, értelem, utódok és tulajdon”.⁴⁶

A fenti érvelés folytatása mellett nyilvánvalónak tűnik, hogy az azonos gyökerekből származó judaizmus, a kereszténység és az iszlám egyszerűen csak hasonló jogintézményeket hozott létre ugyanazon célok megvalósítására, a közjó érdekében, bizonyos – az utókor számára esetenként misztikusnak tűnő – történelmi egybeesésekkel vagy azok nélkül.

FALUS, ORSOLYA

Die Templer, die Islamische Stiftung und das Merton College von Oxford.

Ein rechtsgeschichtliches Rätsel (Zusammenfassung)

Für einige Wissenschaftler ist der Islam das „fehlende Glied“, das die Frage erklärt, warum sich das „Common Law“ von den im übrigen Europa vorherrschenden Rechtssystemen auf der Grundlage des römischen Rechts unterscheidet. Es wird behauptet, dass die Tempelritter dazu beigetragen haben, die muslimische Ideologie zu etablieren, die das westliche Rechts- und Bildungssystem

verändert hat. Professor Paul Brand beobachtet Parallelen zwischen dem islamischen Waqf und dem 1264 von Walter de Merton im Zusammenhang mit den Templern gegründeten Trust, mit dem er das Merton College in Oxford gründete. Der Aufsatz sucht nach historischen und theoretischen Erklärungen für dieses rechtlich-historische Rätsel.

Jegyzetek

- WALKER, Tanya: *Shari'a councils and Muslim women in Britain: rethinking the role of power and authority*. London, 2016. Brill, 208. p.
- DEVICHAND, Mukul: *Is English law related to Muslim law?* http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7631388.stm
- FALUS Orsolya: *Ispotályos kereszties lovagrendek az Árpád-kori Magyarországán*. Pécs, 2015. Publikon Kiadó, 64. p.
- CHARPENTIER, Louis: *A templomos lovagok titkai*. Ford. LÖRINSZKY Ildikó. Budapest, 1992. Holnap Kiadó Kft., 11. p.
- hu.wikipedia.org/wiki/Tempломosok#/media/F%C3%A1jl:Seal_of_Templars.jpg
- GAUDIOLI, Monica M.: The Influence of the Islamic Law of WAQF on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College. *University of Pennsylvania Law Review*, 1988. No. 4. 1231–1261. p.
- KECSKÉS László: A gyakorlatias angol jogászképzés kialakulása az Inns of Court falai között. In Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyi Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica. Szeged, 2007. Szegedi Tudományegyetem, 365–382. p.
- THORNBURY, Walter: *Holborn: Inns of Court and Chancer: Old and New London*. Vol. 2. London, 1878. Cassell, Petter & Galpin, 553–576. p.
- www.britainexpress.com/images/attractions/editor3/Lincolns-Inn-Chapel-2144-Edit.jpg
- GRIFFITH-JONES, Robin: *Islam and English Law: Rights, Responsibilities and the Place of Shari'a*. Cambridge, 2013. Cambridge University Press, 276, 281. p.
- FALUS Orsolya: Az iszlám alapítvány – „waqf”. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 3. sz. 1–7. p.
- ARIFF, M.: *The Islamic Voluntary Sector in Southeast Asia*. Singapore, 1991. Institute of Southeast Asian Studies, 118–119. p.
- BERMAN, H. J.: *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge–Massachusetts, 2009. Harvard University Press, 2017. p.
- FALUS, Orsolya: Waqf as a Traditional Legal Institution for Social Responsibility according to Natural Law. *POLIGRAFI*, 2017. 22. sz. 87–104. p.
- SÁNDOR 2016. 2. sz. jog.tk.hu/uploads/files/2016-02-Sandor.pdf
- BERMAN 2009. 2017. p.
- SÁNDOR István: A trusthoz hasonló bizalmi vagyonkezelési konstrukciók egyes közép- és kelet-európai jogrendszerekben. *Állam- és Jogtudomány*, 2016. 2. sz. 42. p.
- GAUDIOLI 1988. 1231–1261. p.
- FALUS, O.: Islamic Waqfs in Education. *PedActa*, 2016. No. 2. 51–59. p.
- FALUS 2014. 1–7. p.
- LATIFF, A. Z. – ISMAIL, C. Z. – DAUD, N. M.: Pengurusan Harta Wakaf Dan Potensinya Ke Arah Kemajuan Pendidikan Umat Islam Di Malaysia, Kertas Kerja Konvensyen Wakaf 2006 di Hotel Legend, Kuala Lumpur, 12–14. In LATIFF et al.: *The Practice and Management of Waqf Education in Malaysia. Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2013. No. 90. 25. p.
- upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/01/Waqfnameh.JPG/440px-Waqfnameh.JPG
- BRAND, P.: *Kings, Barons and Justices: The Making and Enforcement of Legislation in Thirteenth-Century England*. Cambridge, 2003. Cambridge University Press, 184. p.
- University of Cambridge map.cam.ac.uk/colleges
- Uo.
- s0.geograph.org.uk/geophotos/05/22/99/5229942_57284fde.jpg
- Merton, Walter De www.encyclopedia.com/history/encyclopedia-as-almanacs-transcripts-and-maps/merton-walter-de

²⁸ isgap.org/wp-content/uploads/2019/12/merton-college.-toppic.jpg

²⁹ GAUDIOLI 1988. 1231–1261. p.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² BRAND 2003. 184. p.

³³ upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/Roger_I_of_Sicily_%28Troina%29.jpg

³⁴ METCALFE, A.: *The Muslims of Medieval Italy*. 2009. Edinburgh University Press, 142. p.

³⁵ FALUS 2017. 85–86. p.

³⁶ en.wikipedia.org/wiki/Cuba_Palace#/media/File:Cuba_muqarna.jpeg

³⁷ MAKDISI, J. A.: The Islamic Origins of the Common Law. *North Carolina Law Review*, 1999. No. 5. 1635–1739. p.

³⁸ CATTAN, H.: The Law of Waqf. In KHADDURI, Majid – LIEBESNY, Herbert J. (eds.): *Law in the Middle East. Vol. I. Origin and Development of Islamic Law*. Washington DC, 1955. Middle East Institute, 203–220. p.

³⁹ SHAHAM, R.: Christian and Jewish Waqf in Palestine during the late Ottoman period. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1991. No. 3. 460–472. p. doi.org/10.1017/S0041977X00000823

⁴⁰ SAYRE-MCCORD, G.: *Essays on Moral Realism*. Ithaca, 1988. Cornell University Press, 106. p.

⁴¹ FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, 2007. Szent István Társulat, 151. p.

⁴² AQUINÓI Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. Budapest, 2011. Szent István Társulat, 33–35. p.

⁴³ VIZKELETY András (bem.): „Világ világa, virágnak virága...”. *Ómagyar Mária-siralom*. Budapest, 1986. Európa Kiadó, 59. p. mek.oszk.hu/01900/01948/html/cd3m/kepek/egyhaztortenet/et251va8659.jpg

⁴⁴ EMON, A. M.: *Islamic Natural Law Theories*. New York, 2010. Oxford University Press, 10. p.

⁴⁵ BIN SATTAM, A. A.: *Shari'a and the Concept of Benefit: The Use and Function of Maslaha in Islamic Jurisprudence*. London, 2015. I. B. Tauris&Co Ltd, 41. p.

⁴⁶ OPWIS, F.: Maslaha in Contemporary Islamic Legal Theory. *Islamic Law and Society*, 2005. No. 2. 182–223. p.

1. Bevezető

Az 1925. évi választójogi törvénynek² – mely Magyarország legfontosabb választási jogszabálya volt a két háború közötti években – a jelöltajánlási rendszere volt a gyakorlatban a legsebezhetőbb része. Aligha meglepő tehát, hogy a múltó évek során egyre csak szaporodtak a vele szembeni kritikák: aggályaikat nemcsak a (főként ellenzéki) országgyűlési képviselők hangoztatták, hanem az elméleti és a gyakorlati jogélel jeles szakemberei is leírták. Elsők között hangsúlyozta például Zsedényi Béla, a miskolci evangélikus jogakadémia tanára – akit később, 1944 decemberében az ideiglenes nemzetgyűlés elnökévé választottak –, hogy a törvény e pontjai az eredeti szándéktól teljesen távol álló célok megvalósítására tág teret nyitnak.³ Mi volt azonban a korabeli képviselőjelölési rendszerrel valójában a probléma, és milyen ki nem mondott célok megvalósítására utaltak a kiváló jogtudós munkájában? Tanulmányunkban ezt a problémakört világlítjuk meg, látószögünket lépésről lépésre szűkítve: azaz a jelölési rendszer egykorú európai kontextusát követően a hazai szabályozást, végül az azzal való visszaélés módját és célját mutatjuk be.

2. Külföldi rendszerek

A két háború közötti Európa választási rendszereihez – a komparatiztikai megközelítéshez – a legfontosabb egykorú magyar forrás Berecz Sándor 1932-ben megjelent könyve, melyben a szerző természetesen az egyes államok jelöltajánlási rendszerét is áttekintette.⁴ Berecz kitűnő munkájában országról országra halad, itt azonban nem lehet célunk vonatkozó fejezetének átfogó rekonstruálása. Ezért az egyes európai államokból csoportokat alakítottunk ki, a különböző csoportokból pedig néhány, általunk jelentősebbnek tartott országot csak példálózva emelünk ki.

Hollósi Gábor

A képviselőjelölési rendszer a Horthy-korszakban

„A képviselőjelölés, mint intézmény annyit jelent, hogy képviselővé a megválaszthatóság általános kellékeivel rendelkezők közül csak az választható, aki szabályszerűen képviselővé jelöltetvén, ezáltal a megválaszthatóság különös kellékével is felruházott. Lényege azonban az is, hogy korlátot állít a választójogosultság érvényes gyakorlása elé, amennyiben érvényesen nem lehet bárkire, hanem csak arra szavazni, akit szabályszerűen jelöltek.”

(Zsedényi Béla, 1927)¹

A jelölés intézményét a svéd választási törvény nem ismerte, ugyanúgy, ahogy a német Reichsrat által 1931-ben elfogadott Wirth–Kaisenberg-tervezet – a német választójogi reform – sem. (Hitler csak 1933-ban került hatalomra, a tervezet tehát még megelőzte a náci uralmat.) Bár Franciaországban formálisan létezett jelölési eljárás, az mindössze abból állt, hogy a jelölt hitelesített fellépési nyilatkozatot adott át az illetékes prefektusnál.

Tekintettel azonban arra, hogy a jelölésnek a választás megkönnyítése a célja, azaz az olyan személyek előzetes kiválogatása, akiket a választók egy-egy jelentősebb csoportja támogat, a jelölési eljárást az európai országok többsége alkalmazta. Ám e szempontból különleges volt a fasiszta (a Mussolini-féle) Olaszország, illetve Szovjet-Oroszország rendszere, ahol nem a választópolgárok jelöltek. Olaszországban meghatározott gazdasági, kulturális, nevelésügyi és segélyezési szervezetek ajánlottak, akik közül – de akár más személyek figyelembevételével is – a képviselőket a Fasiszta Nagytanács választotta. Az

állampolgárok csak az így kijelölt képviselők elfogadására vagy elutasítására szavazhattak. A szovjet rendszerben is csak a pártszervezetek és szakszervezetek állíthattak jelölteket a választási gyűléseken, akiket a választók nyíltan (felkiáltással) szavaztak meg. Berecz mindkét esetben hangsúlyozza, hogy Magyarországon az ilyen megoldások nem kívánatosak. Például az olasz rendszer szerinte a „magyar alkotmányos alaptörvényeink szellemétől és rendelkezéseitől merőben idegen”.⁵

Annál inkább támogatta viszont az angol minta átvételét, ahol mindössze tíz választó ajánlására volt szükség, de egyúttal 150 font választási biztosíték (kaució) letételét is megkövetelték. A jelölt a pénzt csak akkor kapta vissza, ha a választáson rá esett a leadott szavazatok legalább $\frac{1}{8}$ -a. Bár számos magyar politikus úgy látta, hogy ez a megoldás a kevésbé vagyonos jelölteket a versenyből eleve kizárja, Berecz arra hivatkozott, hogy sokkal többbe kerül a számos pártiroda fenntartása, illetve az aláírások gyűjtésére egy egész korteshadsereg toborzása, tehát mégiscsak ez a legalkalmasabb mód az „önjelöltek” távoltartására. A két háború közötti Észtszország lényegében az angol rendszer listás változatát működtette: csupán öt választópolgár hitelesített aláírását követelte meg, ugyanakkor a pártlista benyújtójának 500 észtsz korona biztosítékot kellett letennie. Ezt az összeget csak akkor nem fizették vissza, ha egyetlen mandátumot sem szerzett a lista. Megjegyezzük, hogy Észtszországban (de Finnországban is) már az ajánlásoknál védtek az állami rendet: ajánlólistát nem nyújthattak be olyan szervezetek, amelyek az állami rend vagy a fennálló társadalmi rend erőszakos megváltoztatására törekedtek.

A negyedik csoportba azok az európai államok sorolhatóak, amelyekben az érvényes jelöléshez szükséges aláírások száma már egy magasabb értékben volt meghatározva. Például száz választó ajánlását követelték meg Belgiumban, Ausztriában vagy Csehszlovákiában. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy jellemzően listás választási rendszerek működtek ezekben az országokban.

Az utolsó kategóriát azok az államok alkotják, amelyek lényegében egy egész tömeg ajánlásához kötötték a jelölt indulását. Például a „régí” olasz törvény (1923) úgy rendelkezett, hogy legalább háromszáz, de legfeljebb ötszáz választó aláírása szükséges. Lengyelországban egy-egy ajánlólista csak akkor volt érvényes, ha azon legalább 650 választó aláírása szerepelt. A kortársak a jugoszláv választási törvényt tartották a leghírhedtebbnek: ott az országos lista ajánlásához egy-egy pártnak több mint hatvanezer aláírásra volt szüksége!

3. A jelölési rendszer a Horthy-korszakban

A korabeli magyar rendszer leginkább a lengyelrel volt rokon, azzal együtt tehát az említett csoportok közül a legutolsóba tartozott.

1848-tól kezdődően az alábbiak szerint emelkedett a képviselőjelölt indításához szükséges jelöltek száma Magyarországon:

1848. évi V. tc. (27. §): 1; 1874. évi XXXIII. tc. (70. §): 1; 1899. évi XV. tc. (156. §): 10; 1913. évi XIV. tc. (85. §): 50; 1918. évi XVII. tc. (97. §): 50, illetve 5.988/1919. M. E. sz. rend. (17. §): 500.

Jól megfigyelhető, hogy a magyar rendszer 1919-ben „tömegesedett el”, melynek vizsgált időszakunkon kívül eső okával nem foglalkozunk ezen a helyen, pusztán tényként állapítjuk meg, hogy a Horthy-korszak már ezt az állapotot örökölte. (Pedig 1919-ben még csak egyéni választókerületek voltak, sem területi, sem országos listát nem alkalmaztak.)⁶

Az 1922. évi Bethlen-féle választójogi rendelet a képviselőjelöltek ajánlására is új szabályokat vezetett be.⁸ Ekkortól már nem ötszáz, hanem ezer választó aláírására volt szükség, bár ennél valamivel kevesebb – de legalább a választók 10%-ának aláírása – is elég volt kisebb (legfeljebb tízezer választót számláló) kerületek esetén. Az új

rendelkezést azzal indokolták, hogy – különös tekintettel arra, hogy a választókerületek népesebbé váltak a dualizmust követően a választójogosultság kiterjesztése nyomán – az olyan „önjelöltek”, akiknek a megválasztása egyáltalán nem valószínű, ne nehezíthessék meg céltalanul az eljárást.⁹ Lényeges, hogy a szóban forgó rendelet listás – korabeli kifejezéssel: lajstromos – választást hozott be a fővárosban és az úgynevezett „budapestkörnyéki” választókerületben. Ennek a szociáldemokratákkal kötött megállapodás (a Bethlen–Peyer-paktum) volt a politikai háttere. Az olyan helyeken, ahol a választás lajstromos volt, ötezer aláírás kellett egy-egy pártlista indításához. E rendelkezésnek az volt az oka, hogy a lajstromos választókerületek az egyéni választókerületeknél nagyobbak voltak, így attól tartottak, hogy kevesebb aláírás megkövetelése esetén a választók számos apró pártcsoportra oszlanának, és így a rendszer „elfajulna”.¹⁰ (Hogy ezt megértsük, megjegyezzük, hogy a korabeli választójogok többsége – beleértve a magyart is – nem ismerte a „parlamentariizmust”.)

Az 1925. évi Bethlen-féle választójogi törvény (1925. évi XXVI. tc.) már csak kisebb reformokat léptetett életbe

Bethlen István⁷

a jelöltajánlás terén. Mivel az egynél több országgyűlési képviselőt választó törvényhatósági (ma: megyei) jogú városokban – összesen hét vidéki nagyvárosban – is bevezették a lajstromos választást [13. § (1)], az ajánlók száma ekkortól listás kerületben is lehetett öteznél kevesebb, ha meghaladta volna az ottani választójogosultak 10%-át [93. § (2)]. Másrészt megjelent a „képviselei kedvezmény” intézménye. Ha az egyéni választókerületben jelölendő személy országgyűlési képviselő volt korábban is, elég volt megszereznie a törvényben előírt aláírások számának felét is [62. § (5)]. Nyilvánvalóan törekedtek tehát arra, hogy az országgyűlésnek állandó legyen a személyi állománya. Végül, mivel a Bethlen-féle törvény már ismerte az országos listát¹¹ (bár azt a gyakorlatban sohasem alkalmazták), annak a mai szemszögből nézve igen érdekes módon rendezte az ajánlását. A pártok ugyanis – meghatározott feltételek mellett – azokat a képviselőház elnökéhez nyújthatták (volna) be, már a választásokat követően [12. § (4), (7)].

Az 1937. évi választójogi novella kizárólag a jelölés szabályait módosította, és azt is csak az egyéni választókerületekre vonatkozóan.¹³ Hogy miért volt szükség a gyökeres reformra, arra munkánk következő fejezetében adunk választ. Mindazonáltal a kormány ezzel arra törekedett, hogy a választójog kérdésében átmenetileg „nyugalmi állapotot teremtsen”,¹⁴ és így a kormányzói és felsőházi jogkör kiterjesztését, illetve a választójog átfogó reformját felölélé alkotmányjogi reformcsomag útját előkészítse. A novellát tehát csak néhány időközi választás alkalmára szánták, és mivel a listás kerületekben nem létezett időközi választás – mert a képviselőkkel együtt a pótképviselőket is előre megválasztották –, azokra nem is terjesztették ki a hatályát.¹⁵ Egyébként a jelölési szabályok külön törvénybe iktatása Európában nem volt teljesen ismeretlen: a korabeli norvég szabályozás a példa erre.

A novella egyik legfontosabb újítása a maximálás volt: egy jelöltet 150-nél több személy nem ajánlhatott (2. §). (Emlékezzünk vissza a „rég” olasz törvényre, amely a felső korlátozást szintén ismerte.) A jelöltnek legalább száz olyan választó aláírását kellett összegyűjtenie, akik közül ötven a 30. életévét betöltötte [1. § (1)]. E szabálynak az volt a célja, hogy az olyan jelölt fellépését, aki csak a „politikai kiforrottsággal” még nem rendelkező

választók bizalmát élvezzi, kizárja.¹⁶ (Gondoljunk a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom fenyegető térdhódítására.) Ekkortól már nem volt elég az üres ajánlási íveket hitelesíttetni, hanem hitelesíttetni kellett az ajánlók aláírásait is [1. § (2)]. Formailag ez indokolta azt – bár érzésünk szerint innen hiányzik a logikai kapcsolat –, hogy azokat, akik ajánlottak, úgy kellett tekinteni, mint akik a

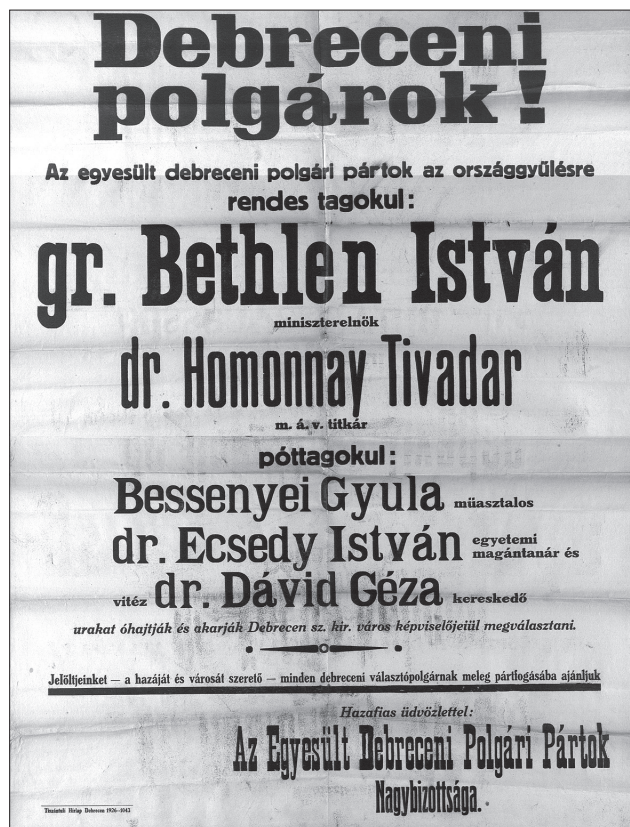
jelöltre szavaztak. Az ajánlók számának 100-150-re csökkentével a magyar rendszer tehát – sajnos csak átmenetileg – az előző fejezetben említett negyedik csoport (például Belgium, Ausztria vagy Csehszlovákia) megoldása felé vette be az irányt.

A novella másik jelentősége, hogy bevezette – angol mintára – a választási biztosítékot. Ennek kétezer pengő volt az összege, mely az indoklás szerint „komoly jelölt fellépésének akadálya nem lehet”.¹⁷ Ahhoz, hogy a jelölt e „kauciót” visszakapja, legalább egynegyedét meg kellett szereznie a választáson leadott szavazatoknak.¹⁸

Egy évvel később, 1938-ban jelent meg a korszak utolsó választójogi törvénye (1938. évi XIX. tc. az országgyűlési képviselők választásáról), melynek alapján már csak egyetlen

választást tartottak,¹⁹ és amely rendkívüli összetettsége miatt a legkevésbé sem nevezhető a választójogi kodifikáció remekművének. Ez a jelölési szabályokat ismét módosította, tekintettel arra, hogy ekkortól az egyes vármegyék is egy-egy listás választókerületet alkottak – viszont az egyéni választókerületek is megmaradtak (2–3. §) –, ami maga után vonta, hogy felülvizsgálják a pártlisták ajánlására vonatkozó szabályokat.

Az új jelölési szabályok nemcsak a választókerületek típusai szerint különböztek, hanem aszerint is, hogy a jelölt fellépését országos vagy nem országos párt színeiben tervezte-e.²⁰ Egyéni választókerületben ötszáz aláírásra volt szüksége, de ha országos pártnak volt a hivatalos jelöltje, csak 150-re. Listás kerületben ezeröttszáz választó aláírásával lehetett egy pártlistát elindítani, országos párt esetében azonban elég volt jelöltként 150, de összesen legfeljebb 750 választó ajánlása is [80. § (2)–(3)]. Az eltérő szabályozást azzal indokolták, hogy az egészen apró pártok érvényesülését így korlátozni tudják. A parlamenti rendszerek „nagy veszedelme” ugyanis, ha a pártok túlságos elszaporodását nem sikerül megállítani. Másrészt a korábban már több országgyűlési képviselővel is ren-

Országgyűlési képviselőválasztás (1926)¹²

delkező pártoknak „politikai előiskolázottsága” van, tehát a közvélemény azok célkitűzései és működése felett már kritikát gyakorolhat.²¹ Az ajánlók száma továbbra is maximálva volt, az említett minimum értékek csak 50%-kal voltak meghaladhatók [80. § (6)].

Egyúttal bevezettek egy területi szabályt is: az aláíróknak legfeljebb egynegyed részéig lehetett ugyanazon község ajánlóinak aláírását elfogadni [80. § (5)]. Ezzel azt kívánták elérni, hogy az olyan helyi jelöltek, akik csak a saját községükben ismertek, ne ronthassák le a komolyan számításba jövők esélyeit.²² Az 1938. évi törvény a választójogi novellából átvette az ajánlók korosztály szerinti megoszlására és az aláírások hitelesítésére vonatkozó rendelkezést, elvetette azonban, hogy az ajánlókat egyúttal leszavazottnak tekintsék [80. § (4), 81. §]. A választási biztosíték intézményét viszont megtartotta: egyéni választókerületben az összegét változatlanul hagyta (kétezer pengő), listás kerületekben azonban – a betölthető képviselői helyek számától függően – három–ötezer pengőben állapította meg azt [78. § (2)]. Végül, a törvény idevágó fejezete már az elején rögzítette, hogy az állam és a társadalom törvényes rendjének felforgatására irányuló politikai programmal nem lehet jelölni senkit sem [75. § (2)]. (Emlékezzünk vissza az említett finn és észt rendelkezésekre!)

A fenti szabályok értékeléseként ismertetjük Meizler Károly, Keszthely keresztény gazdasági párti országgyűlési képviselőjének még az ajánlási novella vitáján kifejtett nézetét,²³ mely – sajnos – az 1938. évi választójogi törvény idevonatkozó részére sem vesztette érvényét. Meizler rámutatott arra, hogy mindössze öt államban – Ausztriában, Csehszlovákiában, Lettországbán, Belgiumban és Norvégiában – szükséges száz választó ajánlása, másutt ez a szám mindenütt jóval alacsonyabb. Ahol száz ajánló kell – érvelt –, ott lajstromos a választási rendszer, tehát az aláírásokat nem egyetlen jelöltnek kell összegyűjtenie. Ahol ajánlás van, ott a jelöltnek rendszerint nem kell választási kauciót adnia. Ahol pedig száz ajánlót követelnek meg, ott általában hitelesítés nincsen. Csak Észtországban és Romániában van hitelesítés és kaució is egyben, ám Észtországban a jelölés már öt, Romániában pedig húsz ajánló aláírásával is érvényes. Meizler helyesen érzekelte: kumulatív összegyűjtöttünk minden tételt!

4. Visszaélések a jelölési rendszerrel

Mi volt az oka annak, hogy ennyire bonyolult jelölési rendszerrel dolgozott a Horthy-korszak, illetve hogy 1937-ben külön is módosították az erre vonatkozó szabályokat? A problémát a korszak egyik legnagyobb választási botrányával világítjuk meg,²⁴ mely még Borsos Endre közigazgatási bírót is arra készítette, hogy a fennálló rendszer tarthatatlanságát írásban, a sajtó útján közölje.²⁵

A választójogosultak száma 128 000 volt Budapest déli választókerületében, az 1931. évi választáson beadott ajánlási íveken azonban összesen 166 000 aláírás szerepelt. Borsos fanyar humorral állapította meg, hogy ha minden választó élt az ajánlási jogával – a névjegyzékbe

való felvétel és az ajánlás leadása között elhunytakat is beleértve –, akkor is legalább 38 000 hamisítást hajtottak végre. Akiket ugyanis az ajánlások gyűjtésével megbíztak, tömegesen írták be az ívekre a választók nevét, anélkül hogy azok tudtak volna róla. Ennek az volt az oka, hogy a választást jellemzően az ajánlások számával igyekeztek megnyerni a korszakban. Mivel a törvény tiltotta, hogy egy személy több ajánlásban vegyen részt,²⁶ arra törekedtek, hogy az ellenfél elől az összes aláírást összegyűjtsék. Így „szerencsés” esetben csak egyetlen jelölt – általában a kormánypárti – maradt, akit aztán választás nélkül, egyhangúan országgyűlési képviselőnek nyilvánítottak. Ezt „képviselőkinevezésnek” hívták a korban.

Az említett gyakorlat a választási biztos helyzetét szinte kilátástalanná tette, mert a törvény mindössze 48 órát adott arra, hogy megállapítsa, hogy az aláírások valódiak-e.²⁷ A belügyminiszter ezért úgy igyekezett a választási biztosok munkáját „segíteni”, hogy kiadott egy „magyarazatot”, mely szerint az először megvizsgált ajánlási íven szereplő aláírásokat kell valódinak tekinteni. Borsos megállapította: ha tehát a kerület összes választójának nevét belehamisítják az ajánlásba, és a választási biztos először a kormánypárt ajánlási ívét vizsgálja – és ez volt az általános gyakorlat, mert ne feledjük, hogy a korszak közigazgatása mélyen ágyazódott a politikába –, akkor lehetővé válik az egész ellenzéknek a parlamentből való kiszorítása.

Miután így a választási biztos az ellenjelöltek ajánlási íveiről az aláírásokat tömegével törölte, azok pótlására utasította a „nemkívánatos” személyeket.²⁸ A pótlást azonban – és ezt már Berzeviczy Albert, a magyar kultúrétel „grand old man”-je²⁹ írja – igyekeztek megghiúsítani „közigazgatási praktikákkal”.³⁰ (Ezzel összefüggésben csak kitérőleg jegyezzük meg, hogy épp ezért ódzkodott az ajánlók aláírásainak hitelesítése bevezetésétől az ellenzéki képviselők többsége. Ha ugyanis a hitelesítés elvégzésére jogosultak egyszerűen fizikailag nem érhetők el a törvény szerint erre rendelkezésre álló időben, akkor a jelöléshez szükséges aláírásokat – olykor keservesen – hiába gyűjtik össze.) Az eredeti kérdésre visszatérve, Borsos szerint az lett volna a helyes, ha a választási biztos a többes ajánlás törvényi tilalmára hivatkozva minden ajánlási ívről törli a többször szereplő neveket, vagy nem töröl semmit sem, de a büntetőeljárás megindítására lépéseket tesz.³¹ Itt azonban a jogi kiskaput egyrészt az jelentette, hogy még az 1922. évi választójogi rendelet, de már az 1937. évi novella is rögzítette, hogy az egynél több ajánlásban részt vevő személy aláírása minden ajánlási íven érvénytelen,³² addig az 1925. évi törvény ezt nem tette meg: annak kimondásával ugyanis, hogy „minden választó csak egy ajánlásban vehet részt” [62. § (9)], beírta. Így a belügyminiszter „magyarázhatta meg”, hogy mi a teendő az ilyen helyzetben.

Másrészt a hamisítónak a büntetőeljárás megindításától nem nagyon kellett tartania. A törvény ugyanis a többes ajánlásban részt vevő személyeket büntette, ily módon előbb kihágási eljárások százezreit kellett volna folyamatba tenni a választók ellen. Ez az igazságszolgáltatást valószínűleg elárasztotta volna, pedig ez volt a feltétele annak, hogy elkezdhesék keresni, hogy tulajdonképpen ki is kö-

vette el a hamisításokat. Csak az 1937. évi novella nyilvánította vétségé, ha valaki szándékosan közreműködött abban, hogy több ajánlási ívet írjon alá harmadik személy (7. §).

Szintén kitérőleg jegyezzük meg, hogy az apparátus működtetése – a fizetett kortesek, illetve és számos pártirodával dolgozó „aláírásgyűjtő szervezet” – óriási költséget jelentett. Azt pedig ismét Berzeviczy emelte ki, hogy az ilyen jelölési eljárás a titkos szavazás elvét is sérti, hiszen a választók egész tömegének kell jelöltjük mellett már a választás előtt nyilvánosan állást foglalni. (Az 1925. évi választójogi törvény szerint pártlistára titkosan, egyéni jelöltekre viszont nyíltan kellett voksolni.)³³

Az 1937. évi novella jelentősége tehát abban áll, hogy – az aláírások hitelesítésének bevezetése mellett – végre maximálta az ajánlások számát. Az összegyűjtendő ajánlások legmagasabb számáról a 1938. évi választójogi törvény is rendelkezett, jelölési rendszerének bonyolultságában azonban továbbra is jól érzékelhető a manipulatív jelleg. Mivel azonban e törvény alapján már csak egyetlen választást tartottak, a visszaélési módok sem forrhattak ki olyan „precizitással” a gyakorlatban, mint a korábbi, 1922/1925. évi szabályozással kapcsolatban.

5. Hezitáló jogalkotó

Záró fejezetünk előtt még mindenképpen ki kell emelni azt a tény, hogy a jogalkotó tökéletesen tisztában volt azzal, hogy milyen jellegű visszaélések fogják övezni a képviselőjelölést. Mindez könnyen tetten érhető akkor, ha három fontos törvényjavaslatot megvizsgálunk.

Az 1922. évi választójogi rendelet története rendkívül érdekes, ami azzal függ össze, hogy Bethlen Istvánnak tízéves miniszterelnöksége kezdetén még nem volt meg a választójogi reformhoz szükséges parlamenti többsége. Ezért „cselhez” folyamodott: belügyminisztere, Klebelsberg Kuno – a későbbi kultuszminiszter, aki ekkor még rövid ideig belügyminiszter volt³⁴ – olyan későn terjesztette be a törvényjavaslatot, hogy arról a nemzetgyűlés kétéves megbízatásának letelte miatt már nem szavazhatott. Pedig megállították a parlament óráit is, hogy legyen

idő megegyezni.³⁵ A nemzetgyűlés felosztatását követően Horthy Miklós kormányzó alkotmányjogi értekezletet hívott össze, mely felhatalmazta Bethlent, hogy a választójogi reformot rendeleti úton léptesse életbe.³⁶ Témánk szempontjából a Klebelsberg-féle törvényjavaslat azért érdekes, mert az a kisebb (legfeljebb tízezer választót

számláló) kerületekben az ajánlók számát a választók legalább nyolc, de legfeljebb tíz százalékában, a nagyobb kerületekben pedig legalább nyolcszáz, de legfeljebb ezer főben állapította meg.³⁷ Világos tehát, hogy az ajánlók számát ekkor még maximalni kívánták.

Az 1925. évi választójogi törvény viszont eredetileg egészen más úton indult el: a szelvény (*boletta*) rendszerrel igyekezett megakadályozni a visszaéléseket. Ennek az lett volna a lényege, hogy az ajánlási íveken csak az olyan aláírások tekinthetők érvényesnek, amelyek mellé fel van ragasztva az ajánló választói igazolványának saját kezűleg alá-

írt szelvénye.³⁸ A törvény szövegéből azonban ez a rendelkezés utóbb kimaradt, melynek okát jól mutatja, hogy később, a fővárosi törvényhatósági („önkormányzati”) választásokon már szabályos árfolyama alakult ki a *boletáknak*: tömegesen adták-vették azokat.³⁹

Végül, az 1938. évi választójogi törvény korábbi (javaslati) szövege azért különös, mert az a benyújtható aláírások maximális számát – hasonlóan a korábbi, 1925. évi törvényhez – eredetileg nem állapította meg. A jogalkotó ugyanis úgy gondolta, hogy ha a titkos szavazást a törvény bevezeti az egész országban, de egyben leszavazottként kezelnék az ajánlókat, akkor sérülne a szavazás titkosága. A korlátozás így okafogyottá vált, hiszen az még a nyílt szavazású kerületekben szolgálta a korlátlan mennyiségű aláírás gyűjtésének megakadályozását.⁴⁰ Vegyük észre, hogy ez az indok mennyire mondvasinált, és hogy épp listás választókerületben történt az általunk bemutatott 1931. évi csalás!

6. Záró gondolatok

E mai szemmel szinte már nevetségesnek tűnő választási csalások motivációját és a törvényalkotói hozzáállást csak úgy lehet megérteni, ha a korszak politikai gondolkodá-

Horthy Miklósné és ifj. Horthy Miklós, a kormányzó neje és fia leadja szavazatát (1939. június)⁴¹

sába bele tudunk helyezkedni, és nem a jelen kori, hanem sokkal inkább a dualizmus kori állapotokból indulunk ki.⁴² A király (kormányzó) és a miniszterelnöke között sokkal bizalmasabb jellegű volt a viszony, mint ma a köztársasági elnök és a miniszterelnök között, amikor az államfő – megbízatásának lejártával – egy új politikai rezsim által leváltható.⁴³ Horthy mindig előbb a miniszterelnököt nevezte ki, akinek utóbb kellett a sikeres kormányzásához a szükséges parlamenti többséget megteremteni. Csakhogy még a dualizmus idején a társadalom mindössze 6%-ának volt választójoga, addig ez az arány már a 27–30%-ot is elérte a Bethlen-korszakban.⁴⁴ Ezt már általános választójognak tartották a kortársak!⁴⁵ Az első világháború után a parlamenti többséget tehát már „általános” választójog alapján kellett megszerezni, ráadásul úgy, hogy bizonyos szempontból előre meg voltak tervezve a választási eredmények is. Például a Bethlen–Peyer-paktum (1921) értelmében a szociáldemokraták csak a parlamenti helyek 10%-át kaphatták meg.

Így válik érthetővé az, hogy akkor már igen rossznak volt mondható a helyzet a választási harcban, amikor sor került a kormányzat (és a közigazgatás) által támogatott jelölt érdekében a szó legszűkebb értelmében vett választási csalásra. Mert ez azt jelentette, hogy a vele szemben álló nemkívánatos személy átjutott a jelölési rendszeren,

melynek épp az volt a ki nem mondott célja, hogy ezeket kiszűrje. Aligha meglepő tehát a válasz, amit Berzeviczy kapott, amikor a jelölési rendszer visszasságait felpanaszolta a felsőház illetékes bizottságában. Észrevételeit elintézték azzal, hogy ez a szükséges korrektívuma az általános szavazati jognak.⁴⁶ A kormányzat tehát túlzottan nem is törekedett a jelölési rendszer reformjára (ugyanúgy, ahogy a hamisítások elkövetőinek felelősségre vonására): az országgyűlés csak 1937-ben fogadott el új szabályokat. Viszont épp ez az oka annak, hogy jelen tanulmányunkkal is felhívjuk a figyelmet arra, hogy milyen fontos a korabeli képviselőjelölési rendszer vizsgálata.

Végül le kell rögzítenünk azt, hogy a Horthy-korszakot történeti kontextusából kiragadni választójoga szempontjából sem szabad. Hiszen jól ismertek a dualizmus időszakának választási trükkjei is – rendkívül szórakoztató például Mikszáth *Két választás Magyarországon* című művét olvasni –, ugyanakkor hírhedtté váltak az 1947. augusztusi „kékcédulás” választások is. Úgy véljük tehát, hogy az általunk vizsgált korszak választójogát – és azon belül a jelölési rendszerét is – úgy kell kezelni, hogy az pusztán a magyar jog fejlődésének egy adott stádiumát jelenti. Annak a hosszú útnak egy állomását, melyen végül eljutottunk az 1990. évi első, valóban szabad országgyűlési választásokig.

HOLLÓSI, GÁBOR

Abgeordnetennominierung in der Horthy-Ära (Zusammenfassung)

Das Wahlgesetz von 1925, das Ungarns wichtigstes Wahlgesetz in der Zwischenkriegszeit war, bildete in der Praxis den am stärksten gefährdeten Teil des Kandidatensystems. Es ist daher nicht verwunderlich, dass die Kritik an ihm im Laufe der Jahre zunahm: Bedenken wurden nicht nur von Abgeordneten (hauptsächlich der Opposition), sondern auch von prominenten Experten der Rechtstheorie und -praxis geäußert. Béla Zsedényi, Professor an der Evangelischen Rechtsakademie in Miskolc, der später, im Dezember 1944 zum Präsidenten der Provisorischen Nationalversammlung gewählt wurde, war einer der ersten,

der betonte, dass diese Punkte des Gesetzes eine breite Palette von Zielen eröffnen, die weit von den ursprünglichen Absichten entfernt liegen. Was aber war wirklich das Problem mit dem zeitgenössischen Nominierungssystem und auf welche unausgesprochenen Ziele bezieht sich der herausragende Jurist in seiner Arbeit? In meinem Aufsatz wird dieses Thema erläutert, wobei der Blickwinkel Schritt für Schritt eingengt wird. Das heißt, wir legen im damaligen europäischen Kontext des Nominierungssystems die ungarische Regelung und schließlich die Art und den Zweck ihres Missbrauchs dar.

Jegyzetek

¹ ZSEDÉNYI Béla: A képviselőjelölés. *Miskolci Jogásélet*, 1927. 1. sz. 1. p.

Zsedényi felhívja a figyelmet arra, hogy az „ajánlás” és a „jelölés” nem teljesen szinonim fogalmak. A választók ajánlanak, a (ki)jelölés viszont akkor történik meg, amikor a törvény által felhatalmazott funkcionárius a benyújtott ajánlások szabályszerűségét megállapítja. Mindazonáltal munkánkban mégsem különítjük el élesen e két fogalmat, mivel annak nem dogmatikai eszmefuttatás, hanem „egyszerű” történeti vizsgálódás a célja.

² 1925. évi XXVI. tc. az országgyűlési képviselők választásáról.

³ ZSEDÉNYI 1927. 1. p.

⁴ BERECZ Sándor: *A tökéletes választójog*. Budapest, 1932, Egyetemi Nyomda, 106–130. p.

Már korábban is törekedtünk arra, hogy emléket állítsunk a mára méltatlanul elfeledett szakírónak, lásd HOLLÓSI Gábor: A tökéletes választójog: Berecz Sándor választójogi tervezete 1932-ben. In Uj-

VÁRY Gábor (szerk.): *VERITAS Évkönyv 2017*. Budapest, 2018, Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, 217–233. p.

⁵ BERECZ 1932. 117. p.

⁶ A 20. század első felének magyar választási rendszereiről lásd általában PÜSKI Levente: *Választási rendszer és Parlamentarizmus a Horthy-korszakban*. In ROMSICS Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Budapest, 2009, Osiris, 73–101. p.

Lásd még N. SZEGVÁRI Katalin: A választójog szabályozása az 1920-as évek első felében. *Múltunk*, 1994. 1–2. sz. 157–176. p.

⁷ *aspektus.eu*

⁸ A m. kir. minisztérium 1922. évi 2.200. M. E. számú rendelete, az 1922. évben összeülő nemzetgyűlés tagjainak választásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára 1922*. Budapest, 1923, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 14–70. p.

- ⁹ Indokolás „az országgyűlési képviselők választásáról” szóló törvény javaslatához. *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XIII. kötet. Irományszámok 1920–422.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Az országos lajstrom bevezetéséhez és korabeli különleges jellegéhez lásd HOLLÓSI Gábor: Országgyűlési választási rendszer és választójog a Horthy-kori Magyarországon. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás*, 2015. 1. sz. 119. p.
- ¹² hbml.archivportal.hu/data/images/valasztas_3.jpg
- ¹³ 1937. évi VIII. törvénycikk az országgyűlési képviselőjelölés újabb szabályozásáról. Az 1937. évi VIII. tc. országgyűlési vitájához lásd HOLLÓSI Gábor: Az 1937. évi választójogi novella. *Századok*, 2016. 6. sz. 1483–1512. p.
- ¹⁴ Indokolás „az országgyűlési képviselőjelölés újabb szabályozásáról” szóló törvény javaslatához. *Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Felsőházának irományai*. IV. kötet. Budapest, 1937. Athenaeum, 253. p.
- ¹⁵ Uo. 254. p.
- ¹⁶ Uo. 255. p.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ 1937. évi VIII. tc. 4. § (1), (3) b)
- ¹⁹ A választásokról lásd HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza, 1920–2000*. Budapest, 2001. Napvilág. Lásd még ERÉNYI Tibor: Többpárti választások és parlamentarizmus Magyarországon 1920–1947. In FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1990*. Budapest, 1994. Politikátörténeti Alapítvány, 267–284. p.
- ²⁰ Országos párt csak olyan párt lehetett, amelynek legalább négy országgyűlési képviselője volt, és legalább húszezer választójogosult taggal rendelkezett (82. §).
- ²¹ Indokolás „az országgyűlési képviselők választásáról” szóló törvényjavaslatához. *Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Felsőházának irományai*. VII. kötet. Budapest, 1937. Athenaeum, 91. p.
- ²² Indokolás „az országgyűlési képviselők választásáról” szóló törvényjavaslatához (1935), 123. p.
- ²³ Az országgyűlés képviselőházának 186. ülése 1937. február 18-án, csütörtökön. *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XI. kötet. Budapest, 1937. Athenaeum, 420. p.
Az országgyűlés képviselőházának 191. ülése 1937. február 26-án, pénteken. *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XI. kötet. Budapest, 1937. Athenaeum, 566. p.
- ²⁴ A korszak választási csalásaihoz lásd általában PAMLÉNYI Ervin: *A Horthy-korszak választási visszaélései*. Budapest, 1958. Hazafias Népfőnt.
- ²⁵ BORSOS Endre: Az ajánlási rendszer hibái. *Magvarság*, 1931. november 14. 1–2. p.
- ²⁶ „Kihágást követ el és kétszáz aranykoronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő: [...] aki a törvény tilalma ellenére két vagy több jelölt ajánlásában részt vesz.” 1925. évi XVI. tc. 162. § (1) 3.
A korabeli választási bűncselekmények tényállásairól lásd ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, 1928–1942. Athenaeum. *Izgatás; Magánosok elleni erőszak; Választójog büntetőjogi védelme; Vallás elleni bűncselekmények* (IX. kötet), 100–139. p.
Lásd még HOLLÓSI Gábor: A választói jog védelme és kapcsolata a büntetőjoggal a két háború közötti években. *Iustum Aequum Salutare*, 2015. 4. sz. 49–64. p.
- ²⁷ „A választási biztos az ajánlás átadásáról a benyújtóknak elismervényt ad, és legkésőbb a benyújtást követő második nap déli 12 óráig írásban közli a benyújtók valamelyikével az ajánlás elfogadására vagy megtagadására vonatkozó döntését.” 1925. évi XVI. tc. 62. § (14)
- ²⁸ „Ha az ajánlók száma egyes nevek törlése következtében szállott a megkívánt mennyiség alá, a választási biztos köteles erről az ajánlás átnyújtóit írásban azzal a hozzáadással értesíteni, hogy a hiányzó aláírásokat harminchat óra alatt egy ízben pótolhatják.” 1925. évi XVI. tc. 62. § (17)
- ²⁹ Berzeviczy életéről és munkásságáról lásd GALI Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter. A magyar kultúrellet „grand old man”-je*. Budapest, 2017. Szépművés.
- ³⁰ BERZEVICZY Albert: A választójogi reform kérdéséhez. *Pesti Napló*, 1932. (január 3.) 2. sz. 3. p.
- ³¹ „Ha a választási biztosnak az ajánlási íven előforduló valamely aláírás érvényessége ellen kifogása van, köteles az ajánlási ívet a választás befejezése után – büntető eljárás folyamatba tétele végett – az illetékes kir. ügyészséghez haladéktalanul megküldeni.” 1925. évi XVI. tc. 62. § (19)
- ³² 1922. évi 2.200. M. E. számú rendelet 60. § és 1937. évi VIII. tc. 3. § (2)
- ³³ Uo. 13. § (2)
- ³⁴ Klebelsberg Kuno belügyministerségéről és az általa beterjesztett törvényjavaslatról lásd UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi” *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs–Budapest, 2014. Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 78–94.
- ³⁵ Lásd erről SIPOS Péter: Választójogi puccs 1922-ben. A polgári demokrácia szükítése 80 évvel ezelőtt. *História*, 2002. 7. sz. 6–10. p.
- ³⁶ Lásd ehhez BOLONY József: *Alkotmányjogi értekezéslet és oktrojált választójog*. Budapest, 1935. Gergely R.
- ³⁷ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról, 4. § (6). *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai*. XIII. kötet. Budapest, 1922. Pesti Könyvnyomda, 1–30. p.
- ³⁸ Indokolás „az országgyűlési képviselők választásáról” szóló törvény javaslatához. *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai*. XIII. kötet. Budapest, 1925. Pesti Könyvnyomda, 338. p.
- ³⁹ Cseh-Szombathy László országgyűlési képviselő beszéde. Az országgyűlés képviselőházának 188. ülése 1937. február 23-án, kedden. *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XI. kötet. Budapest, 1937. Athenaeum, 468. p.
- ⁴⁰ Indokolás „az országgyűlési képviselők választásáról” szóló törvény javaslatához. *Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Felsőházának irományai*. VII. kötet. Budapest, 1938. Athenaeum, 123–124. p.
- ⁴¹ *Tolnai Világlapja*, 1939. (június 7.) 23. sz. 4. p.
- ⁴² Erről általában BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 2008. ELTE Eötvös Kiadó.
BOROS Zsuzsanna: Autoriter típusú volt-e a Horthy-kor magyar politikai rendszere? Korabeli és mai nézőpontok. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2006. 43. sz. 99–130. p.
- ⁴³ „Az [országgyűlés] időelőtti feloszlata[s] jogának gyakorlása csak három esetben lehet politikailag indokolt, és pedig: [...] b) a király szemben áll a kormánnyal s ezért lemondítja, de a kormány mögött az országgyűlés többsége van és az új kormány ebben a parlamentben nem tud többséget szerezni. [...]”
TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közigazgatása*. Budapest, 1942. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 314–315. p.
- ⁴⁴ PÜSKI Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, 2006. Pannonica, 103. p.
- ⁴⁵ Például ZSEDÉNYI 1926. 1. p.
- ⁴⁶ BERZEVICZY 1932. 3. p.

Szendró Éva Mónika

A fogyasztóvédelem kialakulása és fejlődéstörténete

„Legyen hiteles a mérleged, súlyod, hiteles a mértéked és a vékád.”

(Leviták könyve 19. fejezet,
Erkölcsei és istentiszteleti előírások)

1. A fogyasztó

A fogyasztóvédelem kialakulásának előfeltétele a fogyasztó megjelenése, ezért szükséges a *fogyasztó* fogalmának kialakulását is vizsgálni. A fogyasztó meghatározása a korok és ügyletek változásával, az ügýtípusok bővülésével egyidejűleg folyamatosan fejlődött, és még napjainkra sem fejeződött be.

A fogyasztó fogalmának hazai vonatkozásait a fogyasztóvédelmi törvény, a Polgári Törvénykönyv, az új Polgári Törvénykönyv javaslatainak és az Európai Közösségek irányelveinek a fogyasztó fogalmát meghatározó rendelkezéseinek keresztül követhetjük nyomon. A fogyasztóvédelem jelenünk egyik kiemelkedő jogterülete, amelynek jogpolitikailag és alkotmányosan eldöntendő lényegi kérdése az, hogy kik is minősülnek fogyasztónak.

A fogyasztóvédelmi célzatú jogszabályok egyik alapkérdése a védendő jogalany, a fogyasztó és ennek ellenpárjaként a kereskedő/vállalkozó fogalmának rögzítése. A definíciók hatályának kijelölése nem egyértelmű, amire az Európai Unió joganyagát áttekintő *Consumer Law* című kötet is utal, amikor a tagállamokon belüli, a tagállamok közötti és az uniós *acquis* eltéréseire hivatkozik.¹

A fogalom meghatározásánál felmerülő egyik fontos kérdés a szakmaiság léte vagy hiánya. Ez azt jelenti, hogy a jogalkotó általában a fogyasztót laikusnak tekinti, míg a kereskedőt, illetve vállalkozót megfelelő szakmai tudással bíró résztvevőjeként kezeli az adott szerződéses kapcsolatnak. A természetes személyek laikussága többnyire nem megkérdőjelezhető, ugyanakkor méltányolható érvek hozhatók föl a saját tevékenységi területükön professzionálisnak számító, de ezen a szakmai tevékenységi körön kívül eljáró jogi személyek, nonprofit szervezetek, kisvállalkozók stb. fogyasztói körbe való bevonására² is, részben az ő oldalukon is kimutatható információhiány, részben a gyengébb igényérvényesítő képesség okán.³

Változó szabályozás mutatható ki abban is, hogy a fogyasztói kör csak természetes személyekre vagy jogi személyekre terjed-e ki, vagy a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságokra is. Általánosnak az üzleti körön kívül

eljáró természetes személyek fogyasztóként való definiálása tekinthető. A tagállami jogok – fogyasztói meghatározásában felmerülő – eltéréseit, az Európai Unió jogának maximumharmonizációját előíró irányelvek egyre inkább felülírják. A jogfejlődés tehát a természetes személyekre szűkült fogalom irányába hat, ennek ellenére a fogyasztó fogalmának kitágítása időről időre felvetődő kérdés.

A jelenlegi álláspont az, hogy a fogalom kiszélesítése önmagában nem jelentené a probléma megoldását, különös figyelemmel az ún. vegyes ügyletekre, ahol a magán- és az üzleti célok keveredése figyelhető meg.⁴ Emiatt a fogyasztó – főként az információs aszimmetria okán fennálló – hátrányos helyzetét enyhítő aktív beavatkozás szorgalmazása mellett⁵ megjelent olyan álláspont is, amely a kereskedelmi vagy szakmai célból akár csak részben eljáró személyt már nem tartja védendőnek mint „gyengébb” felet.⁶

Fontos emellett az is, hogy a „szilárd fogyasztódefiníció”⁷ megalkotása önmagában nem kielégítő. Az Európai Unió jogában a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat szabályozó *UCP-irányelvek*,⁸ míg a hazai jogban a Gazdasági Versenyhivatal következetes – már az irányelv körültekintő alkalmazását megelőzően is folytatott – gyakorlata mutatott rá arra, hogy a *fogyasztó pontosított fogalma* nélkülözhetetlen a jogalkalmazó szervek gyakorlatában.

Ha el is fogadjuk azt az állítást, miszerint „az átlagfogyasztó nem más, mint egy nem létező, virtuális fogyasztó”,⁹ akkor is szükséges a definíció részletes kimunkálása. Ez lehet hangsúlyosan nem törvényi definíció, de nagyon fontos, hogy az érintett szervek közzétett gyakorlata révén igazodni lehessen hozzá.

2. A fogyasztó jogszabályi definíciója általánosságban

Egy rövid áttekintés következik arról, hogyan alakul a fogyasztó fogalma a hazai jogszabályokban, a törvényi definíciók, illetve a jogalkalmazói gyakorlat szintjén, valamint az Európai Unió egyes normáiban.

A polgári jogi értelemben vett jogosult alanyi kör szereplői – noha a polgári jogi „jogviszony” kötelezett oldalán levő alanyokkal e jogviszonyban jogilag egyenlő pozícióban vannak – (valamilyen objektív körülmény miatt) általában hátrányosabb helyzetben jelennek meg. A jogosult alanyi körön belüli szóban forgó elhatárolásnak a magyar jogrendszerben (is) különböző és az adott szabályozási tárgykörtől függő ismérvei léteznek. Lássunk néhány példát ezzel kapcsolatban!

A *fogyasztóvédelmi törvény*¹⁰ alkalmazásában 2008. augusztus 31-ig fogyasztónak minősült az a *személy*, aki – *gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül* – árut¹¹ vett, rendelt, kapott, használt, illetve akinek a részére a szolgáltatást¹² végezték, továbbá az, aki az áruval vagy szolgáltatással kapcsolatos tájékoztatás vagy ajánlat címzettje volt.¹³ Ez a definíció 2008. szeptember 1. napjától módosult. Eszerint „a fogyasztó az az önálló foglalkozá-

sán és gazdasági tevékenységi körén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy, aki árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz, vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje”.¹⁴ Megjegyzendő, hogy a törvénymódosítás alapján a fogyasztóvédelmi törvény alkalmazásában árunak számít a termék, az ingatlan és a vagyoni értékű jog, valamint a szolgáltatás.

A Polgári Törvénykönyv 685. § d) pontja értelmében fogyasztó a gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül eső célból szerződést kötő személy. A Polgári Törvénykönyvről szóló T/5949. számú törvényjavaslat szerint (Ptkj.) a fogyasztó az olyan önálló, foglalkozása és gazdasági tevékenységi körén kívül eljáró természetes személy lenne, aki önálló foglalkozása vagy gazdasági tevékenysége körében eljáró személlyel köt szerződést.¹⁵ A 2005/29/EK irányelv alkalmazásában fogyasztó „az a természetes személy, aki ezen irányelv szabályozási körébe tartozó kereskedelmi gyakorlatok során kereskedelmi, ipari, kézműipari vagy szakmai tevékenységén kívül eső célok érdekében jár el”.¹⁶

A fentiek alapján látni lehet, hogy a fogyasztó jogi fogalmának meghatározása során az objektív elhatárolási körülmény az úgynevezett „gazdasági vagy szakmai tevékenység, illetve önálló foglalkozása körén kívüliség” úgy, hogy a kötelezett ilyen tevékenysége, illetve önálló foglalkozása körében jár el. A *fogyasztói minőség* tehát kifejezetten relációs kategória: az említettek szerint nem állhat fenn olyan jogalanyok közötti jogviszonyban, akik (amelyek) – mindkét részről – egyező gazdasági vagy szakmai tevékenységi (önálló foglalkozási) körben járnak el (lásd például az úgynevezett *termelőfogyasztó, felhasználó* jogviszonyában). Nem állhat fenn olyan jogviszonyban sem, ahol a kötelezett sem ilyen körben jár el (például a „fogyasztó” – gazdasági, szakmai tevékenysége, illetve önálló foglalkozása körén kívül maradván – eladja a használt árut). Ezekben az esetekben nincsen szó olyan hátrányosabb objektív körülményről, amely miatt az egyik felet a másikkal fennálló, szóban forgó jogviszonyában fokozott („fogyasztói”) jogvédelem illetné meg. Így tehát, ha mind a jogosult, mind a kötelezett gazdasági, szakmai (önálló foglalkozási) szempontból „hozzáért” vagy egyik sem az („laikus”), akkor nem indokolt a szóban lévő, sajátos többletvédelem, hiszen az egyik a másikhoz képest (és viszont) – jogilag egyenlő pozícióban van. Ilyen esetben, objektív elhatároló ismérv nézőpontjából tekintve, gyakorlatilag nincsen hátrányosabb helyzetben egyik szereplő sem.

3. A természetes személy mint fogyasztó

A hazai jogi szabályozásban, a jogszabályok módosításában érzékelhető a fogyasztói státusz természetes személyre történő szűkítése (és egységesítése), amely nemcsak a fogyasztóvédelmi jogalkotás régi dilemmája, hanem a fogyasztóvédelmi hatósági gyakorlatnak is tartós igénye. A jogalkotást illetően a fogyasztóvédelmi szabályo-

zás korszerűsítésének koncepciójáról, valamint az azzal kapcsolatos további feladatokról szóló 2145/1996. (VI. 13.) Korm. határozatban is megtaláljuk annak rögzítését, hogy: „A fogyasztó fogalmát arra tekintettel kell meghatározni, mely szerint a fogyasztó az a természetes személy, aki gazdasági tevékenységi körén kívül árut, illetve szolgáltatást vesz, rendel, kap, használ, továbbá az, aki az áruval, illetve a szolgáltatással kapcsolatos tájékoztatás címzettje.”¹⁷ Ennek ismerete mellett továbbra is szükséges annak vizsgálata, hogy a fogyasztóvédelmi rendelkezések hatályát mely esetekben kell kiterjeszteni a fogyasztókon kívüli személyekre is.

4. Európai közösségi fogyasztófogalom

Néhány fontosabb meghatározás arról, hogy az EU-ban bizonyos típusú ügyletek esetében ki minősül fogyasztónak:

– Az üzlethelyiségen kívül kötött szerződések esetén: a fogyasztók védelméről szóló 85/577/EGK irányelv 2. cikke alapján a *fogyasztó* „az a természetes személy, aki gazdasági vagy szakmai tevékenységi körén kívül köt az ezen irányelv hatálya alá tartozó üzletet”, és *kereskedő* „az a természetes vagy jogi személy, aki vagy amely a szóban forgó üzletkötés során kereskedelmi vagy szakmai minőségében jár el, valamint minden egyéb olyan személy, aki a kereskedő helyett és nevében jár el.”¹⁸

– A fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló 93/13/EGK irányelv értelmében fogyasztó „minden olyan természetes személy, aki az ezen irányelv hatálya alá tartozó szerződések keretében olyan célból jár el, amely kívül esik saját szakmája, üzleti tevékenysége vagy foglalkozása körén”.¹⁹

– A távollevők között kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről szóló 85/577/EGK irányelv 2. cikke alapján fogyasztó minden olyan természetes személy, aki az ezen irányelv szabályozási körébe tartozó szerződésekben kereskedelmi, üzleti vagy szakmai tevékenységi körén kívül jár el.

– A fogyasztók számára kínált termékek árának feltüntetésével kapcsolatos, a fogyasztóvédelemről szóló 98/6/EK irányelv értelmében fogyasztó „az a természetes személy, aki nem kereskedelmi vagy szakmai tevékenységi körébe tartozó célra vásárol terméket”.²⁰

Az ismertetett, irányelvekben szereplő fogyasztódefiniciókra is figyelemmel az új Polgári Törvénykönyv koncepciója,²¹ amelyet a Kodifikációs Főbizottság 2001. november 8-ai ülésén fogadott el, a fogyasztó fogalmát az alábbiak szerint határozta meg: „*fogyasztó* az a természetes személy, aki a szerződést *foglalkozása vagy üzletszerű gazdasági tevékenysége körén kívül eső* célból köti”.²²

5. A fogyasztóvédelmi jog gyökerei és fejlődése

A fogyasztóvédelmi jog célja egy egyensúlyi helyzet megteremtése a piaci viszonyok két szereplője, a fogyasztó és a termelő/kereskedő között. Két domináns irányzatát különböztethetjük meg: a *protekcionista elmélet* és a *Thierry Bourgoigne-féle irányzat*.

A protekcionista elmélet szerint a fogyasztók „áldozatai” a szabadpiac visszaéléseinek, ahol a fogyasztóvédelmi jog protektív jogi szabályozással védi a fogyasztót. A Bourgoigne-féle irányzat ezzel szemben a fogyasztói jog céljának a fogyasztói érdekek védelmének jogi segítségét tekinti. Itt a *védelem* helyett a *támogatás* válik hangsúlyossá, tehát az oktatás, a tájékoztatáshoz való jog, a jogi védelemhez való jog; illetve a jogorvoslatához, igényérvényesítéshez való jog alapos kimunkálásában látja a fogyasztóvédelem jelentőségét.

A fogyasztóvédelem joga markánsan a 20. század terméke, de elődjait már az ókorban is megtalálhatjuk. A magyar *fogyasztóvédelem* kifejezés tükörfordítás eredménye, angol megfelelője a *consumer protection*, míg német nyelvterületen a *Kundenschutz* vagy *Verbraucherschutz* elnevezés ismert.

Bár a fogyasztóvédelem és az ezt realizáló joganyag a 20. század második felének vívmánya, a fogyasztóvédelem egyidősnek mondható az emberi közösségek létrejöttével. Gyökerei már Hammurapi törvényei között és a római jogi szabályokban is fellelhetők (ezek a törvények szigorúan lépnek fel a csalárd kereskedőkkel szemben). A Leviták könyvében is található a „fogyasztó” védelmére szolgáló előírásokat, ajánlásokat. Egy ilyen korai kodifikált szabály a Leviták könyvében például kimondja, hogy „Ne legyetek igazságtalanok az ítélezésben, hossz-mérték, súlymérték és az úrmérték használatában. Legyen hiteles a mérleged, a súlyod, hiteles a mértéked és a vékád.”²³ A fogyasztók védelmét szolgálták a középkorban a helyi vásárok megszerveződésével létrejött úgynevezett piaci bíróságok, amelyek helyben hoztak gyors ítéletet a vásári konfliktusokban. A piac intézménye és az ott tevékenykedő személyek magatartása alkotta a szabályozás központi kérdését. A kereskedők visszaélései ellen kellett védelemben részesíteni a vásárlókat, ezért mind erkölcsi, mind jogi szabályokat alkottak.

Az igazságszolgáltatás kezdetben a szokásjogon, később a céh vagy az ipartestület szabályain nyugodott. Utóbbiak jellemzője, hogy a piaci szabálysértéseket közjogi szankciókkal sújtották, például: a kereskedői jogok megvonása, közszemlére tétel vagy egyéb nyilvános megaláztatás, ami a kereskedő jó hírnevének elvesztésével járt. Emellett nem voltak ritkák a büntető jogi szankciók sem.

A középkorban a piac megmaradt a közösségi és kereskedelmi élet központjaként. Kezdetben királyi ediktumok tiltották meg a kereskedőknek bizonyos magatartások kifejtését, úgymint a mértékkel való csalást, az uzsorakölcsönt, az eltérést a tisztességesnek tartott ártól vagy a jó minőségtől. A királyi ediktumokban foglalt szabályok kereskedőkkel szembeni kikényszerítéséről az egyház gon-

doskodott, ő örködött afölött, hogy a gazdasági verseny normális keretek közt folyjon.

A későbbiek során a piaci és vásári konfliktusok gyors, hatékony kezelésére és a mindkét fél számára igazságos ítélettel záruló megoldásként szintén piaci bíróságokat állítottak fel. Ezek a bíróságok kezdetben a szokásjog alapján hozták ítéleteiket, majd közjogi szankciókat alkalmaztak a céh- és ipartestületi szabályok alapján.

Erzékkelhető az, hogy a területen először a közjogi szabályok jelentek meg, a magánjogi eszközök csak később és lassabban fejlődtek ki. Azok az intézmények, amelyek az eladót felelősséggel ruházták fel árujukért, szolgáltatásukért, védelemben részesítve ezáltal a vevőt, csak a 18–19. században jelentek meg. Tipikusan ilyen magánjogi jogintézmény a szavatosság és a szerződésszegésért való felelősség szabály anyaga.

A 18. században kialakult *laissez-faire* – a szabad versenyen alapuló piaci rendszer – elve érvényesült a kereskedelem szerződéses kapcsolatainak terén. Ez azt jelenti témánk szempontjából, hogy a szerződési szabadság és a felek közötti szerződések tartalmának szabad meghatározása, a felek akaratának teljes érvényesülése volt a fő vezérlő elv az egyes szerződések megkötése során. Ez a felfogás egyenlőként fogta fel az eladói és a vevői pozícióban lévő személyeket, hátráltatva ezzel a fogyasztóvédelem fejlődését. Ennek az elvnek gazdasági oldalról történő végső elutasítását elsősorban a nagy gazdasági világválság indukálta. A gazdasági válságra adott válaszok sorában jelent meg a keynesi gondolkodásmód, amely egy gyökeresen új gazdaságpolitikai szemléletet tükrözött az állam (elsősorban gazdasági jellegű) szerepvállalása terén. Ekkor az „éjjeliőr” állam helyett egy aktívabb szerepet vállaló állam képe formálódott meg.²⁴

A gazdasági recesszió kezdete és a gazdasági modellek újragondolásával nagyjából egy időben az állam jogi, politikai funkciói is változásokon mentek keresztül. Megjelentek az úgynevezett második generációs jogok, amelyek a klasszikus jogokhoz képest alapvető változást hoztak abban, hogy többé már nem volt elegendő az állam be nem avatkozása, hanem éppenséggel aktív szerepvállalásra kényszerült.

A szociális jogok első ízben a törvényalkotás folyamatában jelentek meg, majd az első világháború után egyre több esetben az alkotmányokban is megfogalmazásra kerültek mint alkotmányos jogok. Az 1940-es évek közepétől kezdve erősödött a szociális alkotmányozás, amely egészen az 1980-as évekig tartott, majd kiegészült a harmadik generációs jogok egyre szélesebb körben történő elismerésével (környezethez való jog, betegjogok, fogyatékosok jogai).²⁵

Az előzőekben bemutatott emberi szabadságjogok rendszerét a 20. század közepétől kiegészítették az egyen piaci autonómiájának védelmét szolgáló fogyasztói jogok. A fogyasztóvédelmi tárgyú szabályozás az alapvetően gyengébb szerződéses alkupozícióban lévő fogyasztói jogi védelmének megvalósítását célozza. Az Amerikai Egyesült Államokban az 1960-as évek elején deklarálták az alapvető fogyasztói jogokat, így az információhoz, a biztonságához, a választáshoz és a meghallgatáshoz való

jogot mint az egyéni szabadságjogok afféle új katalógusát.²⁶ A fogyasztói jogok pedig számos országban külön alkotmányos szintű szabályozást nyertek. A svájci, portugál, spanyol alkotmányok kifejezetten deklarálják egyes fogyasztói alapjogokat, míg más országok jogrendszerében kvázi alkotmányos alapjogként jelennek meg külön jogi szabályozás tárgyaként.²⁷

Az Európai Tanács által 1975. április 14-én elfogadott, *Az Európai Gazdasági Közösség első, előzetes programja a fogyasztók védelmének és informálásának politikájáról* címet viselő határozat alapján a fogyasztói jogok közé tartozik a fogyasztók egészségének és biztonságának védelme, a fogyasztók vagyoni érdekeinek védelme, a jogorvoslatához való jog, a tájékoztatáshoz és oktatáshoz való jog, illetve a meghallgatáshoz és a fogyasztók érdekeinek képviseletéhez való jog egyaránt. A Maastrichti Szerződés pedig a számos új közösségi kompetencia között a hivatalos politikák közé emelte a fogyasztóvédelmet is (129/A cikk).²⁸

Míg a nyugat-európai országokban már az 1970-es évektől kezdődően megjelent az igény a megfelelő fogyasztóvédelmi szabályozás kialakítására, addig Magyarországon csupán több mint egy évtizeddel később, az 1980-as években fogalmazódott meg (elsősorban elvi szinten) ennek szükségessége.

Magyarországon a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény is ezekre az alapjogokra építve határozza meg a fogyasztói érdekek védelmének állami feladatait, alapintézményeit:

- a fogyasztók egészségének és biztonságának védelme,
- a fogyasztók gazdasági érdekeinek védelme,
- a fogyasztók tájékoztatása és oktatása,
- a fogyasztói igények érvényesítése,
- a fogyasztók képviselete.

A magánjog lényegesen lassabban fejlődött, mint a közjog. Azok a jogintézmények, amelyek a modern jogokban az eladói felelősség bázisát képezik, mint a szavatosság, a megtévesztésért, szerződésszegésért való felelősség, csak a 18–19. században alakultak ki.

A mai tartalommal használt fogyasztói érdekvédelemről az 1960–70-es évektől beszélhetünk, amikor is új, más területektől jól elkülöníthető keretet kapott az addig elszórtan és ötletszerűen előforduló fogyasztócentrikus jogalkotás.²⁹ A fogyasztóvédelem fejlődési irányait vizsgálva két fő vonulatot lehet elhatárolni, az észak-amerikai és az európai modellt. Az európai modell magában foglalja az Európai Unió (Közösség) egységes joganyagát, valamint – előbb ettől elkülönülten, majd a skandináv országok

csatlakozását követően már az unió részeként – a sajátos skandináv vonulatot is. A két modell kölcsönösen hatott és hat egymás fejlődésére (a 80-as évekig Európa inkább csak követte az amerikai példákat), de számos vonatkozásban el is tér egymástól.³⁰

Elmondhatjuk, hogy napjainkban a fogyasztóvédelmi jog egy viszonylag új, ugyanakkor mégis sokszínű, plurális jogterület. Afféle vegyes szakjog, amely a közjog és a magánjog határán helyezkedik el. Számos szabályt tartalmaz a közigazgatási jog, a polgári jog, illetve a büntetőjog területén, anyagi jogi és eljárásjogi szabályokat egyaránt.

6. A fogyasztóvédelem gazdasági alapjai

A fogyasztóvédelem alapfogalmainak tisztázása során szükséges a fogyasztóvédelem gazdasággal és közgazdaságtannal fennálló összefüggéseinek feltárása is, mivel ez

számos alapfogalom – fogyasztó, fogyasztói jog – tartalmát determinálja. A kiindulópont az állam gazdaságban betöltött szerepének vizsgálata. Az állam funkciói a mai viszonyok között az államok jelentős részében megvalósuló vegyes gazdasági modellben a hagyományos közhatalmi feladatokat, valamint a társadalompolitikai és gazdasági feladatokat ölelik fel. Ennek ad erőteljes keretet a szabályozás. A fogyasztóvédelem a fogyasztói preferenciáknak a gazdasági szabályozása útján való érvényre juttatása.³¹ Ezen állami szerep időben változó tényező. Az uralkodói háztartások elsősorban saját fenntartásukra, a honvédelemre, valamint a belső biztonság fenntartására koncentráltak, a modern állam ennél jóval összetettebb és szélesebb körű feladatai, mint oktatás, egészségügyi és szociális ellátások nem voltak fókuszban.

A fordulópont a felvilágosult abszolutizmus időszakára tehető, ekkor következett be minőségi változás az állami feladatellátás terén.³² A tényleges helyzetet ezen túlmenően a történelmi tapasztalatok (gazdasági krízisek, háborúk) és más tényezők (politika, ideológia, intézményi hagyományok, gazdasági helyzet) is befolyásolják.

Az állam gazdaságban betöltött szerepének jellemzésére az egyik elfogadott módszer a Vigvári András által említett úgynevezett koordinációs mechanizmusok szerinti megközelítés, amely arra világít rá, hogy az egyes piaci szereplők tevékenységének összehangolása milyen mechanizmusok révén valósul meg.³³

E körben beszélhetünk piaci koordinációról, amelyben a piaci szereplők mellérendeltségét feltételező verseny a gazdasági folyamatok szabályozója, míg az állam elsősorban „éjjeliőr” szerepben van jelen.³⁴ Az úgynevezett vegyes gazdaságban a piac mellett az állam részéről megvalósuló bürokratikus koordinációnak van jelentős szerepe. Ez utóbbi kapcsán az állam elsősorban jogi eszközökkel kényszeríti ki az alárendelt fél bizonyos magatartását (például a magánjogvédelem egy részének adók révén történő elvonása). A reciprocitás (kölcsönösség) mint koordinációs mechanizmus a mellérendelt felek közötti önkéntességen alapuló magatartásokra épít. Ezeket részben a hagyományok, részben erkölcsi megfontolások, részben pedig társadalmi érdekek indokolhatják. Az erőszakos vagy agresszív koordináció esetén jogilag nem elfogadott eszközöket alkalmaznak bizonyos gazdasági folyamatok kikényszerítésére. Más szerzőknél a tartalmilag a piaci koordinációhoz hasonlóan jellemezhető liberális (piacgazdasági) és a nevében is azonos vegyes (duális) modell mellett az etatista (állami parancsuralmi) modell jelenik meg. Ez utóbbi az agresszív koordinációtól eltérően nem takar egyértelműen jogellenes mechanizmust.³⁵

Az állam funkciói a mai viszonyok között az államok jelentős részében megvalósuló vegyesgazdasági modellben a hagyományos közhatalmi feladatokat, valamint a társadalompolitikai és gazdasági feladatokat ölelik fel. Közgazdaságtani szempontból az alábbi állami funkciókat szokták elkülöníteni:

- *allokációs* (az erőforrások elosztásának funkciójának átvétele a piactól azért, hogy korrigálják a piaci működést, illetve hogy pótolják működésének hiányosságait),
- *redistribúciós* (a gazdasági szereplők által megtermelt jövedelmet az állam elvonja, és meghatározott célokra visszajuttatja),
- *stabilizációs* funkció (tehát mérsékelni a gazdasági folyamatok ingadozásából származó káros hatásokat, és biztosítani a pénzügyi egyensúlyt),
- továbbá egyes szerzőknél ez kiegészül a *szabályozási* funkcióval (a gazdasági működés keretrendszerének rögzítése normatív, diszkrecionális vagy egyedi szabályozás útján), míg mások a szabályozásban a többi feladat megvalósításának eszközét látják.³⁶

A piacgazdasági viszonyok között ugyanakkor meglehetősen érzékeny egyensúly alakult ki a piaci szereplők egyéni autonómiája és azok törvényes jogainak és érdekeinek védelme között. Az egyén autonóm mozgásterének határát képezi ugyanis mások autonóm mozgásterének a védelme. Nem elegendő ugyanis, hogy a cselekvés lehetősége adottá váljon, szükséges az is, hogy megfelelő garanciák kerüljenek kiépítésre a jogrendszerben, annak érdekében, hogy a gyengébb piaci alkupozícióban lévő fél jogi és gazdasági érdekeinek védelme is megvalósítható legyen. Tulajdonképpen e cél megvalósítását szolgálja a fogyasztóvédelem intézményrendszerének életre hívása és a rá vonatkozó anyagi és eljárásjogi szabályok megalkotása. A folyamatosan változó piaci struktúrák, a fejlődő gazdaság ugyanakkor számos esetben továbbra is új

kihívások elé állítja a jogalkotót a fogyasztó hatékony védelmét biztosító jogszabályi struktúra kialakításának igényével.

7. Fogyasztóvédelmi elméletek

Fogyasztóvédelmi elméleten a fogyasztóvédelem szükségességét, indokát, eszközrendszerét magyarázó teóriát értem. Bár a kör ennél nyilvánvalóan szélesebb, két alapvető elméletet szokás elkülöníteni. Az alábbi két felfogás a két szélsőértéket jeleníti meg.

A paternalista modell alaptétele, hogy a gazdasági kapcsolatokban a fogyasztó alárendelt fél a gyártóhoz, kereskedőhöz képest. Gyengébb pozíciója és a kiszolgáltatottsága miatt védeni szükséges a piaci kapcsolatrendszer másik oldaláról felmerülő visszaélésektől. A modell feltételezi, hogy szabályozás révén az egyenlőtlen pozícióból fakadó hátrányok kiküszöbölhetők, a szabályozási környezet megteremtése pedig az állam feladata.

A liberális *laissez-faire* modell ezzel szemben az állam helyett a piaci önszabályozásnak juttatja a nagyobb szerepet. Képviselői szerint a verseny képes a tisztességtelen elemeket kiszorítani a piacról, azaz megtisztítani azt, míg a fogyasztó számára – a versenyző termékek közötti választás lehetőségével – a legoptimálisabb termék, szolgáltatás megszerzésének lehetőségét biztosítja. Ez a felfogás a fogyasztót autonóm, döntésre képes egyénnek tekintti, aki képes összegyűjteni és mérlegelni a döntéshoz szükséges információkat, majd döntést hozni.³⁷ Az állam szerepe itt a tisztességes verseny feltételeinek megteremtésére korlátozódik. A két említett elmélet a két végletet jelenti. Ezek közti átmenet az elméletek szintéziséből született, úgynevezett szituációfüggő elmélet, amely szerint az elsődleges cél az olyan piaci környezet megteremtése, amelyben a fogyasztó képes önálló döntést hozni! Ez előnyben részesíti a verseny szabadságát és a fogyasztói autonómiát. Azokban a helyzetekben, amikor ez nem lehetséges, speciális, fogyasztót védő rendelkezések bevezetése szükséges.

8. A fogyasztóvédelem fejlődésének jövőben várható tendenciái

A fogyasztói érdekek védelmét biztosító alkotmányos rendelkezések minél hatékonyabb érvényesítése érdekében folyamatos jogszabályi változásokra van szükség. E változások egyes irányvonalait a belső jogfejlődés által támasztott kihívások katalizálják, míg másokat az Európai Unió által elsősorban irányelvi szinten támasztott követelmények adják.

A belső jogfejlődés már-már típuspéldájának is tekinthető az új Polgári Törvénykönyv tervezete, amely a fogyasztókat érintő szabályozás tárgyában számos jelentős volumenű változtatást irányoz elő. A polgári jog fogyasztói igényérvényesítést biztosító rendszere a termékszavattosság jogintézményével bővülne, míg a kötelező jótállás

jelenleg hatályos szabályai megszűnnének, párhuzamban a kötelező alkalmassági idő jelentéstartalmának újragondolásával. A polgári jog szabályainak változása, a magánjogi jogfejlődés ugyanakkor nem az egyetlen és kizárólagos aspektusa a fogyasztóvédelmet érintő jogfejlődésnek. Kiegészül a közjogi szabályok folyamatos változásával is, elsősorban a fogyasztóvédelmi hatóságok szervezetre és működésére vonatkozó szabályok módosulásával. A jogfejlődés fő iránya a fogyasztói jogok egyre szélesebb körű biztosítása, illetve a megfelelő jogi garanciák széles körű megteremtése. Ennek megvalósításához egyrészt elengedhetetlen, hogy az Európai Unió közösségi szintű jogalkotása megfelelő kereteket biztosítson – az egyes tagállamok közötti szabályozásbeli különbségek miatt – a fogyasztókra nézve kedvezőtlen állapotok megszüntetéséhez, másrészt az is fontos, hogy a hazai szabályozás a megfelelő implementálási határidők betartása és a megkívánt szabályozási struktúrák beépítésén túl a rugalmas piaci viszonyokhoz igazodva kellő hajlandóságot mutasson a fogyasztói igények rendezésének új és hatékonyabb módozatainak megteremtése iránt. Egyes elképzelések szerint érdemes lenne – nyugat-európai mintáknak megfelelően – újabb perjogi intézményeket bevezetni a meglévők mellett a fogyasztó számára – még hozzá egy olcsóbb és könnyebben elérhető, egyszerűbb bírósági rendszer formájában.³⁸

SZENDRÓ, ÉVA MÓNIKA

Die Entstehungs- und Entwicklungsgeschichte des Verbraucherschutzes (Zusammenfassung)

Im 21. Jahrhundert sind die Auswirkungen der Globalisierung, der Multi-Stakeholder und der Diversifizierung der Nahrungskette die Quelle vieler neuer rechtlicher Probleme. Von diesen wird der Verbraucherschutz zunehmend betont, was erhebliche gesundheitliche und wirtschaftliche Auswirkungen hat. Um den aktuellen Stand des Verbraucherschutzrechts zu verstehen, lohnt es sich, die Vorgeschichte dieser Rechtsform zu überprüfen. Der grundlegende Zweck des Verbraucherrechts besteht zwischen zwei Akteuren auf einem Markt – der Verbraucher und der Hersteller / Händler – ein Gleichgewicht schaffen. Trotz der Tatsache, dass die Verbraucherschutzgesetze eine Errungenschaft der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts sind, kann gesagt werden, dass der Verbraucherschutz mit der Schaffung menschlicher Gemeinschaften zusammenfällt – dem Beginn von Tauschgeschäften. Seine Wurzeln liegen bereits in der Bibel: „Lassen Sie Ihr Gleichgewicht, Ihr Gewicht, Ihr Maß und Ihre Taille authentisch sein.“ Und unter den Gesetzen von Hammurapi und in den Regeln des römischen Rechts finden wir Be-

A fejlődés nem állhat meg, mivel a gazdasági élet viszonyai folyamatosan változnak, és mind újabb és újabb kihívásokat támasztanak a fogyasztóvédelemmel szemben. Ahhoz, hogy az átlagos fogyasztó kellőképpen biztonságban érezhesse magát e viszonyok között kedvezőtlen piaci alkupozíciójától függetlenül, szükséges, hogy legyenek olyan alapvető jogai, amelyek minden körülmények között alapszintű biztonságot teremtenek számára. A fogyasztói jogok széles körű elismerése és megfelelő értelmezése emiatt nyilvánvalóan elkerülhetetlen.

A szabályozásnak kellő egyensúlyt kell biztosítania a fogyasztói érdekek hatékony védelme és a fenntartható gazdasági fejlődés között. Amennyiben ehhez az ideális egyensúlyi állapothoz sikerül közelebb kerülni, a fogyasztói társadalom nagyobb elégedettséggel vehet részt a piaci viszonyokban, illetve az üzleti szférának sem lesz érdeke az, hogy a fogyasztókkal szemben, azok törvényes jogainak csorbítása által biztosítsa saját fellendülését.³⁹

Nyilvánvalóan ez némileg utópisztikus állapot, de a fogyasztói jogok megfelelő biztosítása, a tudatos fogyasztói társadalom formálása elősegítheti azt, hogy mind közelebb kerülhessünk ahhoz, hogy a fogyasztó és a vele szerződő fél ne csupán kényszerű piaci partnerei legyenek egymásnak, hanem kapcsolatuk ténylegesen is a kölcsönös együttműködésen alapulhasson.

stimmungen zum Schutz der Verbraucher. Gleichzeitig mit dem Beginn der wirtschaftlichen Rezession und dem Umdenken der Wirtschaftsmodelle wurden die Funktionen des Staatsrechts und der Politik verändert. Es sind die sogenannten Rechte der zweiten Generation entstanden, die eine grundlegende Veränderung gegenüber den klassischen Rechten bewirkt haben, da die Nichteinmischung des Staates nicht mehr ausreichte und der Staat im Gegenteil gezwungen war, eine zunehmend aktive Rolle zu übernehmen. Das Erfordernis der Regulierung, wonach die Regulierung ein Gleichgewicht zwischen dem wirksamen Schutz der Verbraucherinteressen und der nachhaltigen wirtschaftlichen Entwicklung gewährleisten kann, ist der gewünschte Staat, der die ordnungsgemäße Bereitstellung von Verbraucherrechten und die Bildung einer bewussten Verbrauchergesellschaft erfordert. Gemeinsam helfen sie uns, näher und näher zu kommen, so dass der Verbraucher und die Vertragspartei nicht nur erzwungene Marktpartner sind, sondern dass ihre Beziehung tatsächlich auf gegenseitiger Zusammenarbeit beruht.

- ¹ MICKLITZ, Hans-Wolfgang – STUYCK, Jules – TERRY, Evelyne: *Cases, Materials and Text on Consumer Law*. Oxford–Portland, 2010. Hart.
- ² FEKETE Orsolya: *A felügyeleti szervek tevékenysége Magyarországon a fogyasztóvédelem egyes területein – kitekintéssel a rendszerszintű problémák megoldási lehetőségeire*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2011.
- ³ MICKLITZ–STUYCK–TERRY 2010. 32–34. p.
- ⁴ FEKETE 2011. 74. p.
- ⁵ Elisa María Mostaza Claro kontra Centro Móvil Milenium SL C-168/05. sz. ügy <http://curia.europa.eu/>
- ⁶ Vö. C-464/01. sz. ügy, Johann Gruber kontra Bay Wa AG <http://curia.europa.eu/>; MICKLITZ–STUYCK–TERRY 2010. 53–54. p.
- ⁷ A kifejezés Vékás Lajostól származik. Vö. VÉKÁS Lajos: Az európai magánjog sajátos alanyáról. A „fogyasztó” fogalmáról. *Európai Jog*, 2002. 5. sz. 3. p.
- ⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról.
- ⁹ GERI István: A fogyasztóvédelem megoldatlan kérdései és fonák oldala. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, 2010. 2. sz. 53. p.
- ¹⁰ Lásd a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvényt (Fgytv.).
- ¹¹ Lásd 1997. évi CLV. törvény, 2. § l) pont: „Áru: bármely birtokba vehető, forgalomképes dolog, ideértve a dolog módjára hasznosítható javakat is.”
- ¹² Lásd 1997. évi CLV. törvény, 2. § c) pont: „Szolgáltatás: olyan tevékenység, amely a fogyasztóval kialakított közvetlen kapcsolat keretében elégti ki a fogyasztói szükségleteket úgy, hogy szolgáltatásnak közvetlenül a fogyasztó mint végső felhasználó részére történő forgalmazása vagy nyújtása, továbbá ingyenes minta, áru átadása számított. [Uo. i) pont.]
- ¹³ Lásd 1997. évi CLV. törvény 2. § e) pontját, és vö. i)–j) és p) pontjával. A törvény alapján „fogyasztói forgalomnak” az árunak vagy a szolgáltatásnak közvetlenül a fogyasztó mint végső felhasználó részére történő forgalmazása vagy nyújtása, továbbá ingyenes minta, áru átadása számított [Fgytv. 2. § i) pont]. A Fgytv. alkalmazásában *forgalmazó*: „az árut vagy a szolgáltatást fogyasztói forgalomba hozó gazdálkodó szervezet. A törvény II. fejezetének alkalmazásában az a forgalomba hozó minősül forgalmazónak, akinek a tevékenysége az áru biztonsági jellemzőit nem befolyásolja” [Fgytv. 2. § j) pont]. *Gazdálkodó szervezet*: „az 1. § szerinti tevékenységet végző természetes személy [Fgytv. 2. § p) pont].
- ¹⁴ Lásd a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény, 2. §. e) pont.
- ¹⁵ Lásd Ptkj. 7:2. § 6. pont; vö. 2. pont, továbbá Ptkj. 5:33. § (1)–(2) bekezdés: „(1) Fogyasztói szerződés jön létre, ha önálló foglalkozása és gazdasági tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy önálló foglalkozása vagy gazdasági tevékenysége körében eljáró személlyel köt szerződést. (2) A fogyasztói szerződésre vonatkozó szabályok irányadók akkor is, ha törvény a fogyasztó (1) bekezdés szerinti fogalmát más jogalanyokra is kiterjeszti. (3) A fogyasztói szerződés fennállásának bizonyítása a fogyasztót terheli.”
- ¹⁶ 2005/29/EK irányelv, 2. cikk a) pont.
- ¹⁷ 2145/1996. (VI. 13.) Korm. határozat, 1.1. a) pont.
- ¹⁸ 85/577/EGK irányelv az üzlethelyiségen kívül kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről, 2. cikk.
- ¹⁹ 93/13/EGK irányelv, 2. cikk b) pont.
- ²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 98/6/EK irányelve (1998. február 16.) a fogyasztók számára kínált termékek árának feltüntetésével kapcsolatos fogyasztóvédelemről, 2. cikk e) pont.
- ²¹ Lásd a kormány 1061/1999. (V. 28.) Korm. határozatával módosított 1050/1998. (IV. 24.) Korm. határozatot.
- ²² 45/2014. (II. 26.) Korm. rend. értelmező rendelkezése utal a 2014. március 15-én hatályba lépő új Ptk.-ra.
- ²³ Szent István Társulati Biblia. Leviták könyve, 19. fejezet: Erkölcsi és istentiszteleti előírások.
- ²⁴ HAJNAL Zsolt: Fogyasztói alapjogok a hatályos magyar jogi szabályozás és az európai uniós fejlődési tendenciák tükrében. *Debreceni Jogi Műhely*, 2009. 2. sz. <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/6327>
- ²⁵ SÁRI János: *Alapjogok*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 17–22, 37–38. p.
- ²⁶ SÁRI 2003.
- ²⁷ MISKOLCZI BODNÁR Péter – SZUCHY Róbert: *A fogyasztóvédelmi jog kialakulása, gazdasági és jogi alapjai*. Debrecen, 2009.
- ²⁸ Sós Gabriella: Alapelvek a békéltető testületek eljárásában. *Collega*, 2002. 1. sz.
- ²⁹ GYARMATI András: A fogyasztóvédelem alapjai. 2007. <http://docplayer.hu/16580405-A-fogyasztovedelem-alapjai.html>
- ³⁰ ZOVÁNYI Nikolett: A fogyasztóvédelem történeti fejlődése és szabályozási elvei. *Debreceni Jogi Műhely*, 2011. 3. sz. www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/3_2011/a_fogyasztovedelem_torteneti_fejlodesese_es_szabalyozasi_elvei
- ³¹ FAZEKAS Judit: *Fogyasztóvédelmi jog*. Budapest, 2007. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. 62. p.
- ³² LÖRINCZ Lajos: Az állam és a közigazgatás szerepének erősödése. *Állam- és Jogtudomány*, 2009. 1. sz. 6. p.
- ³³ Vö. VIGVÁRI András: *Közpénzügyeink*. Budapest, 2005. KJK–Kerszöv, 45–46. p. A szerző itt két ismert magyar közgazdász – Polányi Károly és Kornai János – nézeteire hivatkozik.
- ³⁴ FEKETE 2011.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ VIGVÁRI 2005. 46. p.
- ³⁷ FEKETE 2011.
- ³⁸ FAZEKAS Judit: A fogyasztóvédelem alkotmányos alapjai. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus 11. 1997. 153–159. p.
- ³⁹ HAJNAL 2009.

1. Az új szövetkezeti törvény előkészítő munkálatai

Még alig ért végett a második világháború, a szövetkezeti ügy már 1945 év elején újra napirendre került. Szinte az összes akkori párt foglalkozott a kérdéssel. Még ebben az évben létrejött az Országos Szövetkezeti Tanács (OSZT), amelynek két fő feladata volt. Egyrészt talpra kellett állítania a szövetkezeteket és a szövetkezeti központokat, másrészt egy új szövetkezeti törvény előkészítése is szükségessé vált. Az OSZT-be a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt, valamint az Országos Szakszervezeti Tanács delegált két-két tagot. Egy-egy tagot delegált a második világháború előtti szövetkezeti mozgalom két nagy bástyája, az 1898-ban alapított Hangya Szövetkezet (országos fogyasztási szövetkezeti központ), valamint a szintén a 19. század végén alapított Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH) is.¹

A háború gyakorlatilag teljesen összeroppantotta a magyar szövetkezeti rendszert. Nemcsak a szövetkezetek által használt raktárak, üzlethelyiségek és egyéb épületek nagy része pusztult el, hanem a tagok jelentős része is áldozatává vált a háborúnak. Sokszor a szövetkezetek is vezető nélkül maradtak. Az OSZT-nek ez egy hatalmas kihívás volt, hiszen újjá kellett építeni az elpusztult, megromlódott épületeket, valamint számos szövetkezetben új vezetőséget kellett szerveznie.

A 11.000/1945 M. E. sz. rendelet alapján 1946-ban alakult meg a Kereskedelem- és Szövetkezetügyi Minisztérium. A frissen felállított minisztérium irányítása mellett kezdődött meg ténylegesen az új szövetkezeti törvény tervezetének előkészítése.² Addig – bár több szövetkezeti tervezet is készült főleg a két világháború között – Magyarországon nem volt önálló (általános) szövetkezeti törvény, a szövetkezetek működését az 1875. évi XXXVII. tc., a kereskedelmi törvény (Kt.) szabályozta, önálló jogszabályok csak az egyes szövetkezeti típusokra születtek (például az 1898. évi hitelszövetkezeti törvény). Az új törvény megalkotására Boros Lajost, a minisztérium szövetkezeti általános elvi osztályának vezetőjét és Fülöp Kálmánt, a minisztérium törvény-előkészítő osztályának vezetőjét bízták meg.³ A minisztérium közben széles körű adatgyűjtésbe kezdett. Ebből a célból a szövetkezetekhez fordult a következő kilenc kérdéssel:⁴

- A szövetkezet megalakulásának milyen nehézségei vannak?
- A megalakult szövetkezetek működését milyen okok hátráltatják?
- A megalakult szövetkezetek működését milyen okok mozdítják elő?
- Mik a sikertelenség okai a sikertelen szövetkezeti kezdeményezések esetében?
- Milyen intézkedéseket tartanának szükségesnek az egészséges szövetkezeti mozgalom kifejllesztése érdekében?
- Mely erők segítették a szövetkezetek megalakulását és működését?

Schnell Gábor Tibor

A magyar szövetkezeti jog helyzete a második világháború után (1945–1948)

- Mely erők akadályozták a szövetkezetek megalakulását és működését?
- A szövetkezeti eszme védelmében és elősegítése érdekében szükségesnek látja-e valamilyen hatósági szerv felállítását?
- Hogyan tartja megoldhatónak a demokratikus elvek figyelembevételével a szövetkezetek érdekképviseletének megszervezését?

A kérdésekre nagyszámú javaslat és megjegyzés érkezett a minisztériumhoz.⁵

Ezzel egy időben a minisztérium megkezdte a szövetkezetekre vonatkozó belföldi és külföldi irodalom, valamint társadalompolitikai és közgazdasági értekezések összegyűjtését.⁶

Időközben a legtöbb párt írásban közölte a minisztériummal a szövetkezeti törvénnyel kapcsolatos elvi állásfoglalását, a Szociáldemokrata Párt egy saját törvénytervezetet is küldött.⁷

A törvénytervezet előkészítése során a szövetkezet fogalmának meghatározása bizonyult a legnagyobb kihívásnak. A minisztérium ezért a pártoktól, az OSZT-től, valamint neves jogtudósoktól – köztük Kuncz Ödöntől és Nizsalovszky Endrétől – szövegezési javaslatot kért.⁸ Közben maga a minisztérium is készített egy javaslatot a szövetkezetek fogalmára. Eszerint

„a szövetkezet azonos érdekű egyenlő kötelezettségű és jogú, határozatlan számú tagok olyan társasága, amely a tagok egyéni és közös gazdasági érdekét és társadalmi felemelkedését hivatott előmozdítani a kölcsönösség alapján. Tagjai a társaság céljának megvalósítása a vagyoni szolgáltatásokon felüli személyes közreműködésükkel, illetve a társaság igénybevételével járulnak hozzá. A szövetkezet a kis gazdasági egységek és egyedei részére hivatott biztosítani a nagyobb szervezett-ségben rejlő gazdasági erőket és előnyöket.”⁹

A pártok és a jogalkotásban részt vevő más szervezetek ezt a fogalom meghatározást nem fogadták el, és más-más definíciót ajánlottak.

A Magyar Kommunista Párt megfogalmazása szerint „a szövetkezet olyan egyesülés, amely egyrészt tagjai egyéni és közös gazdasági érdekeit hivatott előmozdítani a kölcsönösség alapján, másrészt közérdekű feladatot lát

el. Tagjai a szervezetet céljának megvalósításához a vagyoni szolgáltatáson felül személyes közreműködésükkel, illetve a szervezetet igénybevételeivel járulnak hozzá.”¹⁰

A Szociáldemokrata Párt szerint

„a szervezetet határozatlan számú tagok olyan cégjegyzésre és nyilvános számadásra kötelezett társasága, amely a tagok egyéni és közös gazdasági érdekét és társadalmi felemelkedését hivatott előmozdítani, egyenlő alapfeltételek mellett, a kölcsönösség alapján. Tagjai a társaság céljának megvalósításához gazdasági szolgáltatásokon felül, személyes közreműködésükkel, illetve a társaság igénybevételeivel járulnak hozzá. A szervezetet a kis gazdasági egységek és egyedek részére hivatott biztosítani nagyobb szervezettségben rejlő gazdasági erőt és előnyöket.”¹¹

Az OSZT és Kuncz Ödön fogalom meghatározása gyakorlatilag azonos volt, amelyet Kuncz professzor már 1935-ben egyik tanulmányában megfogalmazott:

„A szervezet olyan kereskedelmi társaság, melynek célja a tagok gazdasági tevékenységének a kölcsönösség alapján való előmozdítása, és amelynek tagjai a társaság céljához a vagyoni szolgáltatásokon kívül a vállalatban való közreműködéssel vagy annak igénybevételeivel hozzájárulnak.”¹²

Említést kell tenni Nizsalovszky Endre definíciójáról is.

„A szervezet előre meg nem határozott és fennállása alatt változó számú tagokból álló és gazdasági tevékenység kifejtésére hivatott jogi személyiséggel bíró társaság. Amely a tagok egyenlő egyéni és közös gazdasági érdekeinek, valamint társadalmi felemelkedésének a kölcsönösség szellemében való szolgálatára

alakul. Tagjai a társaság céljának megvalósításához a betétben a társasági tartozásokért vállalt korlátolt, vagy korlátlan felelősségen, valamint esetleg más vagyoni szolgáltatásokon felül személyes közreműködéssel, illetőleg a társasági szolgáltatások igénybevételeivel járulnak hozzá. A tagok jogainak mértéke általában a hozzájárulás mértékéhez igazodik, de a tagsági, különösen a közgyűlési jogokat a tagok egyenlő befolyása érdekében a vagyoni hozzájárulás mértékétől eltérően is meg lehet állapítani. A szervezetet elsősorban a kis gazdasági egységek és egyének javára hivatott biztosítani a nagyobb szervezet gazdasági erejét és előnyeit.”¹³

A beküldött fogalom meghatározások mindegyike a polgári szervezeteti modellre épített. Egyedül a Magyar Kommunista Párt definíciója szakadt el leginkább a hazai szervezeteti jogi hagyományoktól azzal, hogy a szervezetet csupán egyesülésként definiálta, nem pedig kereskedelmi társaságként, ahogy azt a legtöbb definíció tette. Azonban a kommunista megfogalmazásban is szerepelnek olyan elemek, amelyek a második világháború előtti szervezeteti jogban kristályosodtak ki. Ilyen a kölcsönösség, a vagyoni szolgáltatás és a személyes közreműködés. Ebben a fogalom meghatározásban ráadásul megjelenik az egyén gazdasági érdeke is, aminek az 1948 után megvalósult kommunista termelőszövetkezeti mozgalom teljes mértékben hátat fordított, s gyakorlatilag az emberek gazdasági érdeke a 80-as évek végéig nem jelent meg.

Míg a Szociáldemokrata Párt megfogalmazása inkább közgazdasági jellegű, addig Kuncz Ödön (illetve az OSZT) definíciója inkább jogi megközelítésű, és ez állt a legközelebb az 1875 óta használt fogalom meghatározáshoz is, figyelemmel arra, hogy a fogalomtervezet külön kiemeli, hogy a szervezetet kereskedelmi társaság, ezáltal rokona (és egyben kvázi „versenytársa”) a részvénytársaságnak és a korlátolt felelősségű társaságnak is. A szociálde-

mokraták és Nizsalovszky Endre fogalm meghatározása ugyanakkor azt emelte ki, hogy a szövetkezet elsősorban a kisemberek és kisebb gazdasági egységek segítségére szolgáló intézmény. Mindkét definíció azt kívánta hangsúlyozni, hogy a szövetkezet a kisemberek összefogását kívánja versenyképessé tenni a nagyobb, tisztán piaci alapon működő társasággal (például részvénytársaság) szemben. Ennek az elvnek is alapjai az 1945 előtti szövetkezeti jogban gyökeredeznek, azonban fontos megjegyezni, hogy ezek a tervezetek nem hagyták a kereskedelmi társaságok szintjén a szövetkezeteket.

A tervezet végül 1946 nyárára készült el, amelyet a minisztérium a beérkezett kritikai észrevételek alapján még átdolgozott, majd 1946. szeptember 17-én Rónai Sándor akkori kereskedem- és szövetkezetügyi miniszter a nemzetgyűlés elé terjesztette. A bizottságok a javaslatot elfogadták, majd a Nemzetgyűlés is megszavazta a törvényt, azonban azt a köztársasági elnök az 1946. évi I. tv. alapján a nemzetgyűlésnek visszaküldte. Nyilvánvaló volt, hogy Tildy Zoltán köztársasági elnök a Kommunista Párt nyomására döntött így, ugyanis a Kommunista Párt 1946 második felétől egyre több szovjet szövetkezeti elemet akart beépíteni a törvénytervezetbe, a többi párt azonban nem támogatta célkitűzésüket.¹⁴ Végül is a törvénytervezetet módosították, majd december 19-én elfogadták, a Kommunista Párt törekvései viszont teljes mértékben nem kerültek be az új Szövetkezeti Törvénybe.¹⁵ Az 1947. évi XI. tv. 1959-ig volt hatályban, de tényleges alkalmazása nagyon rövid ideig tartott. 1949 után már elsősorban a kommunista államberendezkedésnek jobban megfelelő, alacsonyabb szintű jogszabályok domináltak a szövetkezeti jog terén. Ráadásul a megváltozott politikai berendezkedés miatt a törvény számtalan eleme nagyon hamar alkalmazhatatlanná vált (gazdasági cél, társaság).

2. Az 1947. évi XI. törvény

Az 1947. évi XI. tv. az előző pontban vázolt definíciójavaslatokat összegyűrve egy teljesen új fogalmat fogadott el, amely jóval részletesebb volt a Kt. definíciójánál. Eszerint

„a szövetkezet előre meg nem határozott számú kis gazdasági egyedek társasága. Tagjai egyéni és közös gazdasági érdekét, valamint társadalmi felemelkedését és kölcsönösség alapján hivatott előmozdítani. Tagjai sze-

*mélyes közreműködésükkel vagy a szövetkezet igénybevételeivel, valamint vagyoni szolgáltatással vesznek részt a társaságban.”*¹⁶

A szövetkezet tagjai csak kis gazdasági egyedek lehettek szemben a Nizsalovszky szerinti meghatározással, ahol az „elsősorban” szó szerepelt, ami nem jelent teljes kizárást. Ezt a megoldást azonban többen kritikával illették, ugyanis a szabály lehetővé tette generálklauszula jellege miatt a visszaéléseket is a „kicsinyes személyeskedő célok” megvalósítása útján.¹⁷

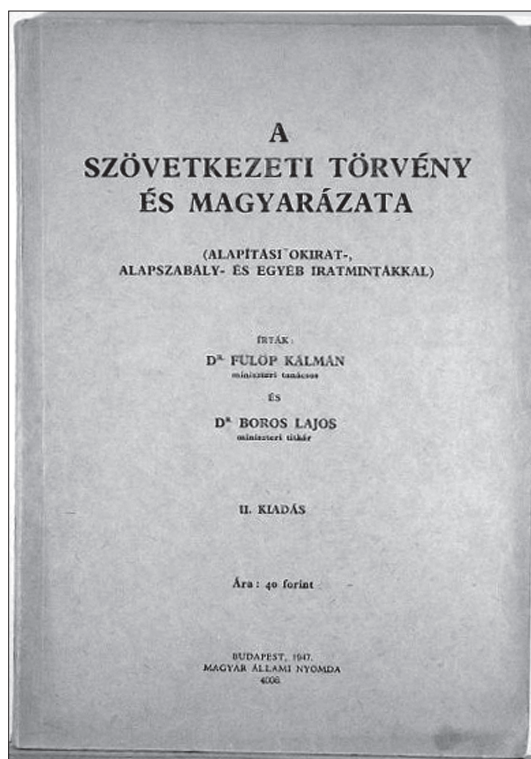
A Kt.-hoz képest más változtatásokat is tartalmazott a törvény. A Kt. a kölcsönösség mellett a közös üzletkezelést is megjelölte szövetkezeti célként, az 1947. évi törvény pedig csak a kölcsönösséget, ugyanis a jogalkotó a közös üzletkezelést már nem tartotta olyan fontos szövetkezeti elemnek, hogy azt a szövetkezet fogalm meghatározásánál szabályozza.¹⁸

Számtalan kritika érte az 1947. évi XI. törvényt amiatt, hogy a szövetkezetet nem „kereskedelmi társaságként”, hanem pusztán „társaságként” definiálta. Kuncz Ödön egyik utolsó, kényszernyugdíjazása előtt született publikációjában kifejtette, hogy a törvényben szereplő társaságot nem lehet magánjogi társaságként definiálni, továbbra is inkább a kereskedelmi társaság tulajdonságaival rendelkezik.¹⁹

Az új szövetkezeti törvényben a célok között megjelent néhány az 1844-ben megfogalmazott rochdale-i elvek közül is, mint például a demokratikus igazgatás, a vásárlási visszatérítés elve. Ezenkívül a törvény még megállapított olyan alapvetéseket is, amelyek eredetileg nem szerepeltek a rochdale-i elvek között.²⁰ Ezek a következők voltak:

- szabad tagság,
- önkormányzat,
- térítés,
- korlátozott tőkekamat,
- gazdasági vállalkozás,
- személyi egyesülés,
- kiegészítő gazdasági társaság
- a tagok azonos gazdasági értékűek,
- a közösségi vállalkozás, kölcsönösség,
- kisemberek (dolgozók)²¹ mozgalma,
- közösségi szellemre nevelő intézmény.

Az 1947. évi szövetkezeti törvény jóval részletesebben szabályozta a tagsággal kapcsolatos kérdéseket. A tagfelvétellel kapcsolatos szabályok annak ellenére, hogy részletesebbek lettek, lényegileg nem változtak a Kt.-hez

képeket. A tag kilépésével kapcsolatos szabályok azonban sokat változtak a korábbi szabályhoz képest. A Kt.-ben megismert korlátlan kilépés lehetősége kivételessé vált, mivel az 1947. évi törvény lehetővé tette a szervezetek számára, hogy alapszabályukban lényegesen megszorítsák a kilépést.

Az 1947. évi XI. tv.-ben részletesen szabályozták a tagok jogait és kötelezéseit. A törvény két generálklauszult tartalmazott. Az egyik a demokrácia elve volt, amely kifejezte, hogy a tagokat egyenlő jogok és kötelezettségek illetik meg, és hogy minden tagnak joga van közgyűlési és egyéb lényeges jogait gyakorolni. A másik a tagok kötelezettségeinek általános szabályait tartalmazta. A kor jogászai ezt kifejezetten előnyösnek értékelték, hiszen ezzel a szabállyal lehetett a legjobban kifejezni a szervezetek tag és a részvényes közötti különbséget. A részvényest ugyanis a Kt. akkor még hatályban lévő részvényjogi szabályai alapján csak egy kötelezettség terhelte, mégpedig üzlet-részének a jegyzett névértékét befizetni. A szervezetek tagját ugyanakkor számtalan kötelezettség terhelte (ilyen például a felelősség vagy a közreműködés).²² Az akkori korszakra jellemző volt, hogy a szervezetek tekintetében – a korábbi szabályozástól eltérően – szigorúan megakarták szüntetni minden szabályozásbeli hasonlóságot a részvénytársasággal, illetve egyéb kereskedelmi társaságokkal. Az 1875. évi Kt. szerint ugyanis a szervezetekre főszabály szerint a részvénytársaságokra vonatkozó rendelkezéseket kellett alkalmazni, a törvény szervezetekről szóló fejezete pedig csak a részvénytársaságokétól eltérő szabályokat tartalmazta.

A szervezeteknek a 1947. évi törvény szerint a Kt.-hez hasonlóan három állandó szerve volt: a közgyűlés, az igazgatóság és a felügyelőbizottság. Ez a körülmény is erősítette azt a tényt, hogy a szervezet a szervezeteti fogalomban meghatározott „társaság” helyett inkább „kereskedelmi társaságnak” minősül. A közgyűlésre vonatkozó szabályok gyakorlatilag megegyeztek a korábbi hazai szabályozással. Azonban hangsúlyosabbá vált az új törvényben, hogy a szervezetek közgyűlésen a kisemberek akarata érvényesüljön.²³ Többen kritikával illették azt, hogy a törvény lehetővé tette, hogy a közgyűlés akár a szervezetet egész vagyonának átruházása mellett is dönthetett.²⁴

A szervezetek legfőbb szerve továbbra is az igazgatóság maradt, gyakorlatilag ugyanazok voltak a feladatai, mint a Kt.-ben. Az 1947. évi törvény ugyanakkor fokozta az igazgatóság ellenőrzését. Lehetővé vált az ún. „közönségi ellenőrzés”, amely gyakorlatilag a tagok ellenőrzési joga volt.²⁵ Emellett bevezette az ügyvezető igazgatósági tag és az egyszerű igazgatósági tag intézményét, a korábbi szabály megkülönböztetés nélkül szabályozta az igazgatósági tagságot. Jelentősen szigorította az igazgatósági tagok felelősségére vonatkozó szabályokat. Nizsalovszky Endre ebben a tekintetben túlságosan rigorózusnak tartotta a törvényt. Gyakorlatilag nem lehetett a felelősség felső határát megtalálni, szinte csak a vis maior szabott igazi határt.²⁶

A felügyelőbizottság jóval aktívabb intézménnyé²⁷ vált az új szabályok alapján, azonban továbbra sem alakulha-

tott át igazgatótanácsra, mint ahogy azt a kft.-re vonatkozó szabályok²⁸ lehetővé tették. Ilyen intézkedést szolgált az 1947. évi törvény azon rendelkezése, miszerint a felügyelőbizottságnak lehetősége volt az igazgatóság döntéseit előzetesen megvizsgálni, illetve az a rendelkezés, amely az igazgatóságra tájékoztatási kötelezettséget rótt a felügyelőbizottsággal szemben.

Az új szervezeteti törvény bevezette a szervezeteti könyv intézményét. Ez lehetővé tette a tagok számára, hogy az igazgatóság tudomására hozzanak minden észrevételt, javaslatot. Ebben a könyvben ráadásul a tagok elvileg a kívánságaikat is kifejezhetik.

A törvény emellett hatályon kívül helyezte az 1945 előtti összes még hatályban lévő szervezeteti szabályt, így többek között az 1898. évi hitel- és pénzügyi törvényt és a Kt. vonatkozó rendelkezéseit is.

3. Végső leszámolás a polgári szervezeteti mozgalommal

1947-ben és 1948-ban a Magyar Kommunista Párt (1948-tól Magyar Dolgozók Pártja) egyre nagyobb befolyást szerzett a szervezeteti politika területén. Megkezdődött az egységes falusi szervezetek létrehozása, a mezőgazdasági kollektivizálás. Létrejött a teljes kommunista befolyás alatt álló Magyar Országos Szövetkezeti Központ (MOSZK). A MOSZK a terményértékesítésre monopolista állami vállalatot hozott létre, a fővárosban szervezeteti alapon létrehozta a KÖZÉRT-hálózatot, valamint a korábbi szervezeteti gyárat, műhelyeket, raktárakat államosította.²⁹

Ekkor azonban még országszerte működtek a Hangya Szövetkezetek. Már 1945-ben viták alakultak ki a pártok között a Hangya Szövetkezet jövőjét illetően. A Kisgazdapárt a fogyasztási szervezetek országos központjaként működő Hangya háború előtti funkciójának változatlan fenntartása mellett foglalt állást. A Kommunista Párt szerint a Hangya vidéken már rosszul csengő név volt, és minél előbb fel kell számolni azt. A szociáldemokraták egyetértettek a kommunista javaslattal. A Parasztpárt pedig a Hangyát az agrárszövetkezetek központjának szánta.³⁰

A kommunistákhoz közeli körök a Hangyát (illetve az egész polgári szervezeteti mozgalmat) az erkölcsi gátlástalanság és a fasizmus melegágyának tekintették.³¹ Emellett egyre hangsúlyosabbá vált a kulákkérdés is. A kulákság a kommunista hatalom szerint a kapitalista elemet képviselte a falun.³² Ez egy újabb lehetősége volt a Hangya elleni kampánynak. Végül 1945 nyarára a Hangya Szövetkezetek feletti döntés a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt kezébe került, és az OSZT-ben a Hangya Szövetkezet felosztása mellett döntöttek. A pártok nem tudtak megállapodni a vagyon felosztásán, így a Hangya felosztására nem került sor, az ugyanúgy zavartalanul működött tovább.³³ Olyannyira, hogy 1947-ben még mindig a Hangya Szövetkezetek voltak többségben az országban. Az egyre erősödő kommunisták számára féltő volt, hogy a polgári szervezetek által létrehozott

kamara túlzottan megerősödik, és így a baloldali kézbe került MOSZK-nak afféle ellenpólusává válik.³⁴ Egyre szükségesebbé vált a Hangya, az OKH és a többi kisebb polgári szövetkezet (például tejszövetkezetek) mielőbbi felszámolása. Végül a kommunisták 1947 nyarán összevonták a Hangyát a MOSZK-kal, amely a Hangya Szövetkezetek önállóságának felszámolását jelentette.³⁵ Ezzel az intézkedéssel megszűnt az 1898 óta sikeresen teljesítő Hangya Fogyasztási Szövetkezet.

1948-ban pedig megtörtént a kisebb polgári tej- és hitelszövetkezetek felszámolása is, valamint államosították az OKH-t is, amellyel lezárult a magyar polgári szövetkezetek korszaka, megindult a szovjet mintára létrehozott termelőszövetkezeti rendszer erőszakos kialakítása (kollektivizálás), amely egészen 1990-ig uralkodó modell maradt.

SCHNELL, GÁBOR TIBOR

Die Situation des ungarischen Genossenschaftsrechts nach dem Zweiten Weltkrieg 1945–1948

(Zusammenfassung)

Als Folge des Zweiten Weltkrieges wurde die bis dahin erfolgreich funktionierende ungarische Genossenschaftsordnung nahezu zerstört. Das Thema der Genossenschaften wurde ab Anfang des Jahres 1945 wieder diskutiert. Der Nationalrat der Genossenschaften wurde im gleichen Jahr gegründet und hatte die folgenden zwei Kernaufgaben: einerseits den Aufbau der Genossenschaften, andererseits die Vorbereitung eines neuen Gesetzes über die Genossenschaften. Das neue Gesetz über die Genossenschaften trat im Jahr 1947 (Gesetz Nr. 11 von 1947) in Kraft, und blieb im Vergleich zu dem früheren Handelsgesetz (Gesetz Nr. 37 von 1875), welches die Regelungen über die Genossenschaften enthielt, in vielen Bereichen unverändert. Die wichtigsten Veränderungen waren die Folgenden: Die Genossenschaften besitzen keine eigene Rechtspersönlichkeit mehr, es wurden die Vorschriften

bezüglich der Geschäftsführung und dem Aufsichtsrat verändert und es wurde das Buch der Genossenschaft eingeführt.

Im Laufe der Jahre 1947/48 erhielt die ungarische Kommunistische Partei (ab 1948 Partei der Ungarischen Arbeiter) immer größeren Einfluss über die Politik der Genossenschaften. Es wurden die Einrichtung von ländlichen Genossenschaften sowie die landwirtschaftliche Kollektivierung initiiert. Das Nationale Ungarische Genossenschaftszentrum (MOSZK) wurde unter vollständiger kommunistischer Kontrolle gegründet. Im Sommer 1947 wurde die Hangya-Genossenschaft, das 1898 gegründete nationale Zentrum für Verbrauchergenossenschaften, liquidiert. 1948 wurden andere Genossenschaftszentren – wie die Nationale Kreditgenossenschaft – sowie kleinere Kredit- und Milchgenossenschaften aufgelöst.

Jegyzetek

- ¹ FEKETE József: *A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875–2008)*. Budapest, 2009. Szövetkezeti Kutató Intézet, 79. p.
- ² FÜLÖP Kálmán – BOROS Lajos: *A szövetkezeti törvény és magyarázata*. Budapest, 1947. Magyar Állami Nyomda Rt. 14–15. p.
- ³ BOROS Lajos: Az 1947. évi XI. szövetkezeti törvény előkészítése. *Szövetkezés*, 1998. 1. sz. 102. p.
- ⁴ FEKETE 2009. 100. p.
- ⁵ BOROS 1998. 106. p.
- ⁶ FÜLÖP–BOROS 1947. 16. p.
- ⁷ FÜLÖP–BOROS 1947. 17. p.
- ⁸ FEKETE 2009. 101. p.
- ⁹ FÜLÖP–BOROS 1947. 18. p.
- ¹⁰ FÜLÖP–BOROS 1947. 20. p.
- ¹¹ Uo.
- ¹² KUNCZ Ödön: A Rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása (1935) In *Küzdelem a gazdasági jogért*. II. kötet. Budapest, 1941. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 459. p.
- ¹³ FÜLÖP–BOROS 1947. 21. p.
- ¹⁴ BOROS 1998. 110. p.
- ¹⁵ BOROS 1998. 110–111. p.
- ¹⁶ 1947. évi XI. törvény 1. §
- ¹⁷ GÉCZY Miklós: Ki lehet szövetkezeti tag az 1947. évi XI. t.-c. értelmében. *Jogtudományi Közöny*, 1947. 12. sz. 363. p.
- ¹⁸ FÜLÖP–BOROS 1947. 31. p.

- ¹⁹ KUNCZ Ödön: Az új szövetkezeti jog alapelvei. *Jogászegyleti Szemle*, 1948. 1–2. sz. 37. p.
- ²⁰ BOROS Lajos: *A szövetkezet a szövetkezők*. Budapest, 1948. Magyar Állami Nyomda, 11–12. p.
- ²¹ Látható, hogy itt már megjelenik a kommunista terminológia.
- ²² KUNCZ 1948. 39–40. p.
- ²³ BOROS 1948. 44. p.
- ²⁴ KUNCZ 1948. 41. p.
- ²⁵ KUNCZ 1948. 58–59. p.
- ²⁶ NIZSALOVSZKY Endre: A szövetkezet szervei. *Jogászegyleti Szemle*, 1948. 1–2. sz. 64. p.
- ²⁷ KUNCZ 1948. 41. p.
- ²⁸ 1930. évi V. tc.
- ²⁹ FEKETE 2009. 120–121. p.
- ³⁰ SIMON István: *A Hangya Termelő Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet felszabadulás utáni története*. Budapest, 1976. Szövetkezeti Kutatóintézet, 7–10. p.
- ³¹ *Szövetkezeti eszme és a szakszervezetek* (propagandafüzet). 1945. 3. p.
- ³² KISFALUDI Imre: Szövetkezeti kérdések. *Jogtudományi Közöny*, 1948. 10. sz. 349. p.
- ³³ KISFALUDI 1948. 11–12. p.
- ³⁴ FEKETE 2009. 124. p.
- ³⁵ SIMON 1976. 25. p.

Bertaldó András

A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás 20. századi magyarországi története

„Múlt nélkül nincs jövő,
s mennél gazdagabb a múltad,
annál több fonalon kapaszkodhatsz a jövőbe.”
(Babits Mihály)

Tanulmányomban a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás 20. századi magyarországi történetét mutatom be. Elemzésem során nem a hagyományos módszert választottam, azaz hogy egyenként vizsgálom az egyes korzakokat és az azokhoz kapcsolódó jogszabályi rendelkezéseket. Ugyan ezek felvázolása elengedhetetlen, azonban szerkezetét tekintve tanulmányom az egyes jogintézményekre, azok alakulására, fejlődésére, eltűnésére, majd újbóli megjelenésére koncentrál. Ennek keretében egy pillanatra megállva, elhaladunk mérföldkövek mellett, és (jogalkotási) javaslatot teszek néhány elfeledett előírás ismételt inkorporációjára.

1. Évtizedek és jogszabályok:

A büntető eljárásjog a 19. század közepétől önállósodott, és különült el az anyagi büntetőjogtól.

A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. (Bp.) mindössze annyiban érintette a fiatalkorúakat, hogy ha az elkövető a bűncselekmény elkövetésekor a 16. életévét még nem töltötte be, akkor tisztázandó az a kérdés, hogy az elkövetéskor rendelkezett-e a bűnösségének felismeréséhez szükséges belátással. A rendelkezés a ma hatályos eljárási jogszabályból ismerős lehet, csak ma már a 12 és 14 év közötti bűnelkövetőknél áll fenn ez a követelmény.

Ezt viszonylag hamar követte a felismerés, hogy a fiatalkorú terheltek igényeinek és érdekeinek mérlegelése mentén speciális szabályok kialakítása szükséges. A fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. tc. (Fb.) vívmánya, hogy felállította a fiatalkorúak bíróságát – amely azonban nem jelentett szervezetenként önálló intézményt –, emellett kimondta, hogy a Bp. csak annyiban alkalmazandó, amennyiben az Fb. szabályaiból más nem következik, azaz utóbbit elsőbbség illeti meg. Az azt követő száz évben a magyar szabályozás ezt a megoldást követte, azaz az általános eljárási jogszabályba került bele a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás külön szabályainak a rendszere. A törvényhez fűzött indokolásból kiderül, hogy a fiatalkorúak ügyében fő cél az egyéniség megismerése révén minél célravezetőbb intézkedések megtétele.¹ A törvényhozó feladatának érezte a felelősség, a bűnösség, illetve az igazságosság kérdéskörének tisztázásán túl a fiatalko-

rú megmentését is, az eljárás káros hatásaitól való megóvását. Éppen ezért szükséges, hogy el lehessen térni az általános eljárási szabályoktól, a bíróság pedig szélesebb intézkedési lehetőséggel bírjon, egyszerűbben, gyorsabban, közvetlenebbül járhatson el, kevesebb időt fordítson az alakításokra.²

Mivel a következő nagy eljárásjogi kódex, a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény (II. Bp.) nem érintette a fiatalkorú terhelteket, egy rövid ideig még az Fb. volt hatályban. A II. Bp.-ben azonban felhatalmazást kapott az igazságügyi miniszter, hogy a fiatalkorúak bíróságára és a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásra rendeletet alkosson. Így született meg a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntetőeljárásai rendelkezésekről szóló 1951. évi 34. törvényerejű rendelet. Az 1951. évi tvr. különlegessége abban állt, hogy Magyarországon a mai napig egyedülálló módon egy jogszabályba helyezte az anyagi és eljárásjogi rendelkezéseket. [Ezzel megelőztük Németországot, ahol 1953 óta szabályozza külön törvény – a *Jugendgerichtsgesetz (JGG)* – fiatalkorúakra vonatkozó büntető anyagi, eljárási jogi és büntetés-végrehajtási normákat.] Emellett nem az általános eljárási jogszabály részeként, külön rendelkezéseként kerültek terítékre a fiatalkorú terheltek elleni szabályok, hanem önálló törvényerejű rendeletet alkottak meg. Előtte és utána az általános szabályokat a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás rendelkezéseibe foglalt eltérésekkel kellett és kell alkalmazni. (A 21. században is felmerült a szabályozás önállóságának kérdése. Ligeti Katalin elkészítette a fiatalkorúakra vonatkozó büntető anyagi és eljárási jogszabályokat tartalmazó törvény tervezetét, mely azonban nem lépett hatályba.)³

Az 1951. évi tvr. módosítására egyébként már három évvel később, a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezések módosításáról szóló 1954. évi 23. tvr.-rel sor került.

Az 1950-es évektől kezdve három évtizeden keresztül minden tíz évre jutott egy eljárási jogszabály. A büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. tvr. (I. Be.) tartalmilag nem jelentett forradalmi újítást, jelentős részben átvette a II. Bp. rendelkezéseit. A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás szabályai az I. Be. 320–342. §-aiba kerültek, így megszűnt a fiatalkorúakra vonatkozó önálló szabályozás, amit az 1951-es tvr. hozott létre. A rendelkezéseket különjárásként beemelték az egységes eljárási szabályrendszerbe.

Ezen a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény (II. Be.), valamint a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (III. Be.) sem változtatott. Látható, hogy először 1973-ban került törvényi szintre a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásra vonatkozó normarendszer.

A jelenlegi ismereteink szerinti végállomás a hatályos szabályozás, a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (Be.).

2. A fiatalkorúak bíróságáról

A fiatalkorúak bírósága a gyermekmentő mozgalom nyomán először az Egyesült Államokban jelent meg, és Benjamin Barr Lindsey (1869–1943) bíró nevéhez köthető,

aki nem is annyira bíróságnak, mint inkább nevelőtanácsnak szánta. A cél nem a büntetőjogi eszközök – letartóztatás, elítélés, megbüntetés – előtérbe helyezése, hanem a megjavítás, a nevelés, a megmentés volt.⁴

Az Fb. rendelkezett először a fiatalkorúak bíróságának létrehozásáról. Az igazságügyi miniszter kötelessége, hogy ilyeneket alakítson a királyi törvényszékeknél, lehetősége pedig, hogy a királyi járásbíróságokon is megtegye ugyanezt, ha a fiatalkorúak nagyobb száma vagy más fontos ok indokolja.

A királyi járásbíróság mint fiatalkorúak bírósága illetékességgel rendelkezhet egy vagy több szomszédos királyi járásbíróság területére is. A III. Be. hatálya idején egészen 2011. augusztus 31-ig a székhelyi helyi bíróságok rendelkeztek kizárólagos illetékességgel a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás lefolytatására. Azaz a székhelyi helyi bíróság illetékességgel rendelkezett a megye egész területére vonatkozóan.

Akár királyi törvényszékről, akár királyi járásbíróságról legyen szó, a fiatalkorúak bírósága egyesbíróságot jelentett. A fiatalkorúak bíróját az igazságügyi miniszter jelölte ki három évre, mely meghosszabbítható volt. A helyettesét az adott bíróság vezetője jelölte ki.

A szakbírók tudás- és tapasztalatfelhalmozását kívánta garantálni az a szabály, melynek értelmében a fiatalkorúak bíróját csak a királyi ítélőtábla elnöke engedélyével lehetett más teendővel foglalkoztatni (a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913:VII. törvénycikk életbeléptetéséről és végrehajtásáról a m. kir. igazságügyminiszter 1913. évi 56000 I. M. sz. rendelet 6. §-a). Ehhez képest 2020-ra nagy változások következtek be. Működnek kisebb székhelyi járásbíróságok, ahol minden bíró egyben perbíró, nyomozási bíró és fiatalkorúak bírója. Debreczeni Lilla meglátása szerint pozitív hatása lenne, ha ma is létezne az 1913-ashoz hasonló korlátozás.⁶

Baumgarten Izidor megállapítása szerint „a fiatalkorúak érdekében alkotott jogszabályok eredményessége nagyjából a kijelölésnél érvényesülő megfontoltságtól fog függeni, nevezetesen attól, hogy akik fiatalkorúak ügyeivel foglalkoznak, azoknál ne hiányozzék a nyílt fő, meleg szív és igaz lelkesedés”.⁷

A fiatalkorúak bíróságának hatáskörébe tartoztak a fiatalkorúak bűnügyi és kihágásai mellett a szülőknek, a gyámoknak, a gondnokoknak, illetve a felügyelőknek az általuk gondozott és felügyelt gyerekek és fiatalkorúak

személye ellen elkövetett kihágásai és vétségei. A vétségek közül azonban csak azok, amelyek nem haladták meg a járásbíróság hatáskörét.

Az illetékességet az elkövetés, a fiatalkorú törvényes képviselőjének lakó- vagy tartózkodási, illetve a fiatalkorú terhelt tartózkodási helye alapozta meg. Az egyenlően illetékes bíróságok között a megelőzés döntött.

Igazi unikum, hogy az Fb. hatálya idején minden fiatalkorút a bíróságnál kellett feljeleníteni. Ezt a bíróság ha-

ladéktalanul közölte az ügyészszéggel, és annak indítványáig csak a halaszthatatlan intézkedéseket tette meg. Az ügyész vagy a magánvádló indítványára a bíróság rendelte el a nyomozást, melyet a rendőrség közreműködésével a bíró vezetett. A rendőrség a bíró utasítása nélkül csak a halaszthatatlan nyomozási cselekményeket végezhetette el. A háttérben az a megfontolás állt, hogy a szakmai ismeretekkel járó bírónak már a nyomozás során széles mérlegelési lehetősége lehessen, és

már akkor megtehesse a későbbiekben elemzett intézkedéseket, vagy szüntethesse meg a büntetőeljárást. Ez kuriózum maradt a magyar büntető-eljárásjog történetében. Azt ma senki nem vitatja, hogy a nyomozás és az ítékezés egymástól különüljön el a fiatalkorúak esetében. Visszont elvárás, hogy mint különleges bánásmódot igénylő személyekkel szemben mind a rendőrök, mind pedig az ügyészszéggel és a bírósággal a kellő ismeretekkel és készségekkel (életkori sajátosságok és a „mai fiatalok” érdeklődésének ismerete, kommunikáció, pszichológiai, pedagógiai ismeretek⁸) felvértezve járjon el.

Szintén csak az Fb.-hez köthető az a szabály, hogy a fiatalkorúak bírósága helyett a rendes bíróság járt el, ha a terhelt a bűncselekményt a 15. életévének a betöltése után követte el; ha a fiatalkorúak bíróságának hatáskörébe tartozó bűncselekményen túl a 18. életévének betöltését követően a rendes bíróság hatáskörébe tartozó bűncselekmény miatt is felelősségre vonták.

Az 1951. évi tvr. némileg átalakította a fiatalkorúak bíróságának rendszerét. A megyei bíróságok mindegyike egyben fiatalkorúak bírósága is volt, azonban a járásbíróságok szintjén továbbra is maradt az igazságügyi miniszter általi kijelölés, a járásbíróság elnöke által meghatározott helyettesítési rend. Jelentős újítása a társasbíráskodás bevezetése. A preambulum szerint ugyanis a Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére

Ben Lindsey a fiatalkorúak bíróságán a coloradói Denverben⁵

és nevelésére. A kiemelt figyelem ékes bizonyítékaként nemcsak a kijelölés révén tapasztalatra szert tevő bíró, hanem a két ülnök is rendelkezett szakértelemmel. Egyikük a pedagógus-szakszervezet, másikuk pedig a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének tagja volt. Ahogy Herke Csongor megjegyzi, manapság legfeljebb a férfiak szerepeltetésének előírása lehetne indokolt, figyelemmel a bírói szakma elnökesedésére.⁹

Ha leszámítjuk azt, hogy az egyik ülnököt nem a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége delegálta, hanem a megyei (fővárosi) és a járási tanács választotta, akkor azt mondhatjuk, hogy a fiatalkorúak bíróságán az I. Be. érdemben nem változtatott.

A II. Be. bővítette a specializációt azzal, hogy a másodfokú, három fős tanács egyik tagja is az igazságügyi miniszter által kijelölt bíró.

A már említett központosítást a III. Be. vezette be azzal, hogy kijelölés helyett automatikusan a megyei bíróság székhelyén lévő helyi bíróság lett a fiatalkorúak bírósága. Igazgatási okokkal függ össze, hogy a fiatalkorúak bírót már nem az igazságügyi miniszter, hanem az Országos Igazságszolgáltatási Tanács jelölte ki. (A kijelöléshez nem nyújtottak mérlegelési szempontokat a jogszabályok, amint Holé Katalin és Kadlót Erzsébet megjegyzi, ez quasi szokásjogi alapon történt.)¹⁰ Az egyik ülnök maradt pedagógus, megszűnt azonban, hogy legalább egy nőnek kell lennie a tanácsban. A III. Be. egyik módosításának eredményeként 2011. szeptember 1-től a megyei bíróságok mellett valamennyi helyi bíróságon működött fiatalkorúak bírósága.

Amint látható, három lehetőség áll fenn: létrehozni a fiatalkorúak (külön)bíróságát, esetleg a székhelyi bíróságok kizárólagos illetékességét megállapítani, vagy az általános illetékességű bíróságokon megalkotni speciális összetételű tanácsokat.¹¹ Több mint fél évszázada járt útról tért le a jogalkotó, amikor a Be. megalkotásakor ismét az egyesbíró eljárását tette főszabállyá. Tanács csak akkor alakul, ha a bűncselekmény súlya – legalább 8 évig terjedő szabadságvesztés-büntetéssel fenyegetett – vagy az egyesbíró megfontolása indokolja. A szakmaiságot továbbra is a kijelölés – az igazgatási változásokra tekintettel az Országos Bírósági Hivatal elnöke által –, illetve az kívánja biztosítani, hogy ülnök csak pedagógus, pszichológus vagy a gyermekvédelem területén dolgozó szakember lehet.

Az egyesbíró eljárásának főszabállyá tétele, és az, hogy valamennyi helyi bíróság ellátja a fiatalkorúak bíróságának a feladatát, a viták keresztüzében állt. A módosítások célja a hatékonyság, gyorsaság növelése, a költségek csökkentése, a munkateher egyenlőbb elosztása volt. Kritikusai – így a például Rosta Andrea – szerint azonban áldozatul esett a sok felhalmozott tapasztalat, az egy kézben összpontosulás, mely a szakszerűtlenséget, a túlzott szigor és az életkori jellemzők figyelmen kívül hagyását vonhatja maga után.

3. A büntetőeljárás alanyairól

3.1. A fiatalkorúak ügyésze

Az Fb. óta fennálló előírás, hogy a vádképviselőt oly módon kívánja a specialitást elősegíteni, hogy a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban az ügyészség vezetője által kijelölt fiatalkorúak ügyésze jár el. Már az Fb. is úgy rendelkezett, hogy az ügyész nélkül a tárgyalás nem tartható meg. Az I. Be. óta újra kötelező a tárgyaláson való részvétele.

Itt említjük meg, hogy bár az Fb. még lehetővé tette a fiatalkorú terhelten szemben magánvádas büntetőeljárás lefolytatását, az 1951. évi tvr. óta azonban erre nincs lehetőség. Ma is irányadó, hogy ilyen esetben az ügyészség emelhet közvédat, ha ezt szükségesnek tartja. Ugyanígy a pótmagánvádlóként történő fellépés is kizárt, ha a terhelte fiatalkorú.

3.2. A védő

Ma már vita tárgyát nem képező evidenciaként foghatjuk fel, hogy a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás teljes egészében védő részvétele kötelező.

Ezzel szemben az Fb. a bíróságra bízta annak eldöntését, hogy ha a terheltenek – az akkori kifejezést használva – nincs választott védője, és a védelem célszerűnek mutatkozik, az erre jelentkező ügyvédek, ügyvédhelyettesek, ügyvédjelöltek közül az eljárás bármely szakaszában védőt rendeljen ki. Ahogy már a fentiekben megállapítottuk, az Fb. széles felhatalmazást, intézkedési lehetőségeket biztosított a bírónak. A védő kirendelésének mérlegelése is illeszkedik ebbe a sorba.

Garanciális szempontból mai szemmel nézve kifogásolható, hogy az 1951. évi tvr. alapján kizárólag azért, mert fiatalkorú terheltről van szó, nem kötelező a védő tárgyaláson való részvétele.

Tágítja a garanciális rendelkezést az I. Be. azzal, hogy már a nyomozás befejezésétől kötelező a védő részvétele.

A II. Be. révén 1973 óta állandó előírás, hogy az eljárás teljes egészében kötelező a hivatásos védelem. Kezdő időpontja a gyanúsítás közlése, záró időpontja pedig a jogerős határozat meghozatala. Ha rendkívüli perorvoslatra kerül a sor, akkor is szükség van a védőre, ellenkező esetben hatályon kívül helyezéshez vezető abszolút eljárási szabálysértésről beszélhetünk.¹²

Ez a múlt és a jelen. Megemlítjük Fenyvesi Csaba, illetve Halász Beáta¹³ javaslatát, hogy a bírókhoz és az ügyészekhez hasonlóan a védők is specializálódjanak, ha a fiatalkorú terheltek büntetőeljárásai védelmét kívánják ellátni. Érdemibb és hatékonyabb lenne meglátása szerint a védelem, ha a fiatalkorúak védelmét az életkori sajátosságokra felkészült, a megfelelő személyiségjegyekkel és hozzáállással rendelkező ügyvédek látnák el.¹⁴

3.3. A törvényes képviselő

Az Fb. egyrészt lehetőséget biztosít a bíróságnak, hogy az egyéni értékelés bizonyítási eszközeként tanúként hallgassa ki (erre nem tagadhatta meg a válaszadást) és idézze a törvényes képviselőt. Másrészt pedig, ha a fiatalkorú terhelt szabályszerű idézés ellenére nem jelent meg a bíróságon, akkor a törvényes képviselője elzárásra is átváltoztatható pénzbüntetéssel felelt, kivéve, ha igazolta, hogy a mulasztásban őt hiba nem terheli.

Az 1951. évi tvr. kötelező jelleggel írta elő a törvényes képviselő idézését, tanúkénti kihallgatását. Azért, hogy a fiatalkorúak bírósága a speciális célnak eleget tegyen, és a fiatalkorú terhelt egyéniségét, értelmi fejlettségét, életviszonyait megismerje, az erre vonatkozó adatok közlésére nem állt fenn vallomástétel-megtagadási lehetőség, tanúzási mentesség. Ezen az I. Be. sem változtatott.

A törvényes képviselőt szokás másodvédőként is nevezni. Ezt leginkább a II. Be. alapozta meg azzal, hogy jogosítványait kiszélesítette. A nyomozás befejezése után megtekintheti az ügy iratait, a nyomozás során pedig azokat az eljárási cselekményekről készített iratokat, amelyekben jelen lehetett. A jelenléti, észrevételezési, felvilágosításkérési jogaira ugyanazok a szabályok érvényesek, mint a védőre. Míg a védő elsősorban szakmai, addig a törvényes képviselő érzelmi támaszt jelent a büntetőeljárás során a fiatalkorú terheltnek.

A törvényes képviselővel kapcsolatban a II. Be.-ben jelenik meg a „másodvédő helyettesének”, az eseti gondnoknak az intézménye. Ha ugyanis a bűncselekményt a fiatalkorú terhelt a törvényes képviselőjével együtt követte el, vagy az érdekeik egyébként ellentétesek; vagy a törvényes képviselő akadályozva van; vagy nincs törvényes képviselő, a személye nem állapítható meg, akkor a bíróság megkeresésére a gyámhatóság eseti gondnokot rendel ki, akinek a jogköre a törvényes képviselőével megegyezik. A törvényes képviselő tanúkénti kihallgatására vonatkozó szabályok ugyanazok maradtak, mint az I. Be.-ben.

A III. Be. szabályozása megegyezik a II. Be.-vel.

Lényegében a Be. sem tért el koncepcionálisan ettől, mindössze részletezte az együttműködési kötelezettséget, a tanúkénti kihallgatásra csak lehetőséget ad.

3.4. A pártfogók

Az Fb. rugalmas szabályai lehetővé teszik, hogy az igazságügyi miniszter a fiatalkorúak bírósága – és nem pedig a fiatalkorú terhelt – mellé hatósági közegnek tekintendő pártfogó tisztviselőt nevezzen ki, aki a bíró utasítása szerint jár el. Őt bízta meg a bíró azzal, hogy tájékoztassa őt a fiatalkorú terhelt egyéniségéről, életviszonyairól. A pártfogó multifunkcionális szerepét tükrözi, hogy már a büntetőeljárás hatálya alatt a fiatalkorú terhelt mellé is rendelheti a bíróság, ha a nevelés ellenőrzése, felügyelete érdekében szükséges.

Utóbbi feladatot az 1951. évi tvr. alapján már a járási és városi tanács végrehajtó bizottsága látja el. Ők teszik meg a védő- és óvintézkedéseket az erkölcsi fejlődés, nevelés, gondozás, a fiatalkorú környezetének megváltoztatása érdekében. A pártfogót semmilyen tekintetben nem említi a jogszabály.

Anélkül, hogy a pártfogót említenék, az I. és a II. Be. is tartalmazza a környeztanulmány beszerzésének igényét, majd a III. Be. nevesíti, hogy ezt a pártfogó felügyelő készíti el.

A III. Be.-hez hasonlóan a Be. is fontos szerepet szán a pártfogó felügyelőnek a fiatalkorú terheltre vonatkozó egyéni értékelés elkészítése során. Vita tárgyát nem képezi ez az előírás, hiszen fontos, hogy a bíróság ne csak egy mesterséges, tárgyalótermi közegben tanúsított magatartásból szűrje le a fiatalkorú terhelt személyiségére vonatkozó megállapításait, hanem ismerje meg azt is, hogy a mindennapi életben milyen környezete és személyiségjegyei vannak, hogyan viselkedik a diáktársaival, a tanárai-val, a szüleivel. Ugyanakkor a pártfogó felügyelő is csak a meghallgatás és a családlátogatás¹⁶ során találkozik a fiatalkorúval. Ezt hivatott kiküszöbölni az a javaslatom, hogy a pártfogó felügyelő által beszerzendő, a pedagógus által készített szakvélemény képezze a pártfogó felügyelői vélemény kötelező részét. Ez ugyanis a legközvetlenebb benyomás, hiszen – ha a diákok iskolalátogatási kötelezettségéből indulunk ki – a pedagógus nap mint nap találkozik vele, így stabil, hiteles, megbízható, objektív képet tud nyújtani, hogy mennyire sajátította el és tartja be a társadalmi együttélés szabályait. Ahogy említettem, ez a pe-

Fiatalok bírósága Franciaországban¹⁵

dagógiai szakvélemény válthatná ki a korábbi pedagógus ülnök szerepét, és még a hatékonyságot is növelné, mert a korábbi pedagógus ülnök nem ismerte a fiatalok terhelését, míg az osztályfőnök pontos képpel rendelkezik róla.

4. Az egyéni értékelésről

A fiatalok terhelt személyiségjegyeinek, erkölcsi-értelmi-érzelmi fejlettségének, családi és lakókörnyezetének, társas kapcsolatainak és egyéb személyi körülményeinek feltárása az Fb.-tól kezdve folyamatosan a büntetőügy középpontjában állt. Pont abból a felismerésből következett ugyanis a fiatalok terhelt elleni büntetőeljárások speciális szabályozása, hogy ők különös igényekkel bírnak, és velük kapcsolatban a személyiségfejlődésük viszonylag korai szakaszára tekintettel eredményesebben valósíthatók meg a speciálprevenatív nevelési célok. Éppen ezért – ahogy a pártfogók kapcsán már utaltunk rá – szerezték be az egyéni értékelési eszközként a pártfogó tájékoztatását, a környezetanulmányt, a pártfogó felügyelői véleményét, hallgatták ki tanúként a törvényes képviselőt, a pártfogó felügyelőt.

Ezen állandóságokon túlmenően megjegyezzük, hogy az 1951. évi tvr. lehetőséget biztosított arra, hogy a büntetőeljárásban pedagógust szakértőként hallgassanak ki. Az pedig, hogy a tanács oktatási osztályának a véleményét is be lehetett szerezni, a büntetőügy politikai színezettségét mutatja, mely nem tekinthető kívánatosnak.

Az I. Be. azt is lehetővé tette, hogy a nyomozás során a fiatalok terhelt kihallgatásánál pszichológus legyen jelen.

Az előző pontban megfogalmazott jogalkotási javaslatom visszanyúlik a II. és a III. Be.-hez, mely kötelező jelleggel fogalmazta meg, hogy a környezetanulmány mellett be kell szerezni a fiatalok terhelt iskolai vagy munkahelyi jellemzését.

5. A letartóztatásról és ideiglenes intézkedésekről

Az Fb. a fiatalok bíróságának a hatáskörébe utalja a szülőknek, gyámoknak, gondnokoknak, felügyelőknek a gondozásuk, felügyeletük alatt álló gyerekek és fiatalok ellen elkövetett vétségeit, kihágásait. Ilyen körülmények felmerülése esetén a bíróság közli az adatokat az árvaszékkal, a gyámhatóság pedig az atyai hatalmat megszüntetheti, felfüggesztheti, vagy más intézkedéseket tehet. A nevelés ellenőrzése érdekében pártfogó rendelhető ki. Ha a testi-szellemi fejlődés veszélyeztetett, a fiatalok terhelt eltávolítható a megszokott bűnös környezetéből, és őt más hozzátartozóra, egyéb személyre bízhatja, állami javítóintézetben, gyermekmenhelyen helyezheti el. Ilyen, a büntetőeljárás idejére hatályos ideiglenes intézkedés akkor is tehető, ha a fiatalok terhelt rossz viselkedésével szemben a házi és az iskolai fegyelem eszközei hatástalannak bizonyultak. Utóbbi intézkedéseket a bíróság

rendeli el. Az Fb. nemcsak rugalmas, hanem szigorú szabályozásnak tekinthető. Ezt támasztja alá, hogy a bíróság akkor is intézkedést rendelhet el a fiatalokkal szemben, ha a kiskorúak nem követtek el bűncselekményt, azonban a környezetükben az erkölcsi romlás veszélyének vannak kitéve, züllésnek indultak, továbbá akkor is, ha a 12 éves koruk előtt követtek el bűncselekményt. Ha megnézzük a gyermekvédelem mai rendszerét, akkor megállapíthatjuk azonban, hogy ezek az óvó- és védőintézkedések ma is ismertek, csak nem a büntető eljárásjog, hanem a közigazgatási jog területéhez tartoznak. (Ebből is látszik, hogy a fiatalok büntetőjoga egy olyan komplex jogterület, amelyhez kapcsolódik a gyermekvédelem eszközrendszerére is.)¹⁷ A soron kívüliséget jelentette az a szabály, hogy az elfogott vagy bekísért fiatalokat haladéktalanul át kellett kísérni a fiatalok bíróságához. Ha ez azonban nem volt megoldható, akkor kivételesen fontos okból őt a rendőrség őrizetben tarthatta, melynek időtartama a 48 órát nem haladhatta meg. Ha a veszélyes természete, erkölcsi romlottsága, gondozására alkalmas személy hiánya indokolta, akkor a bíróság legfeljebb 15 napig a bírósági fogház helyiségében őrizetben tarthatta. Súlyosabb esetekben a fiatalok törvényszéki tanácsa dönthetett úgy, hogy az ügyész előterjesztésére ezt egy-egy hónappal meghosszabbítja. A Bp.-ben szabályozott előzetes letartóztatásnak és vizsgálati fogságnak azonban nem volt helye.

Az 1951. évi tvr. fogalmazta meg az előzetes letartóztatással mint a személyi szabadságot legsúlyosabban korlátozó kényszerintézkedés fiatalokkal kapcsolatban történő alkalmazásáról szóló előírást, mely gyakorlatilag a mai napig érvényes. Eszerint velük szemben a többi feltétel fennállása esetén is csak akkor lehet ezt alkalmazni, ha a cselekmény különös súlya indokolja, vagy a fiatalok az eddigi környezetében meg nem hagyható. Ebben az esetben is el kell azonban őket különíteni a felnőttektől.

Az I. Be. ezeket a többletfeltételeket változatlanul hagyta.

A II. Be. tovább szűkítette az előzetes letartóztatás alkalmazhatóságát, mert kivette a második esetkört, azaz nem indok a letartóztatásra, ha a fiatalok az eddigi környezetében meg nem hagyható. Ez nem büntető jellegű, hanem közigazgatási-gyermekvédelmi intézkedést igényel.

A III. Be. ezen az úton haladt tovább, részletezve az elrendelés és fenntartás eljárási szabályait.

A fiatalok terhelttel szemben alkalmazott (előzetes) letartóztatás visszaszorulása nemcsak a jogszabályokban, hanem a joggyakorlatban is megfigyelhető tendencia. Ez egyrészt összefüggésben áll az európai bírósági döntésekkel, melyek nemcsak a fiatal-, hanem a felnőttkorúak esetén is minél szűkebbre és rövidebbre kívánja szabni a jogerős bírósági ítélet nélküli szabadságelvonást. Másrészt pedig figyelemmel van a fiatalok életkori sajátosságaira. Az értelmi-erkölcsi-szellemi fejlődést kevésbé szolgálja ez a jogintézmény.

6. A felelősségről és a holisztikus gondolkodásmódról

Ezen a ponton nem a bűnelkövető felelősségéről ejtünk szót. Az természetesen az elsődleges, de a fiatalok esetében az őket körülvevő társadalmi közeg szerepéről beszélünk.

Az Fb. rendelkezett először arról, hogy a fiatalok szembeni büntetőeljárás megindításáról a tartózkodási helye szerint illetékes árvaszéket is értesíteni kell, valamint elküldendő nekik az ügydöntő határozat. Már az eljárás alatt kirendelhető a fiatalok terhelte mellé egy pártfogó, aki a nevelését ellenőrzi és felügyeli. A fiatalok el is lehet távolítani a környezetéből, és javítóintézetben, állami gyermekmenhelyen elhelyezni, ha testi-erkölcsi veszélynek van kitéve, illetve vele szemben a már említettek szerint a házi és iskolai fegyelmezés nem vezetett eredményre.

Jól látszik, hogy nemcsak a rendőrség, ügyészség, bíróság játszott szerepet a fiatalok megjavításában, hanem az árvaszék, a pártfogó, a javítóintézet és az állami gyermekmenhely is. Ma már elképzelhetetlen különlegesség, hogy a bíró nagyobb szigorra, gondosabb nevelésre figyelmeztesse; a gyerek megfenyítésére, őt a veszélyes környezetből, életmódtól való visszatartásra utasítsa a szülőt, ha a 12. életév betöltése előtt a kiskorú bűncselekményt követett el, vagy a 18. életévét be nem töltött személy bűncselekményt nem követett el, de a környezetében az erkölcsi romlás veszélyének van kitéve, vagy zülleni kezdett.

Az 1951. évi tvr. a fiatalok ügyében a tárgyalás kitűzéséről értesíteni rendelte az iskolai hatóságot. Ők a jogerős határozatból is kaptak egy példányt. Rosta Andrea mindezt a mai szignalizációs kötelezettség első megjelenési formájának tekinti.¹⁸ Ezt a szabályozást az I. Be. átvette. Bár a fiatalok tanácsában helyet kapott egy pedagógus is, még arra is volt lehetőség, hogy szakértőként is meghallgassanak egyet, illetve a helyi tanács oktatási osztályának véleményét is beszerezzék. A pedagógusok bevonását – az általuk írásban készített jellemzés, pedagógiai szakvélemény útján – mind pedig a jogerős határozat iskolának történő elküldését újra bevezetésre alkalmasnak tartjuk. A társadalmi felelősség, a holisztikus gondolkodásmód jegyében segíti a nevelő hatás kifejtését, ha az oktatási intézmény tudomást szerez a büntetőeljárás megindításáról, befejezéséről. Egyrészt védeni tudja ezzel mind a kriminális magatartás elkövetőjét, mind pedig – ha az iskola tanulója – a sértettjét vagy a nem érintett többi diákot, pedagógust. Másrészt pedig, ha a megfelelő információkkal rendelkezik, akkor hatékonyabb pedagógiai eszközöket tud választani a fiatalok terhelte értelmi-erkölcsi-érzelmi fejlesztéséhez.

A büntetőeljárás lefolytatásával párhuzamosan, ha védő-, óvintézkedés meghozatala mutatkozik szükségesnek, akkor annak megtétele a járási és városi tanács végrehajtó bizottságának a hatáskörébe tartozik. Ezzel a fiatalok bíróságának a feladata és felelőssége csökkent. Az Fb. rendelkezéseivel szemben már csak igazságszolgáltatási feladata maradt, a szociálpolitikaiakat a helyi államigazgatási szervek látták el. Így a továbbiakban már

nem volt teendője a bíróságnak a 12 éven aluli bűnelkövetők, illetve a züllésnek, erkölcsi romlásnak kitétt kiskorúak ügyeinek gyermekvédelmi jellegű kezelése.

Az I. Be. nemcsak pedagógus szakértőként történő meghallgatását tette lehetővé, hanem gyógypedagógusét is, és megkereshetett ifjúsági szervezetet, valamint szakigazgatási szervet. Nem a fiatalok elleni büntetőeljárás külön rendelkezései között, hanem alapelvi szinten rögzítette a szignalizációs kötelezettséget. Ennek értelmében a büntetőügyekben eljáró hatóságok kötelesek a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező szervek tudomására hozni az elkövetett bűn okait és körülményeit, hogy az meghozhassa a szükséges intézkedéseket azok megszüntetése érdekében. Ezeknek a szerveknek viszontjelzési kötelezettsége állt fenn a bíróságok irányába, hogy milyen bűnmegelőzési intézkedéseket tettek.

A II. Be. megítélésünk szerint visszalépést jelent a korábbiakhoz képest. Sem értesíteni nem kellett az iskolai hatóságot a tárgyalásról, sem a határozatot elküldeni nekik. Csak gyógypedagógus tanúkenti meghallgatására volt lehetőség.

A pedagógus véleményét volt hivatott pótolni a III. Be. újítása, hogy kötelezően beszerzendő a fiatalok terhelte iskolai jellemzése. Megítélésünk szerint nem szerencsés, hogy a Be.-ben ez a rész nem szerepel, mert a fentiekben leírtak értelmében szükséges a pedagógusi szemlélet, vélemény, tapasztalat érvényre juttatása.

7. A határozat megbélyegző hatásáról

7.1. Bűnös vagy nem bűnös?

Kriminológiai kutatások igazolják, hogy a büntetőjogi felelősség megállapítása olyan stigmát, bélyeget ragaszthat az elkövetőre, amely megnehezíti a társadalomba való visszailleszkedés folyamatát. Különösen igaz ez a fiatalokra. Éppen ezért figyelemre méltó az Fb. azon szabálya, mely szerint a fiatalok terhelte a bűnösség megállapítása nélkül, tárgyaláson kívül próbára bocsáthatja; őt 8 óra és 20 óra között 3–12 órán át a bíróság helyiségében az élelmezés korlátozásával, elvonásával őrizetben tarthatja. Nem is annyira a szankciók faja képezi az elemzésünk tárgyát, hanem maga az elv, hogy tárgyaláson kívül és a bűnösség megállapítása nélkül alkalmazhatott szankciót a bíróság. Egyfelől ez egy bölcs gondolat abból a szempontból, hogy az egyszeri botlás – az ügyész nyilatkozatától, a bíróság megítélésétől függően – nem eredményezi a bíróság előtti megszégyenülést. Másfelől viszont elemzésünk szerint nem állja ki a jogállamiság próbáját, hogy valakivel szemben a bűnösség megállapítása nélkül alkalmaznak büntetőjogi szankciókat. A bűncselekmény elenyészően csekély súlya esetén a bíróság dönthetett úgy, hogy az ügyészség nyilatkozatának a beérkezését követően a büntetőeljárást tárgyaláson kívül megszünteti.

Ugyanígy az 1951. évi tvr. is biztosította mind a nyomozás, mind a bírósági eljárás során a megszüntetési lehetőséget, ha a fiatalok terhelte az értelmi fejletlenségénél fogva a bűncselekmény társadalomra veszélyes-

ségét nem ismerhette fel, vagy a csekélyebb súlyú bűncselekményt más személy befolyása alatt követte el, és vele szemben nevelő intézkedésre nincs szükség. A bíróság a bűnösség kimondása nélkül is próbára bocsáthatta, gyógypedagógiai vagy javítóintézetbe utalhatta a terheltet. Sőt, ilyen szankciót csak a bűnösnek kimondás mellőzésével lehetett alkalmazni. A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezések módosításáról szóló 1954. évi 23. tvr. kibővítette ezt a megrovással. Ezt vette át az I. Be. és a II. Be. is, de csak az előbbi rögzítette, hogy tárgyalás mellőzésével pénzbüntetést fiatalkorú terhelttel szemben nem lehet kiszabni. A III. Be. már az általános szabályokat rendelte alkalmazni, és mellőzte az ilyen korlátozást.

Bár a bűnösség kimondása nélkül szankció kiszabására, alkalmazására ma már nincs lehetőség, de a III. Be. tartalmazta a vádemelés elhalasztásának lehetőségét. Ha a vádemelés feltételei fennállnak, de a bűncselekmény ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntetett, az ügyészség a fiatalkorú terhelt helyes irányú fejlődése érdekében a vádemelést elhalaszthatja, és őt magatartási szabályok betartására kötelezheti, vele szemben kötelezettségek teljesítését írhatja elő. A Be. feltételes ügyészi felfüggesztése ezzel rokon jogintézmény.

7.2. A tárgyalás nyilvánosságáról és a terhelt jelenlétéről

A fiatalkorú terhelt védelme és a stigmatizáció elkerülése érdekében már az Fb. tartalmazta, hogy a bíróság – a mérlegelésétől függően – a tárgyalásról kizárhatja a nyilvánosságot. Az Fb. specialitása, hogy ennek hiányában is csak a hatóságok, a gyermekvédő és patronázs egyesületek tagjai, ügyvédek, ügyvédhelyettesek és -jelöltek, joggyakornokok lehetnek jelen. Más felnőtt érdeklődő jelenlétét – a jogos érdek fennállása esetén – a bíró megengedhette. Az ügyész és a terhelt távollétében azonban a tárgyalás nem volt megtartható. Utóbbit a bíróság a tárgyalóterem elhagyására kötelezhette, ha a tárgyalás egyes részei a fejlődésére hátrányos befolyást gyakorolhatnának. A távollétében lefolytatott bizonyítás eredményét a belátása szerint közölhette a terhelttel.

Az 1951. évi tvr., az I. Be., a II. Be., a III. Be. is átvette a nyilvánosság kizárásának a lehetőségét. A III. Be. újra az Fb. irányát követve írta elő a terhelt jelenléti kötelezettségét, mely alól csak akkor volt helye kivételnek, ha a fiatalkorú helyes irányú fejlődését károsan befolyásolná.

8. A jogorvoslatról

A mai idők és elvárások próbáját több szempontból sem állná ki az Fb. jogorvoslati rendszere. A fellebbezésnek nem volt halasztó hatálya, bár a bíró a fiatalkorú érdekében a végrehajtást felfüggeszthette. Ugyan a határozat ellen nemcsak az ügyész, a magánvádló, a terhelt, a védő és a törvényes képviselő, a szülő jelenthetett be fellebbezést – mint ma is –, hanem a házastárs is, de az ügyész felleb-

bezésének hiányában a többi jogosult csak javítónevelés, fogház-, államfogház-büntetés és elzárás esetén rendelkezett önálló fellebbezési joggal. A fiatalkorú terhelt, a törvényes képviselője és a védő emellett a bűnügyi költségre, a magánjogi igényre és az egyéb mellékkérdésekre terjeszthetett elő önálló jogorvoslatot. (A másodfokú tárgyaláson a védő részvétele kötelező volt.) A másodfokú határozat ellen a királyi ítélőtáblának címzett semmisségi panasszal a törvény lényeges rendelkezései sérelme miatt az ügyész, a terhelt, a törvényes képviselője, a védője élhetett. Utóbbiak azonban csak akkor, ha a bíróság javítónevelést, fogház- vagy államfogház-büntetést állapított meg. Ugyanez a szabály vonatkozott az elítélt javára irányuló újrafelvételi eljárásra.

Követve ezt a vonalat, az 1951. évi tvr. és az I. Be. is akként rendelkezett, hogy a fellebbezésnek a javítóintézeti nevelés és gyógypedagógiai intézetbe utalás esetén nincs halasztó hatálya, a végrehajtás felfüggesztése a bíróságtól függött. Megrovás és próbára bocsátás alkalmazása esetén a többi jogosult által bejelentett fellebbezés csak akkor hatályos, ha az ügyész is jogorvoslatot nyújtott be. Ilyen tartalmú határozatok ellen a fiatalkorú terhelt javára perújításnak helye nincs. Részben folytatta ezt az irányt a II. Be., azonban a fellebbezés korlátozottságát megszüntette. Immár nem függött az ügyész nyilatkozatától a megrovás és a próbára bocsátás elleni fellebbezés. A perújítás kizártsága is megszűnt.

A III. Be. már nem tartalmazott a fellebbezésre nézve speciális szabályokat, azaz a terhelt, a törvényes képviselő, a védő fellebbezési joga feltétlen, önálló volt, és halasztó hatállyal rendelkezett az első fokú határozat végrehajtására nézve.

A fejlődési ív eredményeként pozitív, hogy a fiatalkorú terhelt, a törvényes képviselő, a védő fellebbezési joga önállósodott. A garanciális szempontok erősödését mutatja az is, hogy a fellebbezés automatikusan halasztó hatályt jelentett a határozat végrehajtására. Szélesedett a rendkívüli jogorvoslatok igénybevételének a lehetősége is. Ez a tendencia mind a jogállami, mind pedig a nemzetközi elvárásokkal és szabályozásokkal összhangban van.

9. Sommázat

Az Fb. felismerése, hogy a fiatalkorúak még terhelti pozícióban is speciális igényekkel bírnak, amelyre tekintettel kell lenni, olyan kiindulópontot jelentett a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás szabályozására nézve, mely a mai napig érintetlen cölöp. Ugyanígy standard a személység megismerésének az igénye, mely a kezdetektől fogva cél volt.

A fejlődési ívet összegezve elmondható, hogy egy kivételtől (1951. évi tvr.) eltekintve a magyar szabályozás nem vonja össze az anyagi és az eljárási jogi normákat, továbbá nem alkot külön eljárási jogszabályt a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásra, hanem az általános rendelkezések közé illeszti különjárásként.

Magát a kifejezést, hogy fiatalkorúak bírósága, igazán csak 2011. augusztus 31-ig lehetett értelmezni, mert ezt

követően valamennyi bíróság egyben fiatalkorúak bíróságává is vált.

Minél közelebb voltunk időben a speciális szabályozás igényének a felismeréséhez, annál inkább megfigyelhető az egyedi vonások sokasága.

Egyedül a jogorvoslati lehetőségek szélesebbé tárása az olyan egyértelműen pozitív fejlemény és tendencia, amely napjainkhoz köthető.

Baumgarten Izidor fentiekben idézett szavait tovább elemezve megállapítjuk, hogy a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás speciális szabályai is csak annyiban szolgálnak a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás különös célját, ha azokat a szabályozás szellemiségének megfelelően alkalmazzák a gyakorlatban. Évszázados szavai ma is aktuálisak. Gyurkó Szilvia a paradigmaváltás zálogát nem új jogszabályok megalkotásában, hanem az emberek szemléletében látja.¹⁹

BERTALDÓ, ANDRÁS

Die Geschichte des Strafverfahrens gegen Jugendliche in Ungarn im 20. Jahrhundert (Zusammenfassung)

Der Aufsatz zeigt die Entwicklung des ungarischen Strafverfahrens gegen jugendliche Beschuldigten. Dabei analysieren wir die Geschichte der einzelnen Rechtsinstitutionen. Die mehr als hundertjährige Zeitreise weist auf, dass der Anspruch auf Spezialisierung am Anfang des 20. Jahrhunderts stärker vorhanden war als heutzutage. Hauptsächlich wird auf die Frage der Jugendgerichte, u. a. auf die individuelle Bewertung der Jugendlichen, auf die Verhaftung, auf die Rechtsmittel und auf die Herangehensweise konzentriert. Letztere ist das A und O im

Strafverfahren, da die Jugendlichen speziell gefördert werden müssen um sie von der Ausübung weiterer Straftaten fernzuhalten. Das ist aber eine gesamtgesellschaftliche Angelegenheit. Die Zusammenarbeit der Gerichte, der Bildungsinstitutionen, der Bewährungshelfer und der Familien ist erforderlich. Die historische Übersicht gibt Anlass dazu, über die Inkorporation früherer Regeln, Rechtsvorschriften zu diskutieren, um das Strafverfahren gegen jugendliche Beschuldigten effektiver und sensibler zu gestalten.

Jegyzetek

- ¹ ROSTA Andrea: *A fiatalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája*. Budapest, 2014. L'Harmattan Kiadó – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 346–347. p.
- ² AUER György – MENDELÉNYI László: *A bűnvádi eljárási jog VI*. Budapest, 1930. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Kiadása, 164. p.
- ³ AUER – MENDELÉNYI 1930. 164. p.
- ⁴ DEBRECZENI Lilla: Szükséges-e külön büntető igazságszolgáltatás a fiatalkorúaknak? *Belügyi Szemle*, 2011. 11. sz. 46. p.
- ⁵ www.coloradovirtuallibrary.org/wp-content/uploads/Judge-Ben-Lindsey-juvenile-court-HC-600x488.jpg
- ⁶ DEBRECZENI 2011. 48. p.
- ⁷ BAUMGARTEN Izidor: *Büntetőjogi tanulmányok III*. Budapest, 1907–1914. Grill Károly Könyvkiadó, 133. p.
- ⁸ LAJTÁR István: A kiskorúak bűnözésének és a fiatalkorúak igazságszolgáltatásának egyes kérdéseiről. *Ügyészek Lapja*, 2007. 6. sz. 18. p.
- ⁹ FENYVESI Csaba – HERKE Csongor – TREMMEL Flórián: *Új magyar büntetőeljárás*. Budapest–Pécs, 2004. Dialóg Campus Kiadó, 599. p.
- ¹⁰ HOLÉ Katalin – KADLÓT Erzsébet: *A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény magyarázata. VI. kötet: A külön eljárások*. Budapest, 2007. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 34–37. p.

- ¹¹ VASS Péter: A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás. *Ügyészek Lapja*, 2016. 3–4. sz. 91. p.
- ¹² HERKE Csongor: A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás. *Jura*, 1997. 1. sz. 31. p.
- ¹³ HALÁSZ Beáta: A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás specialitásai. *Belügyi Szemle*, 2014. 12. sz. 66. p.
- ¹⁴ FENYVESI Csaba: *A védőügyvéd – a védő büntetőeljárás szerepéről és jogállásáról*. Budapest–Pécs, 2002. Dialóg Campus Kiadó, 334. p.
- ¹⁵ www.humanite.fr/juge-mal-les-mineurs-547525
- ¹⁶ A családlátogatás azért is fontos, mert a család a társadalom alapja, általában védő és oltalmazó funkciót tölt be, néha azonban veszélyforrás. Lásd GIBICSÁR Gyula: A család megvédi a kiskorúakat? – Egy ügyési vizsgálat tapasztalatai. *Belügyi Szemle*, 1995. 3. sz. 7. p.
- ¹⁷ FARKAS Ákos – RÓTH Erika: *A büntetőeljárás*. Budapest, 2007. Complex Kiadó, 381. p.
- ¹⁸ ROSTA 2014. 350. p.
- ¹⁹ GYURKÓ Szilvia: Gyermekközpontú büntető igazságszolgáltatás Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 2013. 9. sz. 29. p.

Kádár Éva

Genrih Jagoda – egy tömeggyilkosság bűnrészesese és áldozata

Oroszország Legfelsőbb Bírósága 2015. április 2-án elutasította azt a felülvizsgálati indítványt, amelyet az 1938-ban koncepciós perben elítélt és kivégzett Genrih Jagoda, egykori NKVD-vezető jogi rehabilitációja iránt nyújtottak be. Jagodát a Buharin-perben ítélték halálra kémkedés és összeesküvés koholt vádjával, amelynek rajta kívül az összes többi vádlottját a per 50. évfordulóján, 1988-ban rehabilitálták.¹

A legfelsőbb bírói fórum – az ügyben ezt megelőzően döntést hozó bíróságokhoz hasonlóan – egy igen összetett jogi problémával találta magát szembe 2015-ben, ugyanis „a vádlottat” kétségtelenül el nem követett bűntettekért ítélték el az eredeti perben, ugyanakkor a sztálini terror kiépítésében súlyos bűnöket követett el. A bírói tanács döntése bizonyos szempontból jogi képtelenségnek tekinthető, ugyanis ezáltal jogilag megerősítették, valósnak ismerték el a koncepciós per ítéletében foglaltakat. A korábbi döntések – például az 1988-ban hozott ítélet – meghozatala során a bíróság elsősorban természetjogi szempontokat vett figyelembe, mint például a társadalom igazságérzete, az áldozatok leszármazottainak érzékenysége, amelyet sértene egy olyan jogi lépés, amely a sztálini tömeggyilkosság egyik bűnrészesét menten fel (bármilyen) bűnei alól. A 2015-ben hozott ítéletet az orosz Legfelsőbb Bíróság azonban olyan, jogon kívüli szempontokkal indokolta, amelyek közé politikai célok is sorolhatóak: az állam demonstrálni kívánja ezzel a sztálini bűnöktől, a sztálinista, totalitárius államberendezkedéstől való elhatárolódását, ugyanis Putyint korábban többször vádolták azzal, hogy a kommunista diktatúra időszakát igyekszik tisztára mosni, annak idealizálására törekszik.² Alekszandr Jakovlev, a politikai terror áldozatainak rehabilitációjával foglalkozó – az orosz elnök mellett működő – bizottság elnöke szerint a megfelelő megoldás esetükben az a hosszú és bonyolult eljárás lehetne, amelynek során a koncepciós vádak alól felmentik, majd újra perbe fogják őket azokért a bűncselekményekért, amelyeket elkövettek.³ Jagoda tettesteinek megítélését megnehezíti az is, hogy a sztálini terrorban való bűnrészesesége mellett több

esetben fel is lépett annak brutális gyakorlata ellen, amelyvel hozzájárult későbbi elítéléséhez.

Tanulmányomban pontosabb képet szeretnék adni Genrih Jagoda tevékenységéről, szerepéről és személyiségéről, hozzájárulva ezzel az egykori NKVD-vezető objektívebb történelmi és jogi megítéléséhez, illetve értékeléséhez.

1. Genrih Jagoda – egy csekista karrierje elindul

Genrih Grigorjevics Jagoda 1891. november 7-én született zsidó kézműves családban a cári birodalomhoz tartozó Lengyelországban. Pontos születési helye nem ismert, a különböző források eltérően jelölik meg: Łódź, Rybinszk, illetve Nyizsnij Novgorod szerepel közöttük. Apja, Grigorij Filippovics Jagoda órásmeszterként kereste kenyerét, anyja, Marija Gavrilovna nyolc gyermeket hozott a világra, négy fiút és négy lányt. Genrih már gyermekkorában, 1904/05-ben a forradalmi mozgalom titkos nyomdájában dolgozott. 1907-ben csatlakozott az orosz bolsevikok Oroszországi Szociáldemokrata Pártjához. Pártmunkát Nyizsnij-Novgorodban, Péterváron és Moszkvában végzett. Ifjúkorában Nyizsnij-Novgorodban élt, ahol kapcsolatba került a későbbi kiemelkedő bolsevik vezető, Jakov Szverdlov családjával. Itt ismerkedett meg Makszim Gorkijjal is, akivel egész életre szóló barátságot kötött. Középfokú tanulmányainak befejezése után statisztikusként,

Genrih Jagoda 1915-ben⁴

majd vegyészként dolgozott. Már tizennégy éves korában közreműködött a Szverdlov által kiadott helyi bolsevik újság terjesztésében; ugyancsak az ő hatását kell látnunk abban, hogy 1907-ben csatlakozott a szociáldemokrata párthoz. 1911-ben Moszkvában letartóztatták, két évet töltött száműzetésben. Szabadulása után a cári székvárosba ment, és a Putyilov-gyár egészségügyi részlegének alkalmazásában állt. 1915-től a hadseregben szolgált. A forradalmak évében a bolsevik párt katonai szervezetében tevékenykedett, tagja volt a *Szoldatszkaja Pravda* szerkesztőségének.

A polgárháború első éveiben a déli, majd a keleti fronton szolgált. 1919-ben előbb a Külkereskedelmi Népbizottság Kollégiumában bízták meg feladatokkal, majd ugyanezen évben került a VCSK (*Vszerosszjizskaja cserezicsajnaja komisszija po borbe sz kontrrevolucijeji szabotazsem*, Össz-oroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra) állományába. 1920 januárjában kinevezték a Cseka Különleges Osztálya (*Oszobij Otyvel*) adminisztratív vezetőjévé. Jú-

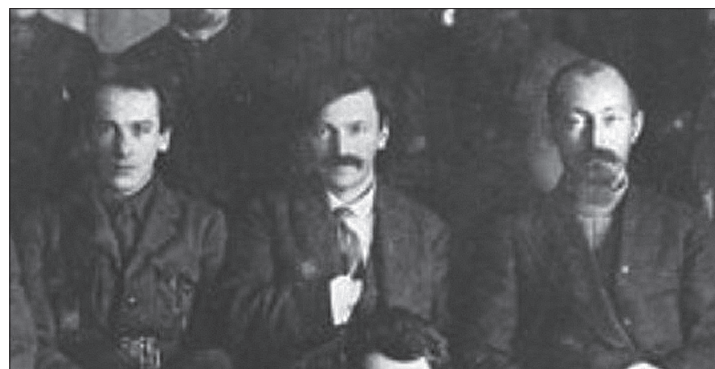

Az Ohrana nyilvántartó lapja Jagodáról 1912-ből

lius 29-én tagja lett a Cseka kollégiumának; decemberben már adminisztratív vezetőként szignálta a Rendkívüli Bizottság egyik rendeletét. 1923 szeptemberében foglalta el Menzsinszkij mellett az OGPU második elnökhelyettesi posztját, majd Dzerzsinszkij halála után első elnökhelyettesé nevezték ki.⁶

2. Az elvetett javaslat és következményei

Ebben az időszakban a sztálini terror következtében hatalmasra duzzadt mennyiségű politikai fogoly elhelyezése komoly problémát jelentett a vezetés számára. Ennek megoldása érdekében a Politbüro 1929. június 27-én megerősítette a határozatot a „bebörtönzöttek munkájának felhasználásáról”, amelyet az ország távoli és vidékein létesítendő táborokban kell realizálni kolonizációs céllal, valamint természeti kincsek kitermelése végett.⁸

Genrih Jagoda, Vjacseszlav Menzsinszkij és Felix Dzerzsinszkij (1924)⁷

Kezdetben 50 000 embert befogadni képes táborokról volt szó. De a terrorhullám fokozódásával és a kolhozok létrehozásával egyidejűleg foganatosított letartóztatások következtében hirtelen megnövekedett az újonnan létrehozott táborokban fogva tartottak létszáma, amely 1930. január 1-én már elérte a 180 000 főt. Az OGPU vezetősége számára probléma volt ennek a nagyszámú embernek a gazdasági felhasználása. Korábban ilyen nagyszámú fogolyra nem készítettek tervek. Az első időkben a Gulag perspektívája még nem volt világos annak parancsnokai számára sem.⁹ Jagoda ekkor szokatlan javaslattal állt elő, ami ellentmondott az akkor széles körben vallott kollektivistá elveknek, amelyeknek értelmében az egyén kíméletlenül feláldozandó „a közösség érdekében”, és amelyek az

„ellenségnek” bélyegzettekkel szemben nem ismertek kegyelmet. Jagoda mint az OGPU elnökhelyettese 1930. április 12-én éles hangon bírálta a táborok rendszerét, és indítványozta, hogy helyettesítsék azokat településekkel az ország távoli vidékein. Javaslata alapján a bebörtönzöttek az ilyen településeken a

családjukkal együtt élhettek volna, fakitermelési és egyéb ipari üzemekben munkát végezve. Száműzöttek telepeinek, speciális falvaknak a létrehozását javasolta. Véleménye szerint az ilyen rendszer megfelelő módon biztosította volna a száműzöttek kötődését ezekben a falvakban az új földekhez. Arra hivatkozott, hogy a fogvatartottak értelmes munkával könnyebben épülhetnek vissza a társadalomba.¹⁰

Nem tudni, hány ember menekült volna meg a haláltól, ha Sztálin elfogadja Jagodának a többihez képest szokatlanul humanus elgondolását. Azonban a népbiztos javaslatát képtelenségnek minősítették, és azonnal elutasították, hiszen Sztálin célja elsősorban a rabszolgamunka kiaknázása volt, ahol az emberi élet csupán fogyóeszköznek számított, így a naivnak tartott Jagoda-féle terv helyett a táborok expanziójára esett a választás. Jagoda így kénytelen volt végrehajtani Sztálin parancsát: irányító szerepet betölteni az általa embertelennek tartott és ellenzett lágerrendszer kibővítésének megszervezésében. Ebben az időben kezdődött életének az az időszaka, amikor a lelkiismereti válság, a depresszió elől egy álomvilágba menekült, amelyet az általa anyagilag támogatott, kényeztetett művészek társasága, a szépség, a luxus és az erotika töltött ki. Egy olyan világ, ahol kiélhette az adásra, a nagylelkű mecénáskénti segítségnyújtásra, a szeretetre irányuló vágyát. Itt lehetősége volt gyengédnek és jónak lenni, megnyilvánulhattak személyiségének rejtett, elfojtott késztetései.

A külvilág azonban, amely folyamatos színjátékot követelt tőle, közben egyre kegyetlenebbé vált, és őt is erre kényszerítette. A kényszermunka, miközben hagyományos ágazataiban megőrizte addigi jelentőségét, ekkorra már a népgazdaság szinte minden területén képviseltette magát. A lágerrend-

szertörténetében fordulópontot jelentett 1929, mivel az egy évvel korábban indult első ötéves terv nagyszabású

célkitűzéseinek eléréséhez egyre nagyobb számú munkaerőre volt szükség. Ezért ekkoriban rohamosan megnőtt a munkára fogottak száma és a büntetések időtartama is. Ennek részeként valósult meg a hírhedt Fehér-tengeri csatorna, a *Belomorkanal* megépítése is, amelyet mindössze húsz hónap alatt, 1931 szeptemberéig és 1933 áprilisa között készítették el napi 11 órás rohammunkában.

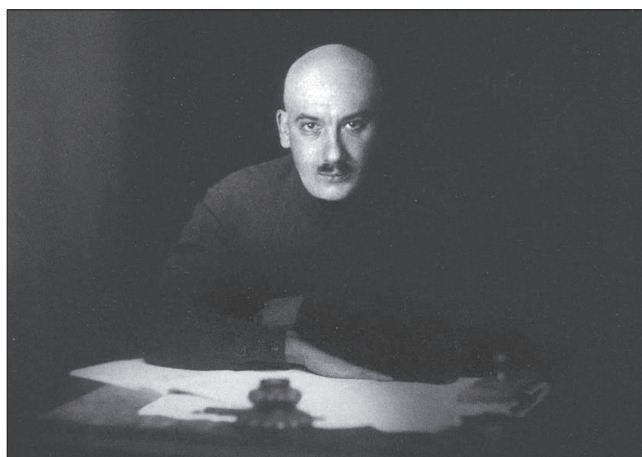
Az 1930-as évek elején az OGPU-táborok rendszere tovább szélesedett.

A legfelsőbb hatalom folyamatosan hozott határozatokat az új építkezésekről és az ország térképén az olyan pontokról, ahol várható volt a bebörtönzöttek munkaerejének felhasználása. Így a *Politbüro*

1930. május 5-én határozatot hozott az Onyega-tóttól a Fehér-tengerig húzódó csatorna építése végett folytatandó geológiai kutatásokról, 1932. február 23-án pedig a távol-keleti vasút építéséről.¹² A csatornaépítési munkálatok irányítására Sztálin Jagodának adott parancsot. Sztálin lassúnak találta az építkezés tempóját, így a kényszerhelyzetben lévő OGPU-vezetőnek embertelen gyorsaságú, pihenés, szabadnapok nélküli rohammunkát kellett diktálnia, amely rengeteg áldozatot követelt. Már nem mert lázadni, az elitéltek sorsát enyhítő javaslatokat tenni, csak megtört lélekkel tette, amit követeltek tőle. Ennek a grandiózus és embertelen tempójú építkezésre Sztálin rengeteg emberéletet áldozott fel: a halottak száma megközelítőleg ötvezer volt.

1934. október 27-én pedig, mintegy az első ötéves terv záróaktusaként, meg-

alakult a Gulag, az ugyanebben az évben felállított NKVD (Összszövetségi Belügyi Népbiztosság) szerve, az első olyan hivatal, amely egy kézbe fogta össze a kényszermunka-intézményeket és működésüket összehangolta.¹³

Jagoda az irodájában (1930)¹¹

Jagoda megsemmisíti a Moszkva-Volga csatornát építő Gulag-táborát (1935. szeptember 3.)¹⁴

3. A Kirov-gyilkosság rejtélye

„Szolgálati” jutalmaképpen Jagodát 1930-ban kinevezték a párt Központi Bizottságának pót-, 1934-ben teljes jogú tagjává. Valóban jelentős hatalomhoz 1934 júliusában, Vjacseszlav Menzsinszkij halála után jutott. Ekkor került az OGPU funkcióit átvevő Belügyi Népbiztosság (NKVD) élére. Máig sem kellően tisztázott és felderítetlen szerepet játszott e drámai fordulatokat hozó év nyarától a Szergej Mironovics Kirov meggyilkolásával összefüggő eseményekben. Sajátos és tragikus paradoxona e korszaknak, hogy az ő esetében igaz lehet a harmadik moszkvai perben ellene is felhozott vád – amely mások esetében tökéletesen hazug volt –: a közreműködés Kirov meggyilkolásában¹⁵ (bár a történészek a mai napig nem találtak erre döntő bizonyítékot). A kérdés kutatóinak többsége ma azon a véleményen van, hogy Kirovot Sztálin parancsára ölték meg az NKVD által megszervezett módon, amelynek vezetője ekkor Genrih Jagoda volt. Ennek oka az volt, hogy Kirovban Sztálin vetélytársat látott annak népszerűsége miatt, és rettegett attól, hogy politikai ellenfelei összeesküvést szőnek, és őt akarják majd a helyére ültetni.

Alexander Orlov is ezt a nézetet vallja, aki a *The secret history of Stalin's crimes* című, közvetlenül Sztálin halála után megjelent művében sok, addig titokban tartott eseményről lebbenti föl a fátylat. Szerinte Sztálin azért találta ki ezt az abszurd legendát Jagoda összeesküvésben való bűnösségéről, hogy elhárítsa magáról a vádat a Kirov-gyilkossággal kapcsolatban, amelyet (feltételezhetően Jagodával együtt) ő szervezett meg, annak érdekében, hogy alapot teremtsen a később megrendezendő pereknek. Amikor Kirovot meggyilkolták, Sztálin Leningrádba utazott, látszólag azért, hogy kivizsgálja a gyilkosságot, de valójában azért, hogy lássa: elég óvatosan hajtották-e végre azt. Amikor Sztálin felfedezte, hogy az NKVD keze világosan tetten érhető az ügyben, minden energiájával arra koncentrált, hogy megsemmisítse az NKVD-részvétel nyomait. Gyorsan kivégeztette Kirov gyilkosát, Leonyid Nyikolajevet, és parancsba adta, hogy bírósági tárgyalás nélkül likvidálják mindazokat a személyeket, akik ismerték az NKVD igazi szerepét a Kirov-gyilkosságban. Azonban Sztálin túlzottan optimista volt, amikor azt gondolta, hogy Kirov meggyilkolásának titkát sohasem fog-

ják felfedezni. Abban az időben nem fordított elég figyelmet arra a tényre, hogy Kirov helyettesei tudták: azon az estén, amikor Kirovot meggyilkolták, az NKVD-s öröket titokzatos módon eltávolították arról az emeletről, ahol Kirov hivatalai el voltak helyezve. Kirov helyettesei azt is tudták, hogy Nyikolajevet már két héttel a gyilkosság előtt elfogták az örök, amikor megkísérelt töltött revolverrel behatolni a Szmolnijba, és ennek ellenére mégis belépési engedélyt kapott, amikor aztán bejutott Kirov hivatalába, és meggyilkolta őt.¹⁷

De a legjelentősebb tényező, ami hozzájárult annak a hírnek az elterjedéséhez, hogy Kirovot maguk a hatósági szervek gyilkoltatták meg, abban a tényben rejlik, hogy Sztálin utasította Jakov Agranovot és Szergej Mironovot, hogy tisztítsák meg Leningrádot a „kirovistáktól”. A Kirov-gyilkosságot követő néhány hónap leforgása alatt az NKVD leningrádi szervei Kirov apparátusának minden tagját elhelyezték Leningrádból Szibéria és az Ural legtávolabbi régióiba. A Szovjetunió történetében ez volt az első eset, amikor párttisztviselők új kinevezését nem a pártszervek, hanem az NKVD határozta meg. 1935 nyaráig mintegy 3500 embert távolítottak el ezen az úton. Mindez erősen emlékeztetett arra, amikor egy évvel korábban Leningrádot a zinovjevistáktól tisztították meg, amikor a Grigorij Jevszejevics Zinovjev által vezetett ellenzék vereséget szenvedett. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy a leningrádi és moszkvai politikusok körében az a hír kezdett elterjedni, hogy Kirov egy új ellenzék vezetője volt,

amely a Központi Bizottsággal szemben állt, és ez összefügg a meggyilkolásával.¹⁸

Az NKVD-tisztviselők körében a Kirov-gyilkosság titka konkrétabb formában járt körbe, és 1936 végén a Központi Bizottságnak majdnem minden tagja tudta, hogy az NKVD leningrádi részlegének köze volt a gyilkossághoz.¹⁹

Azt az egész ország tudta, hogy az NKVD Sztálin meghosszabbított karja. A párt jobban informált körei azt is tudták, hogy Jagoda csupán névleges feje az NKVD-nek, és annak igazi főnöke maga Sztálin. Ezért, aki tudta, hogy az NKVD-nek köze van a gyilkossághoz, azt is tudta, hogy erre akkor Sztálin adott parancsot.²⁰

Sztálin volt az utolsó egyike, akik megtudták, hogy a Kirov-gyilkosság titka immár széleskörűen ismert. Ez

Szergej Mironovics Kirov¹⁶

a körülmény azzal magyarázható, hogy Jagoda nem merte jelenteni Sztálinnak. Még élénken a fülébe csengett, hogy Sztálin korábban őt „kétbalkezesnek” nevezte, és félt most Sztálin újabb szemrehányásától. A párt Központi Bizottságának azon tagjai, akik hallották a Kirov-gyilkosságra vonatkozó szenzációs hírt, szintén nem siettek jelenteni azt Sztálinnak, mert attól féltek, hogy akkor automatikusan azok közé kerülnek, akik Sztálin szerint túl sokat tudnak. Amikor Sztálin végre értesült az elterjedt hírekről, már túl késő volt ahhoz, hogy bármit is tegyen a hírek terjedésének megakadályozására. Sztálin egyetlen kiutat látott: nyíltan el kell ismerni, hogy a Kirov-gyilkosságot az NKVD szervezte meg, és mindezért Jagodát kell felelőssé tenni. Mindazonáltal, miközben Jagodát tette meg bűnbaknak, felelősnek a Kirov-gyilkosságért, visszaemlékezett arra, hogy az első két moszkvai per során ugyan ezen gyilkosság elkövetéséért más embereket: Zinovjevet, Lev Boriszovics Kamenyevet és számos régi bolsevikot tettek meg. Nos, ha a Kirov-gyilkosság régi változata szerint a büntetett Zinovjev és Kamenyev szervezte meg, és a legújabb változat szerint Jagoda, akkor a logika elemi szabályai szerint Jagoda szükségképpen bűntársa Zinovjevnek és Kamenyevnek. Ezért a koncepció per sajátos logikája arra kényszerítette Sztálint, hogy ezt a két, egymással összeegyeztethetetlen változatot egygyé gyúrja, és kitaláljon egy abszurd legendát: azt, hogy Jagoda, aki a Zinovjev–Kamenyev-per előkészítését irányította, valójában az ő bűntársuk volt.²¹

Alexander Orlov szerint, ha Sztálinnak nem lett volna szüksége arra, hogy a Kirov-gyilkosságért való felelősséget magáról áthárítsa Jagodára, akkor nem ültethette volna Jagodát a vádlottak padjára. Jagoda és az ő megfizethetetlen szolgálatának elvesztése Sztálin számára óriási áldozatot jelentett. Jagoda a szolgálata 15 éve alatt Sztálin alteregójává vált. Senki sem értette meg Sztálint úgy, mint Jagoda. A Sztálinhoz közel állók közül senki sem tett annyit érte, mint ő. Sztálin senki iránt nem viseltetett akkora bizalommal közülik, mint iránta.²²

A XX. kongresszuson mondott beszédében Hruscov nyíltan szólt az NKVD leningrádi szerveinek bűnös hanyagságáról, sőt esetleges bűnrészességéről. Sok történész e kornak hiteles adataként fogadta el, hogy Sztálin a népbiztos helyettese, Trilisszer által egy évvel korábban elé tárt kompromittáló információk birtokában tudta rávenni Jagodát a közreműködésre.²³

Amy Knight *Ki ölte meg Kirovot?* címmel írt egy tényfeltáró és nagyon érdekes könyvet, amelyben új megközelítésből igyekszik megfejteni a rejtélyt. Szerinte világos, hogy az a személy, aki a legtöbbet nyert a gyilkosságból, maga Sztálin volt, mivel ez ideális ürügyet kínált a számára, hogy kiküszöbölje a korábbi ellenzék maradványát, és végrehajtsa a tisztogatást. Trockij 1929-ben próféta módon megállapította:

„Sztálinnak csak egy lehetősége van: megpróbálni húzni egy vérvonalat a hivatalos párt és az ellenzék között. Feltétlenül össze kell kötnie az ellenzékot orgyilkossági kísérletekkel, fegyveres felkelésre való előkészületekkel, stb. [...] A manőverezésnek és a problémák kikerülé-

sének impotens politikája, a Párton belül a vezetőség iránt egyre növekvő bizalmatlanság és a gazdasági nehézségek szükségessé tették, hogy a Pártot elkábítsa egy széles skálájú show-val. Szüksége van egy csapásra, egy sokkra, egy katasztrófára.”²⁴

A sokk 1934. december 1-én jött el, lehetőséget adva Sztálinnak példátlan terrorhadjáratának megkezdésére vélt vagy valós ellenfeleivel szemben. Jelenleg a történészek világszerte általánosan elismerik, hogy Sztálin a Kirov-gyilkosságot politikai céljainak elérésére használta fel, utasítva az NKVD-t, hogy hamis összeesküvés vádat koholjon az ellenzék ellen. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága ezt a következtetést 1988-ban vont le, amikor újra áttekintette a bizonyítékokat Zinovjev, Kamenyev és a Moszkvai Központ ügyében, amelynek alapján annak idején a nyilvános kirakatper rendezték, és az 1988-as eljárás eredményeképpen a hamis vádak alól minden vádlottat felmentettek. Ez a vizsgálat azonban még nem derített fényt a Kirov-gyilkosság titokzatos elkövetőjére vagy kitervelőjére.²⁵

A legnyilvánvalóbb gyanúsított maga Sztálin volt. Valójában számos nyugati történész régóta azt gyanította, hogy ő utasította az NKVD-t, amelynek feje Genrih Jagoda volt, hogy szervezze meg a gyilkosságot.

Robert Conquest 1989-ben megjelent *Stalin and the Kirov Murder* című könyvében összegezte a rendelkezésre álló bizonyítékokat az ügyre vonatkozóan, amelyek között olyan jellegűekre talált, melyek Sztálin bűnössége mellett szólnak. A gyilkosság nemcsak mentséget jelentett számára, amely igazolta a véres tisztogatást, hanem megszabadította egy politikai riválisától is, aki útját állhatta volna terveinek. Noha 1934-ben Sztálin pártvezérsége megkérdőjelezhetetlen volt, a párt aktivistái közül többen kiábrándultak belőle egyre könyörtelenebb megtorló politikája miatt, továbbá azért, mert túlzottan találták azt a hadjáratot, amelynek során a parasztokat kolhozokba kényszerítette. Conquest szerint Kirovot a befolyásos pártvezetők Sztálin lehetséges utódjának tekintették. Ezért, ha nem ölik meg, könnyen főtítkárrá lehetett volna, s ha valóban átveszi a párt vezetését, a szovjet történelem és világtörténelem egész más irányt vehetett volna. Szerinte, noha Kirov egyáltalán nem nevezhető demokratának, nem volt örült, paranoiás zsarnok, mint Sztálin, és így nem lett volna képes annak a véres tisztogatásnak a lebonyolítására, amely megtizedelte az országot.²⁶

Bármilyen bizonyítékok szólnak is Sztálin ellen, ezek távolról sem kényszerítő erejűek. Még Sztálin nagy ellenfele, Trockij, aki száműzetésében előre megjósolta, hogy Sztálin gyilkosságokhoz fog folyamodni, sem vádolta sohasem Sztálint azzal, hogy Kirovot előre kitervelten meggyilkoltatta. Még mindig van számos olyan történész mind Nyugaton, mind Oroszországban, akik nem hiszik, hogy Sztálin bűnös ebben a bűncselekményben. Kételyeik középpontjában a motívumok kérdése áll. Vajon Kirov, aki olyan lelkesen nyilatkozott Sztálinról és politikájáról, valójában „mérsékelt” politikus lett volna, aki alternatívát jelentett Sztálinnal szemben? Vagy egyszerűen mítosz volt, amelyet a külföldi emigránsok találtak ki, akik Sztá-

lin ellenségei voltak, és égtek a vágytól, hogy őt Kirov meggyilkolásával vádolják? De még ha Kirov valóban ellenezte volna Sztálin politikáját, akkor sem nyilvánvaló, hogy komoly akadály lett volna Sztálin számára. Sztálin már sikeresen megsemmisítette a különböző bolsevik vezetőket, akik ellenezték az ő kegyetlen politikáját. Nem vetette volna alá magát Kirov a pártfegyelemnek éppen úgy, mint a többi elvtársai tették?²⁷

Továbbá egy orgyilkosság megszervezése mindig kockázattal jár. Amint Sztálin egyik életrajzírója megállapítja: „Sztálin 1936 szeptemberében elbocsátotta Jagodát, mert azzal gyanúsította, hogy védelmezi azokat az embereket, akik ellene vannak. 1938-ban kivégeztette őt. Ez nagyon veszélyes útja annak, hogy valakitől megszabaduljon az ember.” És miért gyilkoltatta volna meg Sztálin Kirovot azokban az órákban, amikor a Szmolnij intézetben dolgozott, ahol bárki jobban keresztezhetette volna a tervet, mint az utcán?²⁸

A legfontosabb az a vitathatatlan tény, hogy Sztálin közel állt Kirovhoz. Úgy tűnik, jobban kedvelte Kirov társaságát, mint a *Politbüro* többi tagját. Csak néhány hónappal korábban Kirov meglátogatta Sztálint a krími Szocsiban, és közvetlenül a Szocsiból való októberi visszatérése után Sztálin felhívta Kirovot Leningrádban, és sürgette, hogy menjen Moszkvába. Kirov kedvence volt Sztálin lányának, Szvetlanának is. Sztálin sógornője, Marija Szvanyidze, aki Sztálint szinte mindennap látta, naplójában ismételtelen megjegyzi, hogy Sztálin fájdalomtól sújtottnak tűnt Kirov halálát követően.

„Arca beesett, sápadt volt, és rejtett szenvedés látszott a szemében [...] Nagyina (Sztálin felesége) tragikus halála után ő [Kirov] volt a legközelebbi személy Sztálin számára, képes volt hozzá őszintén és egyszerűen közeledni, és megadta neki azt a melegséget és vigasztalást, amire Sztálinnak szüksége volt.”

Színészkedett volna Sztálin, fájdalmat színlelt, olyannyira, hogy nem keltette fel a körülötte lévők gyanúját? Amy Knight felveti a kérdést, hogy miként lett volna képes Sztálin oly sok időt eltölteni Kirovval, és látszólag odaadónak lenni irányában, ha arra szőtt terveket, hogy meggyilkoltatja? Nem lehetséges, hogy Kirov elvesztése olyan megsemmisítő erejűnek bizonyult Sztálin számára, aki már lelkiileg amúgy is kiegyensúlyozatlan volt, hogy az indította véres bosszúállásra népe ellen?²⁹

Amy Knight véleménye szerint az a gondolat, hogy a háttérből Sztálinon kívül bárki más irányíthatott volna egy összeesküvést Kirov meggyilkolására, azonnal elutasítható. A Szovjetunió 1934-ben totalitárius társadalom volt, amelynek élén Sztálin állt, és nehéz elképzelni, hogy Jagoda vagy más NKVD-tisztségviselő vállalkozott volna ilyen küldetésre urának tudta nélkül. Nemcsak arról van szó, hogy nem volt semmiféle személyes motívumuk Kirov meggyilkolására, de nagy nehézséget jelentett volna számukra az is, hogy titokban tartsák bűncselekményüket Sztálin előtt. Sztálin parancsára Leningrádban sok NKVD-tisztségviselőt elbocsátottak és börtönbe vetettek, de ez láthatóan azért történt, mert nem voltak elég éberek Kirov védelmében (legalábbis Sztálin erre hivatkozott).

Ami Jagodát illeti, Kirov halálát követően csaknem két évig nem tartóztatták le, amikor Sztálin elhatározta, hogy megtisztítja az NKVD-t, és a tisztségviselőknek egy új csoportjával váltja fel a régieket, olyan emberekkel, akiket megbízhatóbbnak érzett, még két évig szabadlábon hagyta.³⁰

4. A nagy terror kezdete – a Zinovjev–Kamenyev-per

A Kirov-gyilkosság és annak utóhatása egy tízéves lidércnyomás kezdetét jelentette. Egyes történészek azt állítják, hogy a terror, amely kibontakozott a Kirov-gyilkosság után, nem Sztálin nagy stratégiájának terméke volt, hanem ötletszerű, eszeveszett folyamat, amely önmagát táplálta. De ha megfontoljuk, hogy Sztálin aprólékosan belemerült a jegyzőkönyvek és vádiratok másolataiba, és szisztematikusan rötta ki a büntetést a valóságos és képzeletbeli ellenségeire, egy gondosan kitervelt bosszú képe jelenik meg előttünk.³¹

Sztálin tudatosan és részletekbe menően utasította az NKVD-t, hogy fogjon el egész népcsoportokat, még ha csupán egyetlen ellenzékiséggel gyanúsított személy volt is közöttük. Nem felejtette el még a kis sérelmeket sem, amiket a közelmúltban bárki elkövetett ellene. Gondosan nyomában volt potenciális ellenségeinek, még akkor is, ha hónapokon keresztül semmit sem csináltak, mielőtt az NKVD dörömbölt az ajtajukon az éjszaka kellős közepén. Beleszötte a Kirov-gyilkosságot mindenfajta állítólagos összeesküvésbe: Kirov és a gyilkosa volt a mesebeli fonal, ami összekötötte a letartóztatások, perek, kivégzések és munkatáborok végeláthatatlan sorozatát. Úgy tűnik, senki sem maradt érintetlen attól, ami 1934. december 1-én történt.³²

1935 nyarára, a Kamenyevék elleni második per idejére tehetjük Sztálin elhatározását, hogy „új módszerrel”, nyilvános politikai per során számol le az egykori ellenzék vezetőivel. A Belügyi Népbiztosság Jagoda vezette apparátusa ez időtől a koncepció per előkészítésével, a megfelelő mellékszereplők kiválasztásával, a vallomások kikényszerítésével foglalkozott. Jagoda személyes szerepe e műveletekben mindmáig nem tisztázott véglegesen. A legfontosabb döntésekre Sztálin alkalmasint már nélküle jutott, Nyikolaj Ivanovics Jezsov, Andrej Januarjevics Visinszkij és Alekszandr Poszkrébisev – hosszú éveken át személyes titkárságának vezetője – közreműködésével. Egyesek szerint a belügyi népbiztos úgy vélekedett, hogy a végső döntést a vádlottak ügyében a Politikai Irodának kell meghoznia. Talán őt is meglepettette Sztálin ígérete, hogy Kamenyev és Zinovjev kivégzésére nem kerül sor. Később Jagodát azzal vádolták, hogy „a vizsgálat során fedezte Ivan Szmirnovot”, s hogy „Uglanovot rávette a vádak visszautasítására”.³³

Kamenyev és Zinovjev börtönben volt attól kezdve, hogy 1934 decemberében letartóztatták őket. Jagoda azt javasolta Sztálinnak, hogy titokban folytassák le a bírósági eljárást, de Sztálin ragaszkodott egy nagy nyilvános

perhez. A korábbi ügyekhez hasonlóan Sztálin gondosan követte a vizsgálatot, tanulmányozta a kihallgatási jegyzőkönyveket, sőt új vádlottak nevét írta hozzá a listához. Augusztus elején Visinszkij államügyész egy másolatot küldött Sztálinnak a vádiratról.³⁴

A Zinovjev és Kamenyev elleni vádak az 1935. januári első perük óta jelentősen kiterjesztették. Annak idején csupán azzal vádolták őket, hogy „ösztönözték, sugallták” a Kirov-gyilkosságot. Most ellenük, valamint 14 további vádlott ellen az volt a vád, hogy egy terrorista csoport tagjaiként utasításokat kaptak Trockijtól, és összeesküvést szöttek Kirov és különböző szovjet vezetők meggyilkolására, Sztálint is beleértve. A folytonos kihallgatásoktól és az elviselhetetlen börtönbeli körülményektől fizikailag meggyötörve, és Sztálin által személyesen biztosítva, hogy megkímélik életüket, ha vallanak, a vádlottak beleegyeztek, hogy bíróság elé állnak. Ez volt az első per a Kirov-gyilkosság ügyében, amelyet nyilvánosan tartottak, a nyugati sajtó és a diplomáciai testület jelenlétében, és ez jelentős nyilvánosságot biztosított.³⁵

Aminek ez a hallgatóság a tanúja volt – és szemmel láthatóan el is hitt –, az Zinovjevnek, Kamenyevnek és a többi vádlottnak teljes beismerő vallomása. Hátborzongató részletességgel adták elő, hogyan tervelték ki a gyilkosságot, és szerveztek meg egy terrorista csoportot a többi bolsevik vezető meggyilkolására. Az ember meglepődik azok reakcióján, akiknek ismerős volt a Kirov-gyilkosság, amikor hallották az egyik vádlott vallomását:

„Nyikolajev azt a benyomást keltette, hogy eltökélt és meggyőződéses terrorista. Azt mondta nekem, hogy sikerült megtudnia a pontos időpontot, amikor Kirov megérkezik a lakásából a Szmolnijba, ezért meg tudja ölni Kirovot, vagy a Szmolnij közelében, vagy a Szmolnijban.”

Mivel Nyikolajev Kirovnak a Szmolnijba való nem tervezett érkezéséről azon a napon csak egyetlen forrásból értesülhetett – az NKVD-től, amely ellenőrizte Kirov testőrségét –, a vallomás belekeverte a bűnügybe az NKVD-t. Ez nem lehetett felületes elnézés, hanyagság a vád részéről. Másfél éven belül Jagoda nyilvánosan azzal lett vádolva, hogy részt vett a gyilkosságban. Ténylegesen a következő hónapban Sztálin felmentette Jagodát az NKVD vezetésének tisztsége alól, mivel „képtelen volt leleplezni a trockista–zinovjevista csoportot”, és helyette kinevezték az NKVD élére Jezsovot, a Központi Bizottság titkárát.³⁶

Nyikolajevszkij az *Egy öreg bolsevik levele* című munkájában ezt írta:

„Jagodát eltávolították tisztségéből, mert bizonyos enyhe ellenvetéssel élt a [Zinovjev–Kamenyev-] per megrendezésével kapcsolatban, amelyről csak az előkészületek után tudta meg, hogy a megrendezés módja el van döntve. Ő azt akarta, hogy az ügyet vitassák meg a Politbüro-ban.”

Az irattári dokumentumok szerint (amelyeket évekkel később tettek közzé), amikor Jagoda megkapta a vallomások másolatát a vádlottak egyre növekvő listájáról, amelybe

belevonták Trockijt az összeesküvésbe, azt írta, hogy ezek a dolgok „lehetetlenek”, ez „egy hazugság”.³⁷

Jagoda ellenállása nem sokáig maradt megtorlatlanul.

Mihail Pavlovics Tomszkij hamarosan írt egy öngyilkos levelet Sztálinnak, amelyben azt állította, hogy a felelősége megnevezné azokat a személyeket, akik felelősék azért, hogy ő „a jobboldali elhajlás ösvényére tévedt”. Jezsov későbbi kérdésére Tomszkij felelősége azt mondta, hogy Tomszkij Jagodára utalt.³⁸

Sztálin tudomást szerzett arról is, hogy a Jagoda irányítása alatt folyó kihallgatások során egyes NKVD-tisztek csak tessék-lássék végzik a feladatukat: például megfelelően feltett kérdéseikkel lehetőséget kínáltak a gyanúsítottaknak arra, hogy védekezzenek a vádak ellen. Magatartásukhoz Jagoda és egyes vezető munkatársai nagy valószínűséggel a Politikai Bizottság bizonyos tagjaitól (például Grigorij Konsztantyinovics Ordzsonikidzétől, ismertebb nevén Szergo Ordzsonikidzétől) kapták a támogatást, akik ellenezték Sztálinnak az ellenzék elleni könyörtelen leszámolásra vonatkozó terveit. Sztálin a tudukra adta, hogy nem tűr semmiféle ellenvetést, és megengedhetetlennek tart bármilyen engedékenységet az „ellenséggel” szemben. 1936. szeptember 25-én Sztálin és Andrej Alekszandrovics Zsdanov Szocsiban töltött szabadságáról táviratot küldött a Politikai Bizottságnak:

„Abszolút mértékben szükségesnek és sürgősnek tartjuk, hogy Jezsov elvtárs rendet csináljon a belügyi népbiztonságon. Jagoda végképp tehetetlennek bizonyult a trockista–zinovjevista blokk felgöngyölítésére. Az OGPU e téren négyéves lemaradásban van. Ezt észrevételezi valamennyi vezető pártmunkás az NKVD-nél és az NKVD munkatársainak többsége is.”³⁹

Ezzel a levéllel megpecsételődött Jagoda sorsa, mivel Sztálin egyértelműen a tudtára adta, hogy neki nincs szüksége olyan rendőrségre, amely a legkisebb mértékben is a pártját fogja a kegyelmet nem érdemlő „nép ellenségeinek”.

A *Politbüro* tagjai már régóta gyűlölték Jagodát. Voltak esetek, amikor együttesen megpróbálták rábeszélni Sztálint, hogy Jagodát mozdítsa el, és a *Politbüro* egyik tagját nevezze ki ilyen fontos posztra, mint amilyen az NKVD vezetése. Sztálin azonban nem volt hajlandó ezt a fontos hatalmi beosztást átengedni a *Politbüro* valamelyik tagjának. Nem akart olyan embert az NKVD élén, akit közös érdekek kötnek össze a Központi Bizottság és a *Politbüro* tagjaival, és együttműködik velük. Azt akarta, hogy az NKVD az ő vak eszköze legyen, amelyet szükség esetén a Központi Bizottság és a *Politbüro* bármely része ellen fordíthat. Lazar Kaganovics és a *Politbüro* néhány más tagja Sztálint Jagoda ellen akarta fordítani. Azt próbálta neki sugallni, hogy Jagoda a politikában Joseph Fouché szerepét játssza, aki a francia forradalom idején egymás után kiszolgált a forradalmat, a direktóriumot, Napóleont és XVIII. Lajost, és nem maradt hűséges egyik politikai rezsimhez sem. Természetesen Kaganovics nem a történelmi párhuzamok iránti szeretetből hasonlította Jagodát Fouchéhoz, hanem azért, hogy felkeltse Sztálin gyanúját,

és eltávolítsa Jagodát az NKVD-ből. Kaganovics elmésen ragasztotta Jagodára a „Fouché” címkét éppen abban az időben, amikor kiadták Moszkvában Stefan Zweig Fouchéről írt könyvének fordítását, amely nagy hatást gyakorolt Sztálinra. Jagoda tudta, hogy Kaganovics őt kivel hozta párhuzamba, és ez nagyon zavarta. Hogy a rá leselkedő veszélyt elhárítsa, minden igyekezettel baráti kapcsolatot akart kiépíteni Kaganovicssal, de ez nem sikerült neki.⁴⁰

Minden áskálódás ellenére 1936-ban érte el Jagoda karrierje a zenitjét. 1936 tavaszán kapta meg az „Állambiztonság Általános Népbiztososa” címet és a hadsereg-marsalli uniformist, amelyet külön az ő számára terveztek. Sztálin meghívta, hogy tegye át rezidenciáját a Kremlbe. Ez az ajánlat azt jelentette, hogy Sztálin befogadta őt a maga kis bizalmas körébe, amelybe a *Politbüro*nak csupán néhány tagja tartozott. Mintha félt volna, hogy Sztálin visszavonhatja az ajánlatát, Jagoda a következő nap beköltözött a Kremlbe. Vidéki birtokára, Ozerkibe csak hetenként egyszer járt ki. Jagoda Kremlbe való beköltözését a szovjet bürokrácia magasabb köreiből mint nagy politikai eseményt értékelték. Az NKVD magasabb köreiből tudni vélték, hogy Jagoda hamarosan a *Politbüro* tagja lesz.⁴¹

Jagoda annak ellenére, hogy mindennap beszélt Sztálinnal, képtelen volt kiolvasni annak szeméből a legkisebb jelét annak, hogy óvatosságnak kellene lennie. Ellenkezőleg, úgy tűnt a számára, hogy közel van valamennyi célja eléréséhez. Abban az időben a *Politbüro* tagsága, amely korábban lenyezte őt, most kénytelen-kelletlen elismerte egyenrangú félnek.⁴²

Jagodát annyira fellelkesítette karrierjének kedvező alakulása, hogy olyan energiával kezdett dolgozni, ami még számára is szokatlan volt. Még jobban megerősítette az NKVD apparátusát. Meggyorsította a Volga–Moszkva-csatorna építését, azt remélve, hogy az ő irányítása alatt épült csatornát majd róla fogják elnevezni. A cári hadsereg egyenruhájára emlékeztető arany- és ezüstszegélyes új uniformisok bevezetésével foglalkozott, és új utasításokon dolgozott, amelyek az NKVD tisztjeinek magatartását szabályozták. Gondosan tanulmányozni kezdte a cári gárdaezred szabályzatát, és azt utánozva egy sor olyan intézkedést bocsátott ki, amelyek a tisztek és alárendeltjeik viszonyát szabályozták a cári idők hagyományának megfelelően. Mindez csupán a kezdete volt egy teljes újítási sorozatnak az NKVD-n és a Vörös Hadsereg belül.

Jagoda még elbocsátása előtt három-négy hónappal, 1936 nyarán sem látott előre semmit későbbi sorsából.⁴³

Most viszont Jagoda, Sztálin ítélet-végrehajtója fokozatosan Sztálin áldozatává vált, noha az eljárás – Sztálin szokásához híven – körmönfont volt. Jagodának Buharinhoz és a jobboldaliakhoz fűződő kapcsolatának története, valamint a Kirov-gyilkosságban játszott szerepe nem lett felfedve 1938 márciusáig, amikor vádlottként jelent meg a Buharin elleni kirakatperben. A Buharin és más jobboldaliak elleni megtorlásokat célzó Visinszkij-utalások ellenére a terv végrehajtása ténylegesen elakadt. Szeptember 10-én a sajtó hírül adta, hogy az ellenük irányuló vizsgálatot felfüggesztették, és a vádakat bizonyítékok hiányában elejtették. Egyes történészek spekulációja szerint, miatt Sztálin Szocsiban tartózkodott, a *Politbüro* tagjai Moszkvában elleneztek a Buharin elleni hajszát. De ez a látszólagos visszavonulás egyszerűen taktikai manőver lehetett. Buharin és Alekszej Ivanovics Rikov még mindig párttagok és a Központi Bizottság tagságára jelöltek voltak, és így széles körű presztízsük volt. Így célszerű volt előzetes sajtótamadásokkal felkészíteni a pártot letartóztatásukra.⁴⁵

Mindenesetre Jagodát nem sokkal az első nagy per után, 1936 szeptemberében felmentették a belügyi népbiztos tiszteből; helyét az a Jezsov foglalta el, aki a Központi Bizottság képviselője-

ként maga is közreműködött az első per előkészítésében. Jagodát a Postaügyi Népbiztosság élére helyezték.⁴⁶ Teljesen világos, hogy annak kellett ide kerülnie, aki mindenkiről mindent tudott – és főleg minden kompromittálót. Másrészt pedig tudott egy katalógusszerű nyilvántartási rendszerben dolgozni, mert ez a modern rendészet fő technikája volt. Jezsov előbb központi bizottsági titkár lett, majd 1937-ben átvette az állambiztonság vezetését. Jagoda leváltását azzal indokolta Sztálin, hogy vezetése alatt az NKVD „négyéves lemaradásba került az ellenséges elemek leleplezésében”.

A menesztett belügyi népbiztost 1937. február–márciusi plénumon már súlyos politikai támadások érték Jezsov és Sztálin részéről. Itt Jezsov (Sztálin utasítására) bejelentette, hogy a korábbi vezetés idején azok a börtönök, amelyekben a trockistákat, Zinovjev híveit és a jobboldali elhajlókat őrizték, igen hamar „üdüllökké” változtak – a rabokkal „liberális” volt a bánásmód.⁴⁷ Jezsov felháborodással szólt arról, hogy a politikai foglyok éhségstrájk-

Genrih Jagoda, az NKVD-vezetője (1936. május 1.)⁴⁴

jaik segítségével elérték követeléseik teljesítését, és a moszkvai NKVD-vezetők ezektől az éhségstrájkoktól „rettenetesen félték”.⁴⁸ Az új sztálini utasítások fényében, amelyeknek megfelelően a plénumnak már az első munkanapján, 1937. február 27-én megkezdődött a különböző időpontokban agyonlövésre ítélt „megrogzott bűnözők” listáinak jóváhagyása, emellett új viszonyulást kellett kialakítani a bebörtönzöttek ellenállásának kedvelt formáihoz, az éhségstrájkot is beleértve. A börtönökben uralkodó rendszert érintve feltette a kérdést: „*Honnan származik az ilyen gondoskodás az ellenségről?*”⁴⁹ A plénum március 3-án elfogadott határozata nyíltan szólt arról, hogy ezekben a börtönökben az elítélteknek, különösen a „szovjethatalom ellenségeinek” a magatartása „tűrheterlen”.⁵⁰ A Politbüro 1937. március 13-án jóváhagyta Jezsov parancsát a börtönökben lévő rendtartásról.⁵¹

Egy történelmi anekdota szerint a februári plénumon a támadások keresztüzében álló, elkeseredett Jagoda a következő szavakkal fordult egy jelenlevőhöz: „*Fél évvel korábban mindannyijukat letartóztathattam volna.*”⁵²

5. Leszámolás a jobboldali ellenzékkel

A sors iróniája, hogy néhány nappal Szergo Ordzsonikidze halála előtt Buharin – tudván, hogy a közeljövőben letartóztatják – írt egy búcsúlevelet Ordzsonikidzének, kifejezve azt a félelmét, hogy amikor börtönben lesz, arra fogja kényszeríteni az NKVD, hogy hamis vallomást tegyen, ahogy Ordzsonikidze helyettese, Georgij Leonyidovics Pjatakov és mások tették. Buharin azt írta: biztos benne, hogy Ordzsonikidze tudja, hogy az összes vallomás hamis, azokat az NKVD koholta. Buharin kijelentette, hogy ő ártatlan, kérte Ordzsonikidzét, hogy értse meg őt, és gondoskodjon családjáról. Különösen azt kérte tőle, hogy viselje gondját a kisfiának, amíg Anna Larina össze tudja szedni magát, és talál munkát.

Buharin és Rikov letartóztatása csupán kilenc nappal Ordzsonikidze halála után történt, a Központi Bizottság plénumának ülése idején, amelynek megnyitását a tragédia miatt későbbre halasztották. Az ő letartóztatásuk nem volt váratlan. Mindkettőjüket a plénum résztvevői egy csomó irtózatossá bűn elkövetésével vádolták, és amikor védekezni akartak, lehurrogták őket. Ez még visszataszítóbb látványosság volt, mint az 1936. decemberi plénum. A vádak pontosan nem konkretizáltak, de az, hogy a „zinnovjevista–trockista terroristákkal” kapcsolták össze őket, nyilvánvalóvá tette, hogy végül összefüggésbe fogják őket hozni a Kirov-gyilkossággal. Figyelembe véve, hogy Buharin és Rikov jobboldali politikai vonalat követtek, ami szöges ellentétben állt a baloldali Zinovjev és Kamenyev vonalával, az ezzel a csoporttal való szövetség vádjá erőteltettnék tűnhetett (jóllehet Buharin ismételtlen közeledett Kamenyevhez 1928-ban). Mindazonáltal ebben az időben a racionalitásnak minden eleme eltűnt a politikai vitákból, és kizárólag összeesküvésről és árulásról esett szó.⁵³

Az 1937. februári KB-ülésen Sztálin deklarálta az osztályharc fokozódó éleződését, mint a szervezett tisztogatás ideológiai alapját. Ekkor terjesztette elő, hogy a

Buharin-csoportot is ki akarja végeztetni. Ez ellenállásba ütökött. A Politikai Bizottság tagjai közül az ukrain titkár, Sztanyiszlav Koszior és első helyettese, Pavel Posztisev voltak a fő ellenzői, és körülöttük kristályosodott ki az ellenállás.⁵⁴

Ekkorra már kialakult az a gyakorlat, hogy össze nem tartozó ügyeket montíroztak össze egy perré, egy összeküvést konstruáltak. Így Buharint összekapcsolták Jagodával. Buharint és Rikovot az 1937. februári KB-ülésen tartóztatták le. A „jobboldali trockista szovjetellenes központ” perére csak egy évvel később, 1938. március 2–13-ig került sor. További főváltottak: Nyikolaj Ivanovics Kresztyinszkij és Hrisztyián Georgijevics Rakovszkij. A 21 vádlott közül 19-et végeztek ki. Letartóztatták az államvédelem volt parancsnokát, Jagodát is, pontosan azért, mert a tömeges kivégzéseket és a Buharin-csoport likvidálását ő sem akarta. Jagoda apparátusának több magas rangú államvédelmi funkcionáriusa is meg akarta szüntetni a terrort. Jagoda 1937. áprilisi letartóztatása után kivégezték az NKVD kb. 3000 tisztjét. Augusztus 17-én a Központi Bizottság elrendelte, hogy az NKVD kinvallatásnak vessen alá a letartóztatottakat.⁵⁵

Ellenük a fő vád Jagodán és az NKVD-n keresztül a Kirov-gyilkosság megrendezésében való részvétel volt. Buharin és Rikov szilárdan tagadtak bármiféle közreműködést a gyilkosságban, de Jagoda azt vallotta, hogy titkos utasítást adott a Leningrádi NKVD helyettes vezetőjének, Ványa Zaporozsecnek, akit egy évvel korábban kivégeztek. Azt is állította, hogy Zaporozsec parancsolta meg Kirov testőrének, Boriszovnak a meggyilkolását egy autóbaleset által, mert Boriszov be volt avatva a Kirov-gyilkosság titkába, és Zaporozsec félt, hogy Boriszov elárulja.⁵⁶

Mindazonáltal valószínűtlen, hogy Jagoda, akinek nem volt logikus motívuma arra, hogy megölje Rikovot, irányította az egész bűncselekményt. Ezért főkolompósnak egy új személyt kellett a felszínre hozni: Avel Jenukidzét, Sztálin régi grúziai elvtársát, aki a Központi Végrehajtó Bizottság titkára volt, és akit 1937 végén letartóztattak és kivégeztek. Jenukidzét úgy állították be, mint olyan személyt, aki parancsokat osztogatott Jagodának, és nem vette figyelembe Jagoda ellenvetéseit. Jagoda ezt így fogalmazta meg a válogatott kínzások hatására tett „vallomásában”:

„*Megpróbáltam ellenvetést tenni. Egy sereg érvet vonultattam fel, hogy ez a terrorista akció célszerűtlen és szükségtelen. Sőt, hozzátettem, hogy én, mint a vezetés tagjainak őrzéséért felelős személy, elsőként leszek felelőssé téve a vezetés egyik tagja ellen elkövetett terrorista akcióért. Felesleges mondanom, hogy az ellenvetéseimet nem vette figyelembe, és azoknak nem lett foganatja.*”⁵⁷

Noha megfelelőnek tűnt utolsó gonosztevő szerepére olyan embert választani, aki halott, Jenukidze valószínűtlen jelölt volt. Sokkal kisebb hatalma volt, mint Jagodának, akit sosem tudott volna kényszeríteni semmire. Trockij szerint Jenukidze azért került Sztálin feketelistájára,

mert tiltakozott a leningrádi régi gárda elleni vad megtorlás ellen, még telefonált is a *Politbüro* tagjainak. Volt olyan szóbeszéd is, hogy Jenukidze az *Egy öreg bolsevik levele* című írás szerzője, de Trockij ezt nevétségnek vélte, mert „*Avel nem lett volna hajlandó együttműködni és azt vallani, hogy kapcsolata volt a jobboldaliakkal*”, ami szerephez juttathatta volna az 1938. márciusi perben. Ehelyett csendben agyonlőtték.⁵⁸

Jagoda valóban ellenvetést tehetett a Kirov-gyilkosság ellen, ahogy vallotta a perében, de az egyetlen személy, aki utasíthatta őt, Sztálin volt, és nem Jenukidze. Miért őt tette meg Sztálin és Jezsov bűnbaknak? Mindenekelőtt ő alkalmas eszközként szolgált a jobboldaliak perbe fogására, mert az az állítás, hogy Jagoda kapcsolatban állt Buharinnal és a jobboldaliakkal, nem volt teljesen alaptalan. Sztálin valószínűleg annak is a tudatára ébredt, különösen az *Egy öreg bolsevik levele* közzététele után, hogy a Kirov-gyilkosságban az NKVD részvételével kapcsolatos gyanú nagyon elterjedt. Ez adta meg az értelmét annak, hogy Jagodát felvegyék a Kirov-gyilkosságért felelős személyek sorába. Ami magát Jagodát illeti, neki nem volt más választása, mint vallani. Majdnem egyévi fogsága alatt annyira megkínózták, hogy engedékennyé vált. Mint az összes vádlottakkal, Jagodával is sok órán keresztül taníttatta be Jezsov a vallomást. Kétségtelen, hogy a többiekhez hasonlóan Jagodának is az életét ígérték cserébe az együttműködéséért.⁵⁹

Könnyen elképzelhetjük, hogy mit érzett Jagoda, amikor a sors kifürkészhetetlen keze hirtelen kiragadta őt a hatalom csúcsáról, és azon számos börtöncella egyikébe zárták, amelyekbe ő küldte ártatlan emberek ezreit sok éven keresztül. Most úgy hozta a sors, hogy neki kellett végigmenni ugyanazokon a szenvedéseken, amelyeken az ő ártatlan áldozatai számtalanszor végigmentek. Alexander Orlov megfogalmazása szerint, ha Jagoda a rendszer ellen fellázadt emberektől kapta volna a halálos ítéletet, akkor azt mondhatnánk, hogy teljesen rászolgált. De Sztálin kezéből a büntetést nem érdemelte meg.⁶⁰

Jagodát annyira megrázta a letartóztatása, hogy egy nyugtalan állathoz hasonlított, amely még nem szokott hozzá a bezártsághoz. Szüntelenül nagy léptekkel járkált a cellájában, és nem jött álom a szemére. Nem tudott enni. S amikor az NKVD új főnöke, Jezsov megkapta azt a jelentést, hogy Jagoda magában beszél, megrémült, és egy orvost küldött hozzá. Jezsov attól félt, hogy Jagoda megőrül, és ezért elvész a megrendezendő per számára. Ezért megkérte Jevgenyij Szluckijt, a Külügyi Osztály főnökét, hogy látogassa meg több alkalommal a foglyot a cellájában. Jagoda örült a látogatónak. Szluckijnak megvolt az a képessége, hogy bármely érzelmet képes volt színlelni, de ez alkalommal őszinte könnyek törtek fel a szeméből, olyan erős szájalmat váltott ki belőle a megtört ember. Mindamellettt igyekezett feladatát teljesíteni, minden szót megjegyzett, amit Jagoda mondott, hogy később arról írásban jelentést tehessen Jezsovnak. Jagoda megértette, hogy miért küldték hozzá Szluckijt, de ez a körülmény nem változtatta meg a hozzá való viszonyulását. Egy dologban biztos lehetett: Szluckij, aki nem volt biztos a saját jövőjében, sokkal boldogabb lenne, ha Jagoda lenne a

főnöke, és sokkal szívesebben látná Jezsovot a börtönben Jagoda helyett.⁶¹

Jagoda nem volt óvatoskodó Szluckijjal szemben, fesz-telenül megvitatta vele a helyzetét, és keserűen panaszkodott, hogy Jezsov néhány hónap alatt lerombolta az NKVD-nek azt a csodálatos mechanizmusát, amit ő 15 éven át fáradhatatlan szorgalommal felépített.⁶²

Egyik este, amikor Szluckij távozni készült, Jagoda így szólt hozzá: „*Közölheti a Jezsovnak írt jelentésében, hogy azt mondtam: végül is léteznie kell Istennek.*” „*Micsoda?*” – kiáltott fel Szluckij meglepetten és kissé szégyenkezve, hogy említés történt a Jezsovnak teendő jelentésére.

„*Nagyon egyszerű*” – válaszolta Jagoda. „*Sztálintól csakis hálát érdemeltem volna hűséges szolgálatomért, Istenről viszont a leghigorúbb büntetésre is rászolgáltam, mivel ezerszámra szegtem meg a parancsait. Nos, gondoljon arra, hogy hol vagyok, és ítélje meg maga is: kell-e léteznie Istennek?*”⁶³

A kémkedés és államellenes összeesküvés mellett Jagodát azzal vádolták, hogy meggyilkoltatta, méghozzá orvosokkal elkezelte, elődjét, Menzinszkijt és legjobb barátját, Gorkijt. Sztálin úgy igyekezett a közvéleményt még inkább a letartóztatott állambiztonsági vezető ellen hangolni, hogy a számára a kegyetlen valóság elől való menekülést jelentő, valóban szélsőségesen fényűző életmódja miatt (amely a szovjet elit körében egyáltalán nem volt egyedi jelenség) is szította ellene a gyűlöletet. 1937. április 8-án házkutatást tartottak Jagoda lakásán. Ennek során 22 997 rubel készpénzt, 1229 üveg bort, több tucat prémbebecset és bundát, több mint száz rolni angol szövetet, rengeteg prémet, három lenyúzott hattyúbőrt, leopárdbőröket, 70 női selyemalsóneműt, 9 fényképezőgépet, Zeiss filmvetítőt, egy több mint 1000 darabos étkészletet, 3904 pornográf képet és 115 gumióvszert koboztak el. Az NKVD évente 605 000 rubelt költött a népbiztos két vidéki háza, nyaralója, valamint két moszkvai lakása pusztá fenntartására. Újabb 140 000 rubelre rúgott a népes Jagoda-rokonságnak nyújtott „dotáció”. Több millió rubelt költött a korszak neves politikusainak, íróinak támogatására, szeretőinek juttatott ajándékokra, amelynek költségeit az NKVD gazdasági részlege Jagoda utasítására gyakran saját titkos keretéből folyósított az illetőknek.⁶⁴

Egyes művészek számára, mint egy reneszánsz kori nemes úr, fényes megélhetést biztosított. Jagodának tetszetek a mélyen vallásos, zseniális festő, Pavel Korin hagyományok, ortodox templomokat ábrázoló képei, így a festőnek nem kellett sokat költenie a Moszkva belvárosában lévő villája és hatalmas műterme fenntartására.⁶⁵

Sztálin igyekezett Jagoda kikényszerített, a kihallgatótiszték által előre megfogalmazott vallomásait felhasználni több vádlott-társa, többek között Avel Jenukidze ellen is. Később, az 1938 márciusában megtartott nagy per idején Jagoda kénytelen volt megismételni a régi barátjával kapcsolatos rágalmakat. A hatóságok végig attól féltek, hogy a kegyetlen kínzásoknak alávetett, lelkiileg teljesen összetört volt NKVD-vezető visszavonja azokat a vallo-

másait, amelyeket a vizsgálati szakaszban vertek ki belőle. Ezért beküldték cellájába régi bizalmas barátját, a közben szintén letartóztatott Vlagyimir Kirson drámaíró (akit, miután ezt a feladatát teljesítette, kivégeztek). Kirson beszámolót írt beszélgetésükről fogvatartóinak. Ez az írás a korszak egyik legmeggrázóbb dokumentuma, amelyből kiderül, hogy milyen eszközökkel érték el, hogy Jagoda végül elvállalta a koronatanú szerepét a nagy perben.⁶⁶

5. A per

Jagoda ebben a bírósági színjátékban az egyik legnegatívabb szerepet kapta, szinte mindazt meg kellett testesítenie, amit a „nép ellensége” korabeli fogalma magában foglalt. Eszerint mivel egyszerre volt tagja a baloldali ellenzéknek (trockista–zinovjevista csoport) és a „jobboldali” Buharin-féle csoportnak is, a kettő közötti összekötő feladatát látta el, szabotálta az „ellenséggel folytatott harcot”, amellet több állam (köztük a náci Németország) részére is kémkedett. Egy akkoriban készült karikatúrán SS-egyenruhában ábrázolják, hóhérbárdal a kezében, térdig vérben gázolva.

A kegyetlen kihallgatási módszerek hatására minden képtelen vádat magára vállalt, és a tárgyaláson – ahogy a jegyzőkönyv következő részlete tanúskodik róla – gépiesen előadta a betanult szöveget, a „vallomást szörnyű bűneiről”:

„Szovjetellenes tevékenységem kezdetét az 1928-as évre kell tenni, amikor beléptem a jobboldaliak szovjetellenes szervezetébe. [...] A jobboldaliak szovjet hatalom elleni harcának első fázisában az én szerepem abban állt, hogy Buharin és Rikov jobboldali szervezetét tendenciózusan elláttam az OGPU nehezen hozzáférhető, titkos anyagaival, amiket ők – Buharin és Rikov – a Párt ellen folytatott harcukban felhasználtak.

A továbbiak során, amikor a jobboldaliak áttértek illegális helyzetükben a Párttal és a szovjet hatalommal szembeni harcra, a jobboldaliak központja azt a feladatot adta nekem, hogy megóvjam a jobboldaliak szervezeteit a lebukástól. (...) Itt teljes felelősséggel ki kell jelentenem, hogy az a bűn, hogy a szovjet hatalom és az NKVD szervei csak az 1937–38-as években voltak képesek leleplezni és felszámolni a jobboldaliak és a »jobboldali, trockista blokk« ellenforradalmi tevékenységét, az én elnöki munkámat terheli az NKVD szervezetében. Ha a szovjet felderítés mentes lett volna a jobboldaliak és kémek ellenforradalmi csoportjától, amely az én elnökségem következtében volt jelen, a szovjet hatalom elleni összeesküvés csírájában fel lett volna derítve. [...]

1931-ben, a jobboldaliak illegális tevékenységének időszakában, amikor a szervezet lebukástól való védelmének a feladata leginkább aktuálissá vált, a jobboldaliak központjának vezetői azt kérték tőlem, hogy vezessek be az OGPU vezetési munkájába a jobboldaliak szervezetének aktív résztvevőit; ennek bizonyosságául megemlítem a titkos politikai részleg vezetője kijelö-

lésének konkrét tényét. Ennek a részlegnek a feladata volt vezetni a harcot a jobboldali trockista szervezetekkel szemben. E részleg vezetőjének a jobboldaliak szervezetének tagját, Molcsanovot neveztem ki. [...] Ebben az időszakban (1931–32) jött létre számos jobboldali csoport az OGPU apparátusában [...]. Akkor a jobboldaliak vezéreszméje, és a szervezet tevékenységének kiindulópontja az volt, hogy az ellenforradalmi fordulatra a Kreml elfoglalása útján számítottak.”⁶⁷

Vallomásában azt a képtelen vádat is magára vállalta, hogy tervük egyenesen az államkapitalizmusra való átalálásra irányult:

„Kitűztük-e célul a szovjethatalom megdöntését? Erre a kérdésre igenlően felelek. Milyen társadalmi-politikai rendszert állítottunk volna vissza a szovjethatalom megdöntése után? Erre a kérdésre is egyenesen azt válaszolom: kapitalista rendszert.”⁶⁸

A vádlottak elleni karaktergyilkosság része volt, hogy a német nácizmussal is kapcsolatba hozták őket, egy „fasiszta katonai szervezkedés” résztvevőiként láttatva, ezáltal még ellenszenvesebbé téve őket a közvélemény előtt:

„Jenukidze szavaiból megtudtam, hogy a Kremlben létrejött az a katonai összeesküvő szervezet, amely kedvező pillanatban kész végrehajtani a fordulatot. E szavakból megtudtam, hogy tájékozódna a német fasizmus felé is, amely 1933-ban került hatalomra.”⁶⁹

Az államellenes összeesküvés mellett azzal is vádolták Jagodát, hogy az OGPU, majd később az NKVD vezetőjeként kémszervezetet hozott létre, amely az ő irányítása alatt működött, államtitkokról informálva bizonyos külföldi hírszerző szervezeteket:

„Mindenekelőtt azt kell jelentenem a bíróságnak, hogy az OGPU, majd az NKVD apparátusában az én védelmem alatt létezett a követőimnek egy csoportja, a különféle külföldi hírszerzők besúgóinak egy szervezete. [...] Kétségtelen, hogy e kémeken keresztül a külföldi hírszerző szervek tájékoztatva voltak a jobboldaliak szervezetéhez való tartozásomról, és az ő szervezetükben betöltött szerepemről. A jobboldali-trockista blokk létezéséről és tevékenységéről úgyszintén tájékozottak voltak.”⁷⁰

Jagoda valójában a vallomása során utalt arra, hogy nem mondta el az egész történetet. Miközben Visinszkij kihallgatta, több alkalommal így válaszolt: „ez nem egészen így történt”, és „ez nem így volt”. De ezek az árnyalatok valószínűleg elkerülték a tárgyalóterem hallgatóságának figyelmét, amelyet rabul ejtettek a borzasztó vádak a tiszteletre méltó régi bolsevikok ellen, és a megaláztatás és lefokozás, amelynek alá voltak vetve. A legtöbb vádnak abszurdnak kellett tűnnie. Senki sem tudta elhinni, hogy Buharin és Rikov képes lett volna meggyilkolni nemcsak Kirovot, hanem – ahogy a vád állította – Kujbisevet, Gor-

kij szovjet író és másokat is. Mégis a vádlottak egymásra vallottak. Egyedül Buharin próbálta megvédeni önmagát, és rámutatni a per valódi céljára, noha ő is túlságosan óvatos volt, feltehetően azért, mert a családját akarta védeni.⁷¹

E végső kirakatper vádlottainak kivégzésével Sztálin megsemmisítette valamennyi valódi vagy képzeletbeli ellenzékét – kivéve egyet, Trockijt, akit a per során azzal vádoltak, hogy külföldről irányította az egész összeesküvést. A szovjet bíróság által a távollétében halálra ítélt Trockij megbélyegzett ember volt. Két sikertelen kísérlet után az ítéletet 1940-ben, Mexikóban egy Ramon Mercader nevű NKVD-s orgyilkos ügynök hajtotta végre.⁷²

Szolzenyicin a következőképpen emlékezett *A Gulag szigetcsoport* című művében a tárgyalásra:

„Úgy tűnt, Sztálin ott ült a terem jobb oldalán. Jagoda bizakodva és kitaróan közvetlenül Sztálinhoz könyörgött kegyelemért: »Magához folyamodom kegyelemért! Én két hatalmas csatornát építettem magának!« Egy tanú beszámolója szerint ebben a pillanatban egy gyufa lángja látszott fellobbanni a muszlinfüggöny mögött, és amíg ez be nem fejeződött, egy pipa körvonalát lehetett látni.»⁷³

Nem volt kegyelem. Genrih Jagodát 1938. március 15-én halálra ítélték, és röviddel a tárgyalás után sortűz által kivégezték. Jagoda sorsában nem sokkal később felesége, Ida Leonyidovna Averbah is osztozni kényszerült.

Az elnyomásnak sokféle formája van. Ezek közé tartozik az is, amikor az egyén lelkiismeretén tesznek erőszakot, erkölcsi érzékét fojtják meg, és az ilyen terror áldozata a rákényszerített bűnök miatt egyre inkább zsarolhatóvá, és így uralhatóvá válik. Ebbe a körbe tartozik Genrih Jagoda is, aki a kommunista diktatúra bűneinek egyik elkövetője, valamint elszenvetője is volt.

6. A méltányosság elve és a koncepciósi perek felülvizsgálata a rendszerváltás után

Amennyiben a Jagoda rehabilitációját elutasító, 2015-ös bírói döntést a természetjog Arisztotelészről eredő jogelvei, az igazságosság és méltányosság elve alapján vizsgáljuk, az alábbiakat állapíthatjuk meg: az ítélet az igazságosság elvének lényegében megfelel, mivel a „vádolt” – ha nem is a felülvizsgált ügy vádpontjai között szereplő bűntetteket, de mégis – súlyos bűnöket követett el a sztálini terrorgépezet részeként. Azonban ebben az ügyben felmerülnek olyan enyhítő körülmények is, amelyeket a felülvizsgálati döntés meghozatalakor nem vettek figyelembe. Jagoda ugyanis nagyrészt azért került a Buharin-per vádlottjai közé, mert nem teljesítette vakon Sztálinnak a Zinovjev–Kamenyev-per kirakatperként való megrendezésére, a gyanúsítottak kínvallatására adott parancsát, korábban pedig ellenezte a lágerrendszer sztálini modelljének megalkotását, és helyett a politikai elitéltek földművelési munkákban való felhasználását javasolta.

Tehát az a jogi megoldás, amely szerint teljesen azonos elbírálás alá helyezik, és egyformán bűnösnek kezelik a sztálini terror ellen életét kockáztatva fellépő Jagodát a diktatúrát minden ellenkezés nélkül, vakon kiszolgáló társaival (például Jezsovval), az véleményem szerint a méltányosság elvének maradéktalanul nem felel meg. A méltányos ítélet egyik fontos feltétele ugyanis az enyhítő körülmények figyelembevétele, Jagodának a diktatúra elleni, életveszéllyel járó, megtorlást maga után vonó tiltakozása, a koholt vádak kétségbe vonása, amelyeket ebben az esetben a bíróság nem vizsgált.

Jagoda és felesége, Ida Averbach (1922)⁷⁴

KÁDÁR, ÉVA

Genrih Jagoda, Komplize und Opfer eines Massenmordes (Zusammenfassung)

Ziel des Aufsatzes ist, ein genaueres Bild über die im Ausbau der stalinistischen Diktatur gespielte widersprüchliche Rolle von Genrih Jagoda, der ehemalige Leiter von OGPU („Vereinigte staatliche politische Verwaltung“) und NKWD („Volkskommissariat für innere Angelegenheiten“) war, darzustellen. Dadurch möchte die Autorin zu seiner historisch objektiveren und juristischen Beurteilung, Bewertung beitragen. Damit möchte die Autorin den historischen Hintergrund dieses komplizierten juristischen Problems ausloten, mit dem der Oberster Gerichtshof von Russland im Jahre 2015 konfrontiert hat. Genrih Jagoda wurde nämlich im Schauprozess gegen Bucharin und seine Kameraden zum Tode verurteilt und hingerichtet, ähnlich den anderen Angeklagten, unschuldig. Im Vergleich zu den anderen Opfern des Schauprozesses wurde er nicht rehabilitiert, weil er am Ausbau und dem Betrieb des stalinistischen Terrors

haftbar teilgenommen hat. Der Gedanke des Wieder- aufnahmeverfahrens ist trotz allem aufgekommen, weil Jagoda mehrmals im Interesse der unschuldigen Angeklagten aufgetreten ist, und er hat sich gegen die brutale Methode der stalinistischen Diktatur eingesetzt. Im Aufsatz möchte die Autorin die eigene Meinung des ehemaligen Sicherheitsleiters über den Plan der Zwangs- arbeitslager bekannt geben, den er trotz seines Willens verwirklichen sollte. Hierbei strebt sich die Autorin danach, die seltsame Tätigkeit von Jagoda in der Vorbereitung des Schauprozesses gegen Grigorij Zinovjev und seine Kameraden, seinen Protest der Verwirklichung dieses Prozesses zu analysieren. Letztendlich hat es dazu geführt, dass er selbst auch in einem gut geplanten, mit abgehalfterten Kampagnen begleitenden Prozess verurteilt wurde, dessen Methode und Vorgänge versucht der Aufsatz vorzustellen.

Jegyzetek

- ¹ Kis János: Rehabilitálták Buharint. *Beszélő*, 1988. 23. sz. *beszelo.c3.hu/cikkek/rehabilitaltak-buharint*
- ² Russian Supreme Court refuses to rehabilitate Stalin-era commissar Yagoda. *The Moscow Times*, April 3, 2015. www.themoscowtimes.com/2015/04/03/russian-supreme-court-refuses-to-rehabilitate-stalin-era-commissar-yagoda-a45422
- ³ Oroszország. 62 millió áldozat a XX. században. *MTI*, 2001. október 29. archiv1988-2005.mti.hu/
- ⁴ upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5c/1915-genrich_yagoda.jpg
- ⁵ hu.wikipedia.org/wiki/Genrih_Grigorjevics_Jagoda#/media/Fájl:1912_genrich_jagoda_kartej_orchra.jpg
- ⁶ BÉLÁDI László – KRAUSZ Tamás: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. Budapest, 1987. ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Intézet, 245. p.
- ⁷ en.wikipedia.org/wiki/Genrih_Yagoda#/media/File:1924_yagoda_menshinsky_dershinsky.jpg
- ⁸ *A kényszermunka sztálini rendszere fejlődésének különleges szakaszai*. Orosz Állami Politika- és Társadalomtörténeti Levéltár (Rosz-szjjszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-PolityicseszkojIsztorii, RGASZPI), f. 17. op. 3, 746. dok. 211. p.
- ⁹ АФАНАСЬЕВ, Ю.Н.: *История сталинского Гулага: конец 1920-х. РОССПЭН* 2005. 27. p. docs.historyrussia.org/ru/nodes/45095-istoriya-stalinskogo-gulaga
- ¹⁰ Az Orosz Föderáció Állami Levéltára (Goszudarsztvennij Arhiv Roszszjjszkoiy Federacii). GA RF. F. R– 9479. Op. 1. dok. 3. I. 23-24. Dokument opublikovan vo 2-m tome nasztorsego izdanija.
- ¹¹ moszkvater.com/wp-content/uploads/Genrih_Yagoda_moszkvater.jpg
- ¹² CZÉH Zoltán: A Gulag mint gazdasági jelenség. *Eszmélet*, 1995. 28. sz. 193. p.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/40/Yagoda_kanal_Moskva_Volga.jpg
- ¹⁵ BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ¹⁶ ruskiymir.ru/upload/medialibrary
- ¹⁷ ORLOV, Alexander: *The secret history of Stalin's crimes*. New York, 1953. Random House, 248–249. p.
- ¹⁸ ORLOV 1953. 249. p.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ ORLOV 1953. 249–250. p.
- ²¹ ORLOV 1953. 250. p.
- ²² ORLOV 1953. 251. p.
- ²³ BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ²⁴ KNIGHT, Amy: *Who killed Kirov? The Kremlin's greatest mystery*. New York, 2000. Hill & Wang Pub, 15. p.
- ²⁵ KNIGHT 2000. 16. p.
- ²⁶ CONQUEST, Robert: *Stalin and the Kirov-murder*. Oxford, 1989. Oxford University Press, 26. p.
- ²⁷ KNIGHT 2000. 16. p.
- ²⁸ KNIGHT 2000. 17. p.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ KNIGHT 2000. 18. p.
- ³¹ KNIGHT 2000. 231. p.
- ³² Uo.
- ³³ BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ³⁴ KNIGHT 2000. 249–250. p.
- ³⁵ KNIGHT 2000. 250. p.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ KNIGHT 2000. 250–251. p.
- ³⁸ KNIGHT 2000. 251. p.
- ³⁹ MIKELN, Miloš: *Sztálin. A zsarnok élete*. Budapest, 1988. Fehér Holó Könyvkiadó, 214. p.
- ⁴⁰ ORLOV 1953. 256. p.
- ⁴¹ ORLOV 1953. 257. p.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ ORLOV 1953. 258. p.
- ⁴⁴ de.wikipedia.org/wiki/Genrih_Grigorjewitsch_Jagoda#/media/Datei:1936_genrich_grigorjewitsch_jagoda.jpg
- ⁴⁵ KNIGHT 2000. 251. p.
- ⁴⁶ BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ⁴⁷ *Voproszi isztorii*. 1994. 10. sz. 18–19. p.
- ⁴⁸ *Voproszi isztorii*. 1994. 10. sz. 19–20. p.
- ⁴⁹ Uo.
- ⁵⁰ *Voproszi isztorii*. 1955. 2. sz. 23. p.
- ⁵¹ A *Politbüro* P46/30/ határozata. AP RF. 3. op., d. 166, 100.
- ⁵² BÉLÁDI–KRAUSZ 1987. 245. p.
- ⁵³ KNIGHT 2000. 257. p.
- ⁵⁴ SZABÓ Miklós: A Szovjetunió története. *ABCD Interaktív Magazin* (CD-ROM), 1995. 1. sz.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ KNIGHT 2000. 258. p.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ KNIGHT 2000. 258–259. p.

⁶⁰ ORLOV 1953. 259. p.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ KUN Miklós: *Az ismeretlen Sztálin*. Budapest, 2002. PolgArt Könyvkiadó, 251–252. p.

⁶⁵ KUN 2002. 440–445. p.

⁶⁶ KUN 2002. 298–299. p.

⁶⁷ *A Buharin és a trockisták elleni per gyorsíró jegyzőkönyve* (Report of court proceedings in the case of the anti-Soviet „Bloc of

rights and Trotskyites”. Moscow: People’s Commissariat of Justice of the USSR, 1938)

⁶⁸ Стенограмма. Бухаринско-троцкистского процесса. 2–12 марта 1938 г. Продолжение вечернего заседания 8 марта 1938 года. hrono.ru/dokum/1938buharin/vec8-5-38-1.php

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ KNIGHT 2000. 259. p.

⁷² Uo.

⁷³ SZOLZSENYICIN, Alekszandr: *A Gulag szigetvilág*. Budapest, 1993. Európa Könyvkiadó, 477. p.

⁷⁴ Ida Averbachot 1938-ban szintén kivégezték.

upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3c/Genrikh_Yagoda_and_Ida_Averbakh_1922.jpg

Az első világháború következményeit Magyarország számára közismerten tragikus és gyászos következményekkel lezáró, 1920. június 4-én aláírt „karthágói jellegű” büntető béke feltételeit tartalmazó kiterjedt nemzetközi egyezmény rendelkezései között találhatóak azok a rendelkezések is, amelyek a Magyar Királyság „Európán kívüli érdekeit” számolták fel.¹ Ezek az érdekeltségek – jogosultságok és kiváltságok – nem friss, a háború során szerzett hódításokat vagy szerzeményeket jelentettek, hanem még korábban – a Habsburg, majd Osztrák–Magyar Monarchia idején – a világháborút jóval megelőzően megszerzett kedvezményeket és egyes távoli országokkal fenntartott békebeli kereskedelmi viszonyok, osztrák–magyar állampolgárok utazási, tartózkodási és ügyleti tevékenységének, valamint a Monarchia ottani konzuli tevékenységének kereteit foglalták magukban. Az akkori konzuli feladatok és funkciók közé tartozott a ma már ismeretlen „konzuli bírászkodás” is, amely a kiváltságok lényeges elemét jelentette európai államok számára az Európán kívüli országokkal kötött egyezményeik nemzetközi gyakorlatának klasszikus korszakában.

A Monarchia egykori „tengeren túli” érdekeinek és jelenlétének addig még fennálló – formálisan meg nem szüntetett – egyezményi örökségét felszámoló előírásokat mind a magyar, mind az osztrák békeszerződés² tartalmazta. A békerendezések által előírt kényszerű lemondások az egykori Monarchia mindkét alkotmányos alkotóegysége – immár önálló nemzetközi közjogi létezésének korszakában – számára megszüntette annak lehetőségét, hogy örökölhessék közös nagyhatalmi jogelődjüktől annak államközi szerződésekben biztosított jogait és kedvezményeit.

Az Osztrák–Magyar Monarchia Európán kívül gyakorolt jogosítványait biztosító és a világháborúig hatályban lévő nemzetközi szerződések között külön jelentőséggel bírtak azok az államközi egyezmények, amelyek a békeszerződés „szövetséges és társult hatalmai” közé tartozó országokra vagy az általuk addigra ellenőrzött területekre vonatkoztak. A győztes nemzetközi katonai és politikai koalíció közé tartozó aláíró államok közül a kérdéses

FORRÁS

Teschmayer Gábor – Törő Csaba

Magyarország „Európán kívüli érdekeinek” felszámolása a trianoni békeszerződésben

„Európán kívüli érdekeink” Nagy-Britanniát és Franciaországot közvetve (észak-afrikai protektorátusaik révén), valamint Kínát és Sziámot közvetlenül (a Monarchiával korábban kötött kétoldalú megállapodásaik révén) is érintették.

A békeszerződés IV. része tartalmazta mind az általános jellegű joglemondó, elismerő és elfogadó, mind az egyes országokra lebontott különös rendelkezéseket. Ezek értelmében Magyarország általánosságban kinyilvánította, hogy lemond „az Európán kívüli területekre vonatkozó mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek a volt Osztrák–Magyar Monarchiát” megillették, valamint „mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt bármely címen” a békeszerződés részes bármely államával szemben érvényesíthetett. Egyúttal kötelezte magát, hogy „elismeri és elfogadja mindazokat a rendszabályokat”, amelyeket a korábbi jogok tényleges gyakorlásának megszüntetése érdekében a győztes államok már foganatosítottak, vagy csak még azután fognak megtenni. Ezzel Magyarország lényegében előre hozzájárulását adta – „*charta blanche*” egyetértését biztosította – saját tengeren túli jogait felszámoló jövőbeli intézkedésekhez is (1921. évi XXXIII. tc. 79. cikk).

A további négy cím tartalmazta az egyes, nevesített országokra vonatkozó megszüntető rendelkezéseket, amelyek Marokkó, Egyiptom, Sziám és Kína esetében korábban jogszerűen létrejött, megszerzett jogok és kiváltságok megszüntetésének elfogadását rögzítették. A két észak-afrikai ország saját jogán, szuverén és önálló aláíróként nem részese ugyan a békeszerződésnek, de a felettük létrehozott protektorátusok – annak lényegi funkcióját gyakorolva – révén nemzetközi érdekképviselőket Marokkó esetében Franciaország, Egyiptom érdekeinek védelmét pedig Nagy-Britannia látta el. A két szövetséges antant nagyhatalom által megszerzett ellenőrzési és adminisztrációs jogosítványokkal össze nem egyeztethető harmadik államokat megillető jogosultságok, kiváltságok és mentességek felszámolása tehát protektori jogköreik lehető legteljesebb zavartalan biztosítása érdekében jelent meg a hazánkkal kötött békeszerződésben.

1. Marokkó

Marokkó esetében Magyarországnak le kellett mondania mindazon jogosultságokról, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchiát multilaterális diplomáciai konferencián (Algecirás, 1906) elfogadott vagy kétoldalú (német–francia) megállapodásokban (1909 és 1911) rögzített és harmadik fél számára kiterjesztett kedvezményekként megillették. Ezen kiváltságok és jogok mellett természetesen azokat is kifejezetten fel kellett adnia, amelyeket a marokkói szultanáttal kötött kétoldalú megállapodások keretében biztosítottak a Monarchia számára. Hazánk kifejezetten vállalta, hogy „semmi esetre sem érvényesíthet ezeknek az okmányoknak alapján jogokat”, és kötelezte magát, hogy Marokkóra vonatkozó jövőbeni tárgyalásokba „semmiféle módon sem fog beleavatkozni” (80. cikk).

A Magyar Királyság kifejezetten elismeréséről kellett biztosítani a létrehozott francia protektorátust, amely egyértelművé tette a magyar joglemondás alapvető indokát. Magyarország kijelentette, hogy nemzetközi kötelezettségei szempontjából jogelődjének tekintett Osztrák–Magyar Monarchia által elismert marokkói francia protektorátus létesítéséből folyó összes következményt elfogadja, és ennek értelmében „lemond Marokkóban a kapitulációs jogokról” (81. cikk). A kapitulációs jogok tartalmát, személyi és tárgyi hatályát, terjedelmét a békeszerződés nem határozta meg. Ezek mibenlétét és részjogosítványait az oszmán birodalmi időkből származó

„kapitulációs szerződésekben” lefektetett egykori jogosultságok alapján lehetett meghatározni, amelyek a kedvezményezett államok számára lehetővé tette a területen kívüli joghatóság gyakorlását az Oszmán Birodalom tartományaiban és fennhatósága alá tartozó (függőségi) területeken. Ezen jogosítványok előírt feladása Marokkó (és Egyiptom esetében is) visszamenőleges hatállyal történt, mivel a békeszerződés egyértelműen a Monarchia és Franciaország, valamint Nagy-Britannia közötti hadiállapot beálltához kötötte, és ezért a hadüzenetük időpontjától (1914. augusztus 12.) megszűntnek kellett tekinteni azokat.

Ebből következően Magyarországnak tudomásul kellett vennie, hogy a marokkói kormány teljes cselekvési szabadsággal szabályozza az ott élő, tartózkodó vagy különböző kereskedelmi, illetve munkatevékenységet folytató magyar állampolgárok jogállását és letelepedésük feltételeit. Valamennyi magyar állampolgárt, valamint a magyar „védenceket” úgy kellett tekinteni, mint akik „ebbeli minőségükre alapítható kiváltságaikat az 1914. évi augusztus hó 12. napjától kezdve többé nem élvezik”, és ezért a korábban számukra biztosított, helyi joghatóságon kívüli státus helyett „reájuk nézve is a közönséges jog szabályai” lesznek irányadók (82. cikk).

2. Egyiptom

A békeszerződés rendelkezései szerint Magyarországnak egyiptomi érdekei tekintetében először is kifejezetten el kellett ismernie Nagy-Britannia 1914. évi december hó 18-án kihirdetett protektorátusát, és egyúttal kifejezetten lemondania az Osztrák–Magyar Monarchiát Egyiptomban (szintén még az Oszmán Birodalomtól egykor megszerzett) megillető kapitulációs jogokról. A kényszerű joglemondást ebben az esetben is a Monarchiának szóló brit hadüzenet napjáig (1914. augusztus 12.) visszamenőlegesen kellett megtenni (86. cikk). A kapitulációs jogok tehát közvetlenül nem a protektorátus létrehozása miatt, hanem a hadba lépés következtében, illetve annak pillanatára visszavetítve

kerültek megszüntetésre sajátos módon egy olyan ország esetében is, amely formálisan nem állt háborúban a Monarchiával, és akkor még (csak három hónappal később történik meg) brit felügyelet alá sem került szuverenitásának külső gyakorlása.

A kapitulációs jogok feladása következtében Egyiptom felszabadulva a Monarchiával szemben

Az algecirasi konferencia 1906-ban

egykor fennálló – saját szabályozási joghatóságát korlátozó – nemzetközi kötelezettsége alól, immár a békeszerződés felhatalmazása alapján „teljes cselekvési szabadsággal” szabályozhatta területén „a magyar állampolgárok jogállását és letelepedésük feltételeit” (89. cikk).

Ugyanakkor a békeszerződés megerősítette a korábbi kapitulációs jogokat szükségessé tevő eredeti indokok és feltételek további fennállását is. Ugyanis azt is rögzítette, hogy mindaddig, amíg Egyiptomban megfelelő – „teljes hatáskörrel felruházott” – bírósági szervezet kerül felállításra, a magyar állampolgárok és vagyonuk fölött a bíraskodást brit konzuli bíróságok fogják gyakorolni (88. cikk). Habár az egyiptomi magyar konzul bírósági feladatokat tehát nem láthatott el, magyar állampolgárok jogvitái esetében és a jogállásukra vonatkozó szabályozást teljes mértékben a helyi hatóságok alakíthatták ki, továbbra is kívül maradtak az egyiptomi igazságszolgáltatási illetékességen bekerülve a brit korona külhoni igazságszolgáltatási „védőernyője” alá.

Azonban a Magyar Királyságnak nemcsak a kapitulációs jogokba foglalt jogosultságokra és kiváltságokra vonatkozó igényét kellett feladni, hanem valamennyi szerződést és megállapodást, amelyeket az Osztrák–Magyar Monarchia Egyiptommal kötött, a hadiállapot beálltának időpontjától hatályon kívül helyezni kellett nyilvánítani (87. cikk). Tehát lényegében a korábbi kiváltságok feladásán túlmenően minden létező egyezményes kapcsolat teljes és átfogó megszüntetését is kiróta a békeszerződés. Ezek új szerződésekkel történő lehetséges pótlása természetesen a protektorátusi jogköröket érvényesítő brit hozzájárulás függvényévé vált. Egyúttal – hasonlóan Marokkó helyzetéhez – a békeegyezmény Magyarország számára egyértelmű tartózkodási kötelezettséget is előírt az Egyiptomot érintő jövőbeli tárgyalásokba történő bármiféle beleavatkozástól.

3. Sziám

A két közvetlenül hadviselő félként megjelenő ország közül, ahol a Monarchia korábban kiváltságokat és külön jogosultságokat szerzett területen kívüli joghatóságának gyakorlására, Magyarországnak a sziámi királysággal

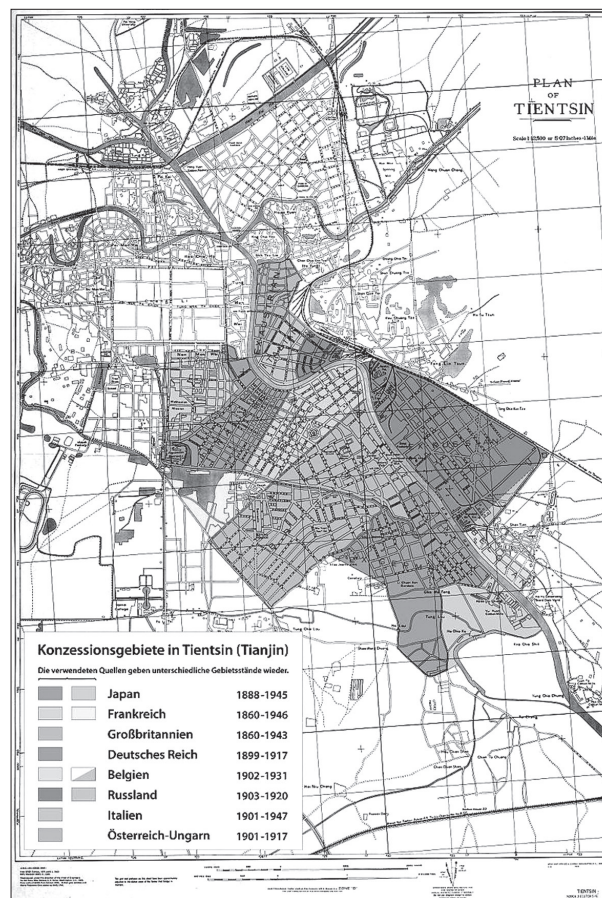
szemben is le kellett mondania lehetséges nemzetközi szerződéses örökségéről.

Sziám vonatkozásában is kifejezetten el kellett ismernie, hogy az egykori Osztrák–Magyar Monarchia valamennyi szerződése, egyezménye vagy megegyezése generálisan megszűnt a békeszerződés rendelkezése szerint. Bármiféle korábbi szerződéses kapcsolat jogutódlás nélküli folytatásának kizárása megelőzte „az ezekből származható jogok, igények vagy kiváltságok” gyakorlására vonatkozó esetleges jövőbeli magyar igény felmerülését. Ezen jogosultságok közül a békeegyezmény külön kiemelte és kifejezetten rögzítette a Sziámban korábban gyakorolt konzuli bíraskodás jogának megszűnését. Valamennyi szerződéses keretet és jogalapot a sziámi királyság Németországgal és a Monarchiával szembeni hadba lépésének – 1917. július 22. – napjára visszamenőleges hatállyal szüntették meg (94. cikk).

4. Kína

A trianoni szerződéssel megszüntetett lehetséges magyar „tengerentúli érdekek” körében a kínai császárság jelentette azt a másik, győztes szövetséges hadviselő félként megjelenő és a Monarchiát is korábban kiváltságokban létesítő államot, ahol Magyarországnak fel kellett adnia lehetséges megörökölhető jogosultságait háborús vesztesként. Az előírt békekötelezettségek szerint a Magyar Királyság Kína javára kifejezetten lemondott

„mindazokról a kiváltságokról és előnyökről, amelyek őt az 1901. évi szeptember hó 8-án Pekingben aláírt záró jegyzőkönyvnek”, valamint különböző kiegészítő okmányainak rendelkezései alapján megillették.⁴ Kína esetében a békeszerződés külön nem emelte ki a konzuli bíraskodást vagy más részjogosítványt, de az általános joglemondás részeként Magyarország azt a jogát is elveszítette. A jogosultságok megszűnését Kína esetében is annak a Monarchiával szemben is életbe léptetett hadiállapot beálltának napjáig – 1917. augusztus 14. – visszamenőlegesen kellett elfogadnunk és egyben *expressis verbis* lemondani Kína javára a hivatkozott 1901-es pekingi jegyzőkönyv (amely számos egyéb kérdés mellett éppen a külföldiek ellen az ún. „boxerlázadás” során elkövetett vérengzések és pusztítás miatt tartalmazott erre vonatkozó egyértelmű előírásokat a kínai állam számára) alapján

Tiencsini koncessziós zónák⁵

Magyarországot megillető valamennyi lehetséges kártérítési igényéről (97. cikk).

Ezen túl azonban Magyarországnak a Monarchia számára korábban biztosított „közigazgatási koncessziót” megtestesítő – a kínai hadüzenet idejére már másfél évtizede osztrák–magyar igazgatás és joghatóság alá tartozó – kínai területen fennálló jogok folytatására vonatkozó lehetséges igényeit is fel kellett adnia. Sajátos megfogalmazással a békeszerződés előírása szerint Magyarország hozzájárult „a Kínai Kormánytól elismert azoknak a megegyezéseknek hatályon kívül helyezéséhez”, amelyek alapján „a tien-tsin osztrák–magyar telep” – amely addigra ugyan már három éve kínai ellenőrzés alatt állt, mivel a hadiállapot beállta után kínai alakulatok szállták meg – feletti átengedett joghatóság formálisan még fennállt. Mivel a Monarchia is egyrészt egy többoldalú megállapodás – az 1901-es pekingi rendezés kínai állami jogátruházó engedményei – jogosultjaként, másrészt a kínai hatóságokkal elért kétoldalú külön megállapodások alapján gyakorolhatta a „közhatalmi koncesszióját”, ezért a magyar jogosultságok megszüntetésére vonatkozó kínai intézkedéseket szelektíven és célzottan, a többoldalú általános jogalapot hatályban tartva és a többi továbbra is fennálló külföldi jogosultság megzavarása nélkül kellett végrehajtani.

A magyar joglemondással és a korábbi engedményt hatályon kívül helyező intézkedésével Kína ugyan visszanyerte az említett területek fölött „teljes felségjogainak gyakorlását”, ugyanakkor azonban a békeszerződés rendelkezései szerint a visszaszerzett szuverén fennhatóságát nem használhatta más külállamok korlátozására a korábbi osztrák–magyar ellenőrzés alatt álló városrészen. Az aláíró nagyhatalmak hagyományos gyakorlatukat folytatva biztosították, hogy Kína ne zárhassa el az adott területet a külvilág elől, hanem egy korábbi nevesített kedvezményezett jogutódjai jogainak megszüntetésével egyidejűleg Kína vállalta, hogy „ezeket a területeket a nemzetközi letelepedés és kereskedelem számára megnyitja” (100. cikk).

TESCHMAYER, GÁBOR – TÖRŐ CSABA

Beseitigung der „Interessen Ungarns außerhalb Europas” im Vertrag von Trianon (Zusammenfassung)

Der Aufsatz möchte die Folgen des Ersten Weltkrieges durch die Analyse des für Ungarn bekanntlich tragisch und trauervoll endenden, am 4. Juni 1920 unterzeichneten Friedensvertrags von Trianon darstellen und klarmachen, aus welchem Grund die „außerhalb von Europa liegenden Interessen“ der Monarchie hinsichtlich eines Rechtsnachfolgestaats nämlich des Königreichs Ungarn abgeschafft wurden. Diese Interessen – Berechtigungen und Privilegien – stellten keine neuen, während dem Krieg erworbenen Eroberungen oder Erwerbe dar, sondern noch früher – während der Habsburg-, dann Österreichisch-Ungarischen Monarchie – lange vor dem Weltkrieg erworbene Begünstigungen und mit einzelnen fern liegenden Staaten bestehende friedensmäßige Handelsverhältnisse, diese umfassten auch den Rahmen der Reise-, Aufenthalts-

5. Összegző megállapítás

A korábban a Monarchia által érvényesen megkötött és hatályos egyezmények alapján gyakorolt jogosultságokat és kedvezményeket nem azért szüntették meg, mert alapvetően igazságtalan, előnytelen vagy az akkori nemzetközi jogi gyakorlattal bármilyen módon is összeegyeztethetetlen szerződési gyakorlatot vagy jogellenes állapotot tükröztek volna. A Monarchia jogutódjai számára az örökül hagyott jogosítványai és kiváltságai mind a két észak-afrikai, mind a két ázsiai ország esetében is fenntarthatók és érvényesíthetők maradtak volna, ha hazánk nem a világháború vesztes oldalán írja alá a békeszerződést. Ennek egyértelmű illusztrációja, hogy a békeszerződés nem tartalmazott a kérdéses felszámolandó egyezményeket elítélő állásfoglalást vagy indoklást. Az akkor folytatódó államközi gyakorlat is szemléltette a Monarchia egykori tengerentúli egyezményeiben elért eredmények jogszerűségét, hiszen a szövetséges hatalmak és országok továbbra is fenntarhatták és gyakorolhatták ugyanolyan jogosultságait és kiváltságait akár ugyanazon (például Kína) vagy más államok területén, ahol mindazokat teljes mértékben és átfogóan megszüntetni rendelték Magyarország és Ausztria számára.

A fenti körülmény alapján tehát megállapítható, hogy a teljes nemzetközi jogi önálló jogalanyiságát visszanyert Magyarország lehetséges nemzetközi jogi örökségét jelentő és „Európán kívüli érdekeit” biztosító jogosultságok és kedvezmények megszüntetésére az ország nemzetközi mozgásterének lehető legteljesebb korlátozása érdekében került sor a békeszerződés más megtorló és korlátozó rendelkezéseinek kiegészítéseként. A Monarchia jogutódjaként megjelenő Magyar Királyság jövőbeni külkapcsolataiban érvényesíthető lehetséges igényeinek kizárása érdekében kerültek a négy ország javára történő jogfeladást és felmondásokat rögzítő rendelkezések a békeegyezmény előírásai közé.

und Geschäftstätigkeiten der österreichisch-ungarischen Staatsbürger sowie der dortigen konsularischen Tätigkeit der Monarchie. Die Vorschriften über den Abbau der bis dahin noch bestehenden – formal nicht aufgehobenen – durch Abkommen gesicherten Erbschaft der damaligen „überseeischen“ Interessen und Anwesenheit der Monarchie waren sowohl im österreichischen als auch im ungarischen Friedensvertrag enthalten. Die durch die Friedensregelung vorgeschriebenen zwangsmäßigen Verzichtes stellten für beide verfassungsmäßigen Einheiten der ehemaligen Monarchie – in der Phase des bereits selbstständigen internationalen öffentlich-rechtlichen Bestehens – die Möglichkeit dafür ein, dass sie von ihrem gemeinsamen Großmacht-Rechtsvorgänger ihre in zwischenstaatlichen Verträgen gesicherten Rechte und Begünstigungen erben.

Die laut den früher durch die Monarchie gültig abgeschlossenen und wirksamen Abkommen ausgeübten Berechtigungen und Begünstigungen wurden nicht deshalb beigestellt, weil sie grundsätzlich eine ungerechte, unvorteilhafte oder mit der damaligen internationalen Rechtspraxis auf irgendwelche Weise unvereinbare Vertragspraxis oder rechtswidriges Ergebnis gespiegelt hätten. Für die Rechtsnachfolger der Monarchie wären die geerbten Berechtigungen und Begünstigungen sowohl bei den beiden nordafrikanischen, als auch bei den beiden asiatischen Staaten nachhaltig und durchsetzbar geblieben, wenn Ungarn den Friedensvertrag nicht als ein Verlierer des Weltkrieges unterzeichnet hätte.

Laut der Analyse kann man feststellen, dass die Aufhebung der die mögliche internationale rechtliche Erbschaft

von dem die vollständige selbstständige Rechtspersönlichkeit nach internationalem Recht zurück gewonnenen Ungarn darstellenden und „außerhalb von Europa liegenden Interesse“ sichernden Berechtigungen und Begünstigungen mit dem Ziel der möglichst vollständigen Einschränkung des internationalen Spielraums des Staates als Ergänzung der anderen repressiven und beschränkenden Bestimmungen des Friedensvertrags durchgeführt wurde. Zwecks des Ausschlusses der in den zukünftigen Außenbeziehungen durchsetzbaren möglichen Ansprüche des als Rechtsnachfolger der Monarchie erscheinenden Königreichs Ungarn wurden die zu Gunsten der viel Staaten erfolgenden Rechtsverzicht und Kündigungen festgelegten Bestimmungen zu den Vorschriften des Friedensvertrags aufgenommen.

Jegyzetek

¹ Az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nicaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákiával 1920. június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló 1921. évi XXXIII. tc. 79–101. cikk.

² *Treaty of Peace with Austria*. Saint Germain-en-Laye, 10 September 1919. Articles 95–117.

³ upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9e/AlgecirasConferen- ce1906.jpg

⁴ *Settlement of Matters Growing out of the Boxer Uprising* (Boxer Protocol). 7 September 1901. www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0302.pdf

⁵ en.wikipedia.org/wiki/Concessions_in_Tianjin#/media/File:Karte_der_Konzessionsgebiete_in_Tientsin.jpg

1 2019 május idusán került(ek) ünnepélyes bemutásra Pálmány Béla *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812* című kötete(i), melyek a szerző monumentális sorozatának harmadik része(i). A többes számot indokolja a mű kétkötetes (közel kétezer oldalas) volta. Pálmány Béla tekintélyes sorozatának korábban megjelent részei az 1848/49. évi első népképviseleti országgyűlés¹ és a reformkori diéták (1825–1848)² történeti adattárjai. Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés történeti almanachjának összeállítása közel ötven magyar történész kooperációjának és Pálmány szerkesztői munkájának volt az eredménye, amelyben az első népképviseleti diéta képviselőinek és felsőházi tagjainak életét és parlamenti tevékenységét elbeszélő, életrajzi formában dolgozták fel. A következő munka a reformkor (1825–1848) bő két évtizede alatt tartott hat rendi diéta résztvevőinek életútját ismerteti. S az idén megjelent harmadik résszel, mintegy trilógiává bővülve a sorozat teljes egészében lefedi a magyar újkor nyitányától számítandó felvilágosult, majd liberális eszmék hatása alá kerülő reformtervezetek évtizedeit, azaz a korszak diétáinak személyi összetételét.

2. Pálmány Béla kivételes munkabírási tudományosan felvértezett levéltáros, akinek tömérdek forrást kellett felkutatnia és áttanulmányoznia, hogy teljesíthesse vállalását. Missziója a magyar rendi országgyűlés utolsó év-

KÖNYVEKRŐL

Heil Kristóf Mihály

A rendi országgyűlések tablói (1790–1812) Pálmány Béla könyvéről

Pálmány Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja* (1790–1812). 1–2. kötet
Budapest, 2019. Országház Könyvkiadó, 1972 p.
ISBN 978-615-5948-04-6

tizedei (1790–1848) politikai osztályának prozopográfiai feltérképezése és köztététele. Pálmány Béla az almanachirodalmon túl is számos publikáció jegyzője. Ugyancsak az archontológia mint történeti segédtudomány hatása figyelhető meg a reformkori pozsonyi követekről írt tanulmányában.³ Bár Pálmány nevét látva elsősorban az országgyűlési almanachok végtelennek tűnő jegyzeteire asszociál a (jog)történész, de említésre méltóak Pálmány 16–19. század közti Nógrád megyéről írt tanulmányai.

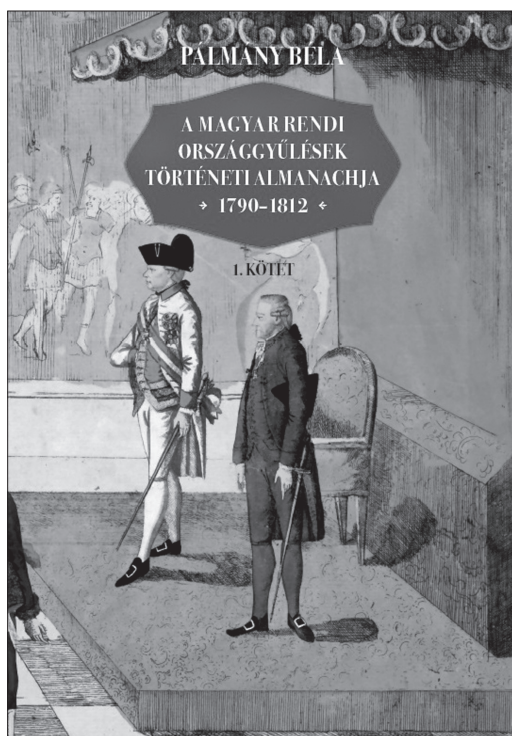
E közlések elsősorban a nógrádi mezővárosok (például Szécsény) iparosodásával foglalkoznak.⁴ További írásai, forrásközlései jelentek meg a magyar közlekedés 19–20. századi történetéről.⁵ Pálmány sokoldalúságáról tanúskodik a történeti (segéd)tudományokkal kapcsolatos tudományelméleti munkássága.⁶

3. A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja sorozat egységes szerkezetben, azonos tárgykörökre kiterjedő névcikket tartalmaz valamennyi személyről, aki a törvények és szokások szerint összehívott diétára uralkodói meghívót vagy választott mandátumot kapva részvételre jogosultnak bizonyult. Pálmány új monumentális archontológiai művét a bevezetést követően három nagy főfejezetre tagolta: *A felsőtábla tagjai; Az alsótábla követei, képviselői és Az országgyűlése tagjainak, küldöttségeinek és bizottságainak névjegyzéke.* Az első két fejezetben a felsőtábla tagjai és az alsótáblai követek, képviselők névcikkjei találhatóak. A tabulák tagjait tagságuk jogcíme szerint csoportosítja (például az első alfejezet a „Magyar királyok és nádorok – királyi helytartók”, a második a „Római katolikus érsekek és megyés püspökök, görögkeleti püspökök” és így tovább). Itt a jogcímek kategóriáján belüli sorrendiséget a vezetéknevek betűrendje adja. A névcikkeknél jelöli a szerző, hogy a korszak nyolc diétája közül melyik(ek)en vett részt. A harmadik fejezetben a korszak nyolc diétájának kronológiai sorához rendeli az egyes országgyűlési ciklusok tagjait – kezdve az uralkodóval, majd folytatva főrendektől a hierarchizált felsorolást. Csoportosítja a tagokat az általuk elfoglalt hely és rang szerint. Rendező elve a két táblán, illetve bizottságokban elfoglalt helyek. E helyütt csupán a nevek és a részvételre jogosító jogcím taxatív megadása volt indokolt.

4. A mű természete szerint elsősorban az elsődleges forrásokra támaszkodik. Az országgyűlési részvétel szabályait az uralkodó alkotmányossá szigorította, mely szabályok betartását a diéták is szigorúan ellenőrizték. Tehát a megjelent kapott-e királyi meghívót, törvényhatósági megbízást, valamint nem áll-e fenn összeférhetlenség vele szemben. Az országgyűlések hivatalos dokumentumai és irományai között mindig megtalálhatóak voltak a Karok és Rendek Magyarország és a kapcsolt részeiből személyesen megjelent tagjai, illetve a távollétükben megbízott képviselőik teljes névsora. Pálmány felhívja a figyelmet, hogy e források gyakran pontatlanok, hiányosak, így szükséges a kritikai vizsgálat, a kontrollforrások használata. Hasonlóan jelentős forrása az országgyűlési almana-

choknak az üléseken tárgyalt kérdések összefoglaló naplói (*Diaria*) és a tárgyalások alá vett iratok (*Acta*). Ezek megtalálhatóak az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteményében.

5. A szerző adatai alapján a kétkötetes mű összesen 2756 országgyűlési tag, követ, képviselő névcikkét tartalmazza. E cikkek szerkezeti felépítése követi korábbi munkákat, miszerint a főúri rang és előnév mellett a család- és személynéveket nem magyarok esetében az illető anyanyelvén is megadja, illetve a forrásokban esetlegesen rosszul jelölt névalakokat is jelöli. Majd következnek az életadatok (a születés és halálozás pontos vagy év körüli, illetve megállapíthatatlan kérdőjeles dátumai), utána az illető diétai részvételeinek vagy a képviselőtének, valamint az „*absentium ablegatus*” esetén azon távol lévő főrendek neve, akiket képviselt. A névcikk tartalmi részének első alkotóeleme a család nemesi, főnemesi kiváltságainak, illetve a polgári rendhez való tartozásának megadása és vallása megjelölése. Pálmány törekedett három nemzedékre kiterjedő genealógiai adatok megadására. A szerző – már előző kötetben is alkalmazott – újítása az almanachirodalomban, hogy kitekintést ad az illető tágabb családjára, ezzel is segítve a beazonosítást és a kontextust. A szerző a kötet genealógiai alapforrásai a

családtörténeti irodalom könyvei és tanulmányai voltak,⁷ továbbá a 18–19. századi egyházi anyakönyvek a mormon egyház digitalizált genealógiai adatbázisain is elérhetőek. További származástani adatokra talált a szerző a Budapest Főváros Levéltára mikrofilmarchívumában, a Dunamelléki Református Egyházmegye Ráday Gyűjteményének mikrofilmjein és Darlóczy Zoltán családtörténeti gyűjteményében.

A szerző bevallása szerint is e családtörténeti kutatások nehézségét jelentette, hogy a városi polgárcsaládok genealógiáját még alig dolgozták fel, illetve a távol lévő főrendeket képviselő „*absentum ablegatusok*” tekintetében egy pusztán névből kellett kiindulni. Ez esetekben az országos egyházi anyakönyvi kutatásnál is használhatóbbak voltak a jogi akadémiák, líceumok anyakönyvei, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) Személyközi Levéltárának jurátusokat, ügyvédi vizsgákat és új ügyvédek kimutató iratai. A kötet további hasznos irodalma volt Fónagy Zoltán új történeti statisztikai adattári műve, amely a Mária Terézia-féle úrbérrendezés családokra összesített birtokait ismerteti.⁸ Pálmány – Fónagy adattára alapján – hivatkozik az illető családi birtoktesteire (még akkor is, ha az előző nemzedékre vonatkozik).

A névcikkek „tanulmányi rovatának” kitöltésében segítséget nyújtott, hogy a diétán –elsősorban az alsótáblán

– csupa jogvégzett ember ült. Hasznos forrásnak bizonyult, az iskolák tanulói névjegyzékei, mivel a 19. századra gyakorlattá vált azok kinyomtatása. Pálmány kiemelte a gimnáziumok közül az országos vonzású körű pesti piaristákat, akik anyakönyvei 1780-tól megtalálhatóak a rendtartományi levéltárban. A korabeli királyi akadémiák, egyházi líceumok, kollégiumok iskolai anyakönyveit Szögi László kutatócsoportjával dolgozta fel és tette kutathatóvá. Pálmánynak további kutatásokat kellett végeznie a sárospataki református kollégium anyagai, a zágrábi királyi jogakadémiai anyakönyvek és a győri (egy időben pécsi) jogakadémiai iratok között.⁹

A névcikkek hivatali karrierre vonatkozó adatai „az életrajzok legfontosabb részét képezik” – értékelt Pálmány.¹⁰ Ennek megfelelően a szerző célja a közpályák lehető legrészletesebb bemutatása volt. Ehhez primer forrásokon túl a történészszakma archontológiai eredményei szolgáltattak biztos alapot. E művek az országos hivatalok, vármegyék, városok vezetőinek és beosztott tisztségviselőinek az állományi idejét közlik. További jól használható az egyházi vezetők történeti lexikonjai, illetve az iskolák tanári karjainak sematizmusai vagy a katonai vezetők életrajzai és visszaemlékezései. Nehézséget jelentett a városi tisztségviselői kar részben feltáratlan volta, így a szerző átkutatta a Helytartótanács Városi ügyosztálya 1790–1815. évi iratanyagát.¹¹ A kötetek összeállításában – a különböző levéltári forrásokon és a szakirodalmon túl – a korabeli sajtó ismeretét kell kiemelni. E forrástípus számos esetben tudhat olyan életrajzi adatokról (például: születések, kinevezések, lemondások stb.), amelyekről már forrás akár nem is tanúskodik.

Pálmány a névcikkek végén a bécsi titkosrendőrség fizetett ügynökei által készített – nem minden esetben meg-

bízható, így kontrollt igénylő – jelentések tömör kivonatát közölte. (E forrástípussal kapcsolatos problémákról lásd Deák Ágnes és Pajkossy Gábor munkásságát.)

6. Pálmány bevezetője nem tekinthető klasszikus bevezető tanulmánynak. Elsősorban egy, a használatot segítő kezelési útmutatóval segítő kézikönyvet használó kutatót, illetve másodsorban kiemeli a korszak legfontosabb országgyűlési bizottságait és a felsőtáblai, valamint alsótáblai követek és képviselők rendi tagozódása és családi összetételét rendszerező táblázatos áttekintések formájában. Ugyancsak röviden összefoglalta a korszakban a részvételi jogosultak körében beállt változásokat.¹²

7. Pálmány Béla monumentális műve nem monográfia, műfajánál fogva egy olyan kézikönyv, ami az ezután születő szakdolgozatok, tanulmányok, monográfiák és egyéb kutatások szerzőinek nyújt majd pótolhatatlan segítséget. Pálmány almanachjaival a jövő kutatói kezébe adja a korszak politikai elitjének tablóit. Nem véletlen, hogy Kecskeméti Károly, a késő rendi diéta és a magyar 19. századi liberalizmus elismert kutatója is kitörő örömmel fogadta Pálmány munkásságát. „[...] én örülök a legjobban ennek a könyvnek” – lelkesedett Kecskeméti a trilogia korábbi kötetbemutatóján.¹³

Összességében megállapíthatjuk, hogy Pálmány Béla munkássága ténylegesen hiánypótló a 18–19. századdal foglalkozó magyar társadalomtudományok számos diszciplínája számára. Hiszen e köteteket nem csupán a történétírók fogják haszonnal forgatni. Ugyancsak profitálhatnak belőle – a teljesség igénye nélkül – az alkotmány- és jogtörténészek, az irodalomtörténészek, levéltárosok vagy a politikatudomány, illetve a delfinológia kutatói.

Jegyzetek

¹ PÁLMÁNY Béla: *Az 1848–1849. évi népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, 2002. Országház Kiadó.

² PÁLMÁNY Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848*. I–II. Budapest, 2011. Argumentum Kiadó.

³ PÁLMÁNY Béla: A reformkor pozsonyi követei. In CZOCH Gábor – KOCSIS Aranka – TÓTH Árpád: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Budapest, 2005. Kalligram Kiadó.

⁴ A teljesség igénye nélkül lásd PÁLMÁNY Béla: A nógrádi mezővárosok kézműves társadalmi és polgári átalakulás idején. In NAGYBÁKAY Péter – NÉMETH Gábor (szerk.): *Kézművesipartörténeti Szimpózium*. Veszprém, 1988. november 15–16.; PÁLMÁNY Béla: A mezővárosok társadalmi Nógrád vármegyében a török hódoltság utolsó szakaszától a jobbágyfelszabadítás végrehajtásáig. In Á. VARGA László (szerk.): *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. *Rendi társadalom, polgári társadalom I.* Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 15. Salgótarján, 1987.; PÁLMÁNY Béla: Nógrád vármegye nemességének átrétegződése (1542–1848). *Századok*, 1958. 1. sz. 3–41. p.

⁵ PÁLMÁNY Béla: A magyar közlekedés újjáépítése 1945–1949. In VERŐ Gábor (főszerk.): *Források a magyar népi demokrácia történetéhez 5*. Budapest, 1981. Kossuth Kiadó.

⁶ PÁLMÁNY Béla: Új módszerek – új lehetőségek A prozopográfia új módszerei és kapcsolata a hagyományos genealógiával, archontolo-

giával a reformkori magyar országgyűlések almanachjai alapján. *Turul*, 2013. 2. sz. 54–59. p.

⁷ VÖ. NAGY István: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. Pest, 1857–1865. Pótkötet, Pest, 1868; KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. 1–11. Budapest, 1922–1932; GUDENUS János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. 1–5. Budapest, 1990–1998; SZLUHA Márton művei a Heraldika Kiadó sorozatában; illetve a Magyar Családtörténeti-kutató Egyesület Magyar Családtörténeti Adattára.

⁸ FÖNAGY Zoltán: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérendezés korában*. I–II. Budapest, 2013. MTA BTK TTI

⁹ PÁLMÁNY 2019. 16. 32–33. p.

¹⁰ PÁLMÁNY 2019. 16. p.

¹¹ MNL OL C 49 Helytartótanács Departamentum Civitatis (Városi ügyosztály) 1790–1812.

¹² PÁLMÁNY 2019. 19–31. p.

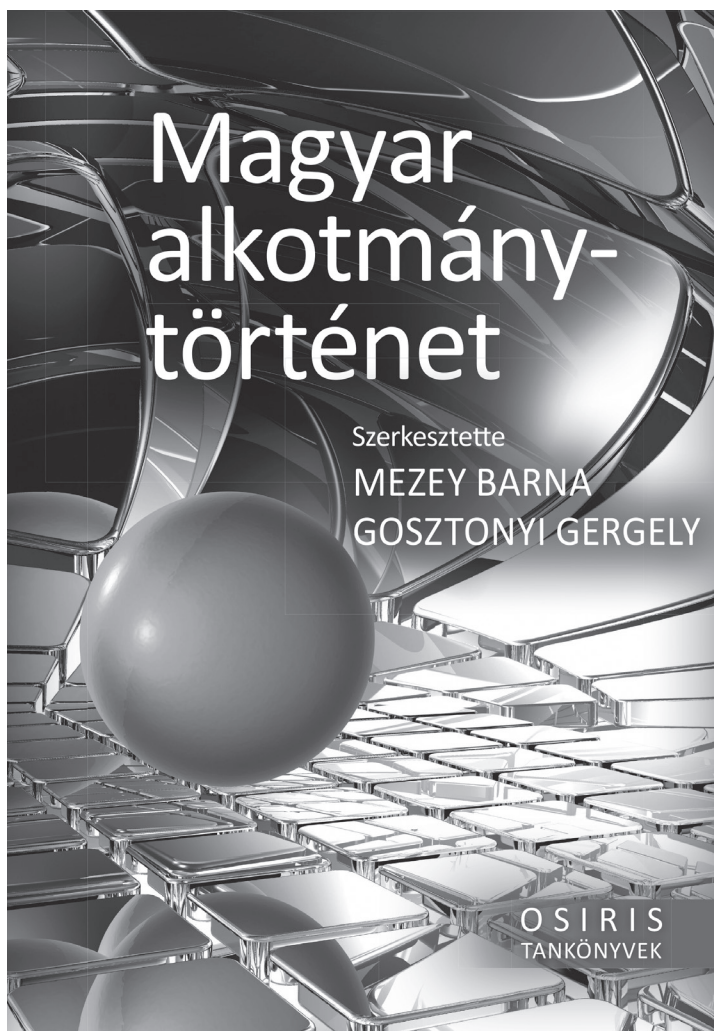
¹³ Idézet Kecskeméti Károly beszédéből Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848* című kötetének 2011. október 7-én Budapesten, az Országház Delegációs termében tartott beszédéből. A beszéd megjelent a *Levéltári Szemlében* is, 2011. 4. sz. 31–35. p.

MEGJELENT A MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNET
ÚJABB KIADÁSA

www.osiriskiado.hu

A magyar alkotmánytörténet stúdiumának célja az európai alkotmánytörténetbe ágyazottan a magyar alkotmányfejlődés főbb vonalainak megismertetése, az alkotmányos alapfogalmak tisztázása, a magyar állam történetéhez kötődő, a historikus korszakokra jellemző államszervezeti modellek megvilágítása, az államszervezési megfontolások és alapelvek tárgyalása, s mindenekelőtt a történelmi alkotmány értelmezése. A tankönyv további célja, hogy szisztematikus, áttekintő ismereteket szerezzenek a hallgatók és az olvasók az ezerszázados magyar alkotmányról, hogy világos képet kapjanak a magyar alkotmánytörténet során kiépült vagy kiépíteni tervezett állammodellekről. A szerzők igyekeznek kiemelni az államélet történetének sajátosan magyar fejlődési motívumait, és ezzel egyidejűleg hangsúlyozni az európai hatások magyar államfejlődésre gyakorolt hatását.

Bár a magyar alkotmánytörténet tananyaga értelemszerűen az évek múlásával sem módosul alapvetően, az új kutatások, a jogtörténettudomány és a történettudomány eredményei folyamatosan gazdagítják ismereteinket. Az új Magyar alkotmánytörténet új módszertani megoldásokat is alkalmaz: megjelentek a fejezetösszefoglaló tézisek, az eligazodást segítő kronológia, a tudás ellenőrzésében segédkezet nyújtó kulcsszavak jegyzéke.

Akét világháború közötti időszakban a fegyveres védelem szervezésének és törvényi szabályozásának rendszerében a legjelentősebb újítást 1939-ben, közvetlenül a második világhégés előtt cikkelyezte be a jogalkotó a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. megalkotásával, amely a magyar jogtörténet első, modern értelemben vett, kódex jellegű és a honvédelmi ágazat egészének keretét adó honvédelmi törvénye lett.

Tisztelegve a magyar jogtörténet e kiváló jogalkotási terméke előtt, megalkotásának 80 éves jubileuma alkalmából, 2019. május 29-én a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának Honvédelmi Jogi és Igazgatási Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Karának Jogtörténeti Tanszéke és a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság ünnepi konferenciát szervezett.

1. A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. jelentőségének rövid bemutatása

A kódex jelentőségét és újszerűségét tükrözi Tomcsányi Móric értékelése, miszerint:

„Legyen elég példakép rámutatnom az új honvédelmi törvényre, amely túl a szorosán vett katonai szolgálati jog körén, a nemzet szinte totális védelmének egységes kódexe, s rendelkezései számos vonatkozásban érintik a polgárok jogi helyzetét békében is.”¹

Ezzel a gondolattal Tomcsányi kiváló érzékkel mutatott rá a honvédelem – és az arra vonatkozó jogi szabályozás – alapvető természetére, miszerint az nemcsak az állam létfontosságú intézményére, annak létre, struktúrára, működésére vonatkozik, hanem ebből fakadóan oly mélyen gyökerezik a mindenkor alkotmányos rendszerben a polgárok jogaihoz és kötelezettségeihez való kapcsolódása miatt, hogy annak elhanyagolása az államélet, illetve az alkotmányosság elhanyagolását is jelenti.

Hasonló fontosságot tükröznek Egyed István sorai is, aki szerint

„A legfontosabb államm cél, amelynek szolgálatában a polgároknak és az állam lakosságának is tevékenykednie kell, a honvédelem. A honvédelem mély erkölcsi tartalmú magasztos feladat, hazafias kötelesség az állam fenntartására, határainak védelmére, belső rendjének biztosítására. A honvédelem azonban egyúttal nehéz teher is, amely a polgárokat és a lakosokat súlyosan érinti, egyéni szabadságukban jelentékenyen korlátozza, személyi és anyagi erejüket igénybe veszi. A dolog természetéből folyik, hogy ennek a nehéz tehernek arányosan kell megoszlania a terhet viselők között, és hogy ennek következtében pontosan meg kell állapítani a kötelezettség határait. Nem lehet a hatóságok önkényére bízni, hogy a honvédelem terhét kire és milyen mértékben hárítják, hanem e teher mérvét és feltétele-

Farkas Ádám – Kelemen Roland

Konferencia a polgári, magyar (hon)védelmi alkotmányozás csúcspontját jelentő, a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. tiszteletére

it pontosan meg kell állapítani. E feladat teljesítése a honvédelmi törvényre tartozik.”²

A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. tehát, mint első szisztematikus, ágazati kódex jellegét öltő honvédelmi törvény egy rendkívül komplex állami alrendszer sok szempontból történelmi kényszerpályáktól behatárolt szabályozására törekedett. A honvédelmi törvény magába olvasztotta ugyan a védrendszeri törvények és nagyobb-részt a különös tárgyú katonai törvények szabályozási tárgyköréit és szellemiségét is, de azokon egyúttal messze túl is lépett, mikor szabályozásának tárgyköréit valóban a honvédelem egészére igyekezett kiterjeszteni a korábbi szervezetszabályozáson, illetve jogállási alapvetéseken túl. Ennek köszönhető, hogy a törvény már bevezető rendelkezéseiben is ösztársadalmi és ösztormányzati feladatokat és elveket rögzített, melyeket a levontkötelezettségre – vagyis a katonai előképzésre –, a honvédségre, a hadkötelezettségre, a hadkiegészítésre, a tartalékos rendszerre, a különböző szolgálati kedvezményekre, a szolgálati kötelezettségek teljesítésére, az elbocsátásra és költségekre, a hadkötelesek érdekeinek védelmére, a honvédelmi szolgáltatások és honvédelmi érdekű gazdasági korlátozásokra, a honvédelmi munkakötelezettségre, a dologi honvédelmi szolgáltatásokra és gazdasági korlátozásokra, a légvédelemre, valamint a kivételes hatalom körére vonatkozó szabályokkal bontott ki, továbbá az ezekhez részletesen kapcsolódó büntető rendelkezésekkel, és számos tárgykört felölölő vegyes és záró rendelkezésekkel egészített ki.

A törvény preambuluma méltóképp rögzítette a kor honvédelmi szellemiségét, amikor a törvény „nyitányaként” úgy fogalmazott, hogy a „honvédelem a legszentebb állampolgári kötelesség, amelyet mindenkinek önfeláldozásig terjedő odaadással kell teljesíteni”.³ Ez már előrevetítette a totális háborúra való felkészülést, melyet a törvény honvédelmi kötelezettségre vonatkozó általános és különös rendelkezései is kibontottak, mikor a klasszikus személyes hadkötelezettség mellett részlete-

zően szabályozták a levetekötelezettséget, a honvédelmi szolgáltatások kötelezettségét – és ezen belül a mai gazdasági és anyagi szolgáltatások, valamint a honvédelmi munkakötelezettség intézményeit –, továbbá a légvédelmi kötelezettséget is, mint a személyes és fegyveres honvédelmi kötelezettségen kívüli honvédelmi kötelezettségeket. Ezzel a szabályozással tehát a jogalkotó átlépett a 20. század igényeinek megfelelő honvédelmi szabályozás időszakába, aminek fő oka a totális háború volt, de ami egyben a jogállam erősítését is szolgálta, hiszen törvényi szabályozást adott számos olyan cselekményre – például a rekvirálásokra – nézve, amelyek évszázadok óta a háború kísérőcselekményei voltak, de amelyeket a jog leginkább csak utólag tudott kezelni, és akkor is csak főként egyes társadalmi csoportok érdekeire kiterjedően.

A honvédelmi törvény emellett a honvédelmi alkotmány szervezeti vonatkozásaihoz tartozóan újraszabályozta a honvédelem intézményeinek összességét. Ennek megfelelően az új törvény magába olvasztotta az 1921-ben megújított Magyar Királyi Honvédség szabályozását is, persze már a trianoni követelményektől eltérő rendelkezésekkel. Ez utóbbi vonatkozásában kiemelendő, hogy a törvény tovább bővítette a honvédség rendeltetését, amikor úgy fogalmazott, hogy a „magyar állam hadereje a m. kir. honvédség. A honvédség feladata az országnak külső ellenség ellen való megvédése, a honvédelmi határőrszolgálat ellátása, közreműködés egyéb határőrizeti és határellenőrzési, továbbá a folyamrendészeti szolgálatban, valamint az ország belső rendjének és biztonságának fenntartásában az erre vonatkozó külön rendelkezések szerint.”⁴ Ebből ugyanis jól látható, hogy a Honvédség részben önálló, részben közreműködési feladatként megkapta a rendvédelmi feladatrendszer legfajszínűsabb elemeit is, mint-

egy összhangban a hadügyi kényszerűség stratégiájával, amely a trianoni diktátummal szembeni rejtésben ugyan, de igyekezett a különböző társ – fegyveres – szervezetben katonai képességeket bújtatni és fejleszteni. A folyamossággal és a határőrséggel való kapcsolódás egyértelműen kirajzolódik ebből a feladatszabásból.

A honvédelmi törvény kiemelt jelentősége az alkotmányfejlődés szempontjából abban is megragadható az ágazati szabályozáson túl, hogy számos olyan jogállásra és különösen a hadkötelesekre vonatkozó rendelkezés törvényi szintre került, amelyet a korábbi törvények szűkebb körben szabályoztak, és ebből következően sok tekintetben rendeleti szintre utaltak, miközben alapvető jogokat érintő viszonyokra terjedtek ki.

A honvédelmi törvény a kivételes hatalomra vonatkozó szabályozást is elnyelte és részben meg is újította a második világháború kezdetének évében. Ezzel a kivételes hatalom gyakorlásának jogát a törvényhozás továbbra is elsődlegesen a Minisztérium számára tartotta fenn.⁵ A minisztériumi döntést minden esetben valamely miniszter felelőssége mellett kellett meghozni, azaz az egyéni felelősség nem volt megkerülhető.

Az 1939. évi honvédelmi törvény némileg bővítette az 1912. évi LXIII. tc.-ben (a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről) foglalt szabályozás rendkívüli intézkedési rendszerét, és rendszertanilag is cizellálta azokat, amikor öt nagy csoportba foglalta a meghozható intézkedéseket. Az első csoportban a közigazgatási szervezetre,⁶ a másodikban a rendészetre,⁷ a harmadikban a pénzügyekre,⁸ a negyedikben az igazságszolgáltatásra,⁹ míg az ötödikben, az ún. „vegyes” csoportban minden, az előző csoportokba nem tartozó területekre vonatkozó szabályok kaptak helyet.¹⁰

2. „80 éves az első magyar honvédelmi törvény” című konferencia előadásainak rövid ismertetése

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hungária körüti kampuszán megrendezett tudományos konferenciát Jobbágyi Zoltán ezredes, a Hadtudományi Kar tudományos és nemzetközi dékánhelyettese nyitotta meg. Ezt követően Kádár Pál, a Honvédelmi Minisztérium közigazgatási államtitkára köszöntötte a szép számban megjelent hallgatóságot. Köszöntőjében kiemelte, hogy a honvédelmi ágazat számára kifejezetten fontos a tradíciók, így a jogtörténeti hagyományok ápolása is. Kiemelte a kódex mintajellegét, amely elveit tekintve a jelenkor jogalkotása számára is példaértékű.

A tudományos diskurzust két köztörténeti előadás nyitotta meg, amelyek a törvény nemzetközi, társadalmi, gazdasági és hadtörténeti környezetét voltak hivatottak felvázolni. Kaló József egyetemi docens előadásában a honvédelmi törvény hadtörténeti jelentőségét hangsúlyozta, kiemelve, hogy a Magyar Királyi Honvédség milyen hosszú utat tett meg az első világháborús összeomlástól kezdve, a trianoni sokkon át az újraszervezéséig, a körülmények körülhatárolta megerősítéséig, amelynek jogalkotás tekintetében ékköve az 1939. évi honvédelmi törvény volt. Horváth Csaba ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokhelyettese, egy másik megközelítésből mutatta be a törvény történeti jelentőségét. Előadásában kitért a honvédelem ügyének két világháború közötti időszakban jól tapintható társadalmi beágyazottságára, valamint hangsúlyozta, hogy a politikai döntéshozók a honvédelem – ideértve a védelmi jogalkotás – területén a békediktátumot követően sok tekintetben kényszerpályán mozogtak.

A rövid kávészünetet követően Keszely László ezredes, a Hadtudományi Kar tanársegéde, a Honvédelmi Minisztérium Védelmi Igazgatási Főosztályának osztályvezető-helyettese a védelmi igazgatás nyolcvan évét mutatta be, kitérve a terület előtt álló kihívásokra, amelyek főként a nemzetközi kötelezettségekből és az új típusú biztonsági kihívásokkal kapcsolatos ellenálló képesség fokozásából állnak. Farkas Ádám főhadnagy, egyetemi adjunktus nagy ívű előadásában mutatta be, hogy az új típusú totális háború és az arra való készülés milyen kihívások elé állította a korszak jogalkotóját a törvény megalkotása idején. Előadásában kitért arra is, hogy míg az akkori kor törvényhozása a totális háború elvárásainak megfelelő jogalkotási produktumot próbált megalkotni, addig a ma jogalkotójának még jelentős feladatai vannak a megváltozott biztonsági környezethez való felzárkózás terén, amihez az 1867 és 1944 közötti polgári időszak honvédelmi jogalkotásának megújulási és fejlődési képessége elvi szinten is értékes példát adhat.

A konferencia délutáni programját Petruska Ferenc őrnagy, a Honvédelmi Jogi és Igazgatási Tanszék tanársegédének előadása nyitotta meg. Prezentációjában a katonákról és hozzátartozóikról való gondoskodás történeti modelljeit mutatta be, röviden utalva a vizsgált korszak joganyagára is. Illésfalvi Péter, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum osztályvezetője a honvédelmi kötelezettségek 1939. évi II. tc.-be foglalt rendszerét taglalta rendkívüli részletességgel, amelyet számos, korabeli megemlékezéssel tarkított. Nagy Szabolcs, a győri Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszékének doktorandusza, a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának igazgatóhelyettese a levetekötelezettség és a tartalékos rendszer első honvédelmi törvényen alapuló elhatárolását vázolta fel előadásában.

A konferencia utolsó blokkjában Barna Attila, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense előadásában a hűtlenség és ehhez kapcsolódó különbíróóságok elnevezése mögött rejlő anomáliákra hívta fel a figyelmet, megemlítve, hogy a Honvéd Vezérkar Főnökének bírósága körül még számtalan tisztázásra szoruló kérdés van. Az utolsó előadást Kelemen Roland, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszékének tanársegéde, a Hadtudományi Kar tudományos segédmunkatársa tartotta. Prezentációjában a Legfelső Honvédelmi Tanács elő- és utóéletét mutatta be, mely során kifejtette, hogy ezt az intézményt élesen el kell határolni mind a korábbi Honvédelmi Bizottmánytól, mind pedig a ma is ismert Honvédelmi Tanácstól. Ugyanis míg előbbi a kivételes hatalom szabályozásának hiányában feljogosított országgyűlési bizottság volt, amely kormánypótló jelleget öltött, addig a Honvédelmi Tanács a világháború után kialakult totaliter rezsimben az 1950-es évek elején létrejött intézmény volt, amelyet az 1960-

as években törvényben, majd pedig 1972 már alkotmány szintjén szabályoztak, és amely szerencsétlen módon túlélte a rendszerváltást. A konferencia végül a hallgatóság felszólalásaival, észrevételeivel zárult.

Összességében elmondhatjuk, hogy az első ágazati szemléletű honvédelmi törvény fontossága nemcsak a honvédelem hatékonyságának növelésében és az egyes részterületek újraszabályozásában ragadható meg, hanem abban is, hogy törvényi szinten szabályozta a honvédelem mint védelmi ágazat szinte egészét, s rendelkezései között a fentiekben túl szerepeltek a mai értelemben vett különleges jogrendi felhatalmazó szabályok, valamint a honvédelmi kötelezettségek széles körű rendszerének szabályozása is, amivel a jogalkotó előremutató és döntően törvényi – nem pedig rendeleti – szintű szabályozást adott a honvédelem majd egészére nézve. Az 1939. évi II. törvénycikkkel a magyar jogfejlődés tehát jelentős lépést tett a honvédelem jogállami szabályozása terén.

Jegyzetek

- ¹ TOMCSÁNYI MÓRIC: *Magyarország közigazgatása*. Budapest, 1943. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 5. p.
- ² EGYED ISTVÁN: *A mi alkotmányunk*. Budapest, 1943. Magyar Szemle Társaság, 344. p.
- ³ 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről preambuluma.
- ⁴ 1939. évi II. tc. 14. §. (1)–(2) bek.

- ⁵ 1939. évi II. tc. 141. § (1) bek.
- ⁶ 1939. évi II. tc. 142–145. §
- ⁷ 1939. évi II. tc. 146–154. §
- ⁸ 1939. évi II. tc. 155–158. §
- ⁹ 1939. évi II. tc. 159–161. §
- ¹⁰ 1939. évi II. tc. 162–170. §

HÍREK

- **2020. június 12-én** a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszéke a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténeti Tanszékével karöltve „*Merre tart a jogtörténet? A jelenlegi kutatási irányok a jogtörténeti műhelyekben*” címen online tematikus tudományos diákköri konferenciát szervezett. Az online tanácskozáson előadást tartott többek között Balogh Judit habilitált egyetemi docens és Papp László

PhD egyetemi adjunktus a Debreceni Egyetemről, valamint Varga Norbert PhD egyetemi docens az SZTE ÁJTK képviselőjében. Az online diákköri konferencián szép számban vettek részt előadással a debreceni (Győri Ágoston, Joó László, Sallai Balázs) és a szegedi ifjú jogtörténész-hallgatók (Varga Benedek, Wisznovszky Tamás). Az online konferenciát Pétervári Máté PhD egyetemi adjunktus moderálta.

A COVID-19 járvány miatt a 2020. április–május–június hónapokra tervezett hazai és nemzetközi konferenciák, tudományos rendezvények megtartására nem került sor.

A GONDOLAT KIADÓ AJÁNLATAI

GONDOLAT
G

Klein Tamás

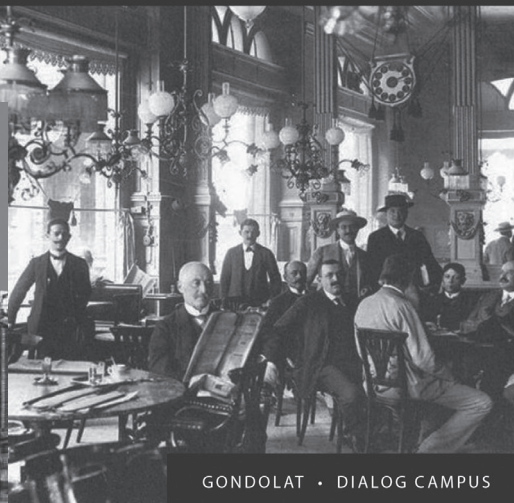
SAJTÓSZABADSÁG ÉS DEMOKRÁCIA

*A sajtószabadság alkotmányos tartalmának jelentésmódosulásai
különös tekintettel a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatára*

STUMPF ISTVÁN

*Alkotmányos hatalomgyakorlás
és alkotmányos identitás*

www.gondolatkiado.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bertaldó András PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; bíró, Szekszárdi Járásbíróság; **Falus Orsolya** tanszékvezető, habilitált egyetemi docens, Dunaujvárosi Egyetem, Vezetés- és Vállalkozástudományi Tanszék; **Farkas Ádám** PhD egyetemi adjunktus, főhadnagy, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Honvédelmi Jogi és Igazgatási Tanszék; **Heil Kristóf Mihály** PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Hollósi Gábor** PhD tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet; **Kádár Éva** PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Kelemen Roland** PhD egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egye-

tem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; †**Nánási László** PhD c. egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Schnell Gábor Tibor** PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; bíró, Fővárosi Törvényszék; **Szabadfalvi József** egyetemi tanár, az MTA doktora, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Joghölcséleti és Jogszociológiai Tanszék; **Szendró Éva Mónika** PhD-hallgató, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Közigazgatási Doktori Iskola; **Teschmayer Gábor** PhD ügyvéd; **Törő Csaba** PhD egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézete.

E számunk megjelenését a Széchenyi István Egyetem támogatta.

SZÉCHENYI ISTVÁN
EGYETEM

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (vezetéknev kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James prof.: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002, Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző, cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője, a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998, Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998, 98. p.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel

a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

SZABADFALVI, József – „Das Voranbringen der nützlichen Wissenschaften auf einheimische Sprache“. Die Herausbildung der ungarischsprachigen rechtsphilosophischen Literatur.	1
† NÁNÁSI, László – Die Straftaten von Sándor Rózsa	13
FALUS, Orsolya – Die Templer, die Islamische Stiftung und das Merton College von Oxford. Ein rechtsgeschichtliches Rätsel	21
HOLLÓSI, Gábor – Die Abgeordnetennominierung in der Horthy-Ära	27
WERKSTATT	
SZENDRŐ, Éva Mónika – Die Entstehungs- und Entwicklungsgeschichte des Verbraucherschutzes	34
SCHNELL, Gábor Tibor – Die Situation des ungarischen Genossenschaftsrechts nach dem Zweiten Weltkrieg 1945–1948.	41
BERTALDÓ, András – Die Geschichte des Strafverfahrens gegen Jugendliche in Ungarn im 20. Jahrhundert.	46
KÁDÁR, Éva – Genrih Jagoda, Komplize und Opfer eines Massenmordes	54
QUELLE	
Beseitigung der „Interessen Ungarns außerhalb Europas“ im Vertrag von Trianon – TESCHMAYER, Gábor – TÖRŐ, Csaba	67
ÜBER BÜCHER	
HEIL, Kristóf Mihály – Tableau der Ständetage (1790–1812). Über das Buch von Béla Pálmány	71
RUNDSCHAU	
Konferenz zu Ehren von Gesetz Nr. 2 von 1939 über die Landesverteidigung – FARKAS, Ádám – KELEMEN, Roland	75
NACHRICHTEN	79
AUTOREN DIESES HEFTES	80

Auf der Titelseite:

Karl Anton Martini (Revò, 1726 – Wien, 1800)

Österreichischer Staatsmann, Professor der Rechtswissenschaften an der Wiener Universität
bildarchivaustria.at

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiđ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Sipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtslehre der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

A MAGYAR BÖRTÖNÜGY TÖRTÉNETE

Lőrincz József – Mezey Barna

A magyar börtönügy története című kötet kísérlet a hazai börtönügy történetének átfogó feldolgozására. A kismonográfia a börtönügy történelmi gyökereit, a szabályozást, a tudományos gondolkodást, a szervezet- és intézményrendszert, illetve működését mutatja be, hozzájárulva a büntetés-végrehajtással kapcsolatos tudás elmélyítéséhez. Előkészíti, valamint megkönnyíti a hatályos szabályozás és reáliák megértését, feldolgozását. A szerzők szándéka szerint a kötet eligazodást nyújthat a szakmában dolgozók és az érdeklődők számára is. Elősegítheti a büntetés-végrehajtás szakmai jellegének erősítését, azt, hogy a börtön, amely intézmény korábban csak az elvonásokra, a fogvatartottak mély alávétésére vagy csupán megőrzésükre helyezte a hangsúlyt, mára az elítéltek készségeinek és képességeinek fejlesztésére is irányítsa erőforrásait, javítva a fogvatartottak társadalomba visszatérésének esélyét, valamint lehetőséget kínálva önmaguk megváltoztatására.

ISBN 9786156020451, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 175 p.

A [HON]VÉDELMI ALKOTMÁNY KIALAKULÁSA A POLGÁRI MAGYARORSZÁGON 1867–1944

Farkas Adám

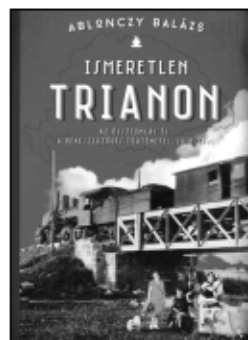

A kötet egy olyan történeti áttekintést igyekszik nyújtani Magyarország modern fegyveres védelmének fejlődéséről, amely a hangsúlyt elsősorban az államszervezet és a szabályozás fejlődésére, alakulására helyezi a téma kapcsán. A szerző célja az áttekintéssel az volt, hogy rávilágítson a jogállamiság szempontjából ma egyre fajsúlyosabbá váló védelmi kérdések magyarországi szabályozási előzményeire. A jogi fejlődési ív fontossága abban ragadható meg, hogy az ország védelmének jogi vonatkozásai terén manapság ismerethiány vagy egyes intézmények félreértettség tapasztalható, miközben azok némelyike – igaz, részben módosulva, de – a mai napig feltűnik az alaptörvényi és törvényi szabályozásban. Mindezeknek pedig még nagyobb jelentőséget és aktualitást kölcsönöz az a tény, hogy folyamatosan és dinamikusan változó biztonsági környezetünkben nemcsak a védelmi képességeinknek, de azok szabályozásának is fejlődnie kell, hogy jogállami keretek között tudjuk korszerűen szavatolni a biztonságot. A védelem jogi szabályozásának megalapozott és szerves fejlődése azonban nehezen képzelhető el úgy, hogy közben a szabályozás előzményeiről, fejlődéséről felhalmozott ismereteinket bizonytalanság terheli. A szerző reménye, hogy munkájával és gondolataival segíteni tud e bizonytalanság mérséklésében mind a jogvégezett, mind pedig az állam- és jogtudományok szempontjából laikus olvasóknak.

ISBN 9789633276983, Zrínyi Kiadó, 2019. 143 p.

ISMERETLEN TRIANON. AZ ÖSSZEOMLÁS ÉS A BÉKESZERZŐDÉS TÖRTÉNETEI 1918–1921

Ablonczy Balázs

Száz esztendeje, 1920. június 4-én írták alá a trianoni békeszerződést, amelyet a magyar történelem egyik legnagyobb traumájaként tartunk számon, emlékezete máig átszövi mindennapjainkat. Ablonczy Balázs új, összefoglaló kötete rendhagyó módon nem politika- és diplomáciatörténeti sémákat követ, hanem az eseményeket új megvilágításba helyezve elsősorban a társadalom egyes csoportjainak tapasztalataira fókuszál. Azt igyekszik bemutatni, hogy milyen volt valójában a békeszerződés: miként élték meg a történeti Magyarország lakói a háborús összeomlás, a forradalmak, az ellenforradalom és Trianon időszakát, és milyen összefüggések tárhatók fel a nagypolitikai döntések és dilemmák, illetve a magyar társadalom mindennapi tapasztalatai között.

A Magyar Tudományos Akadémia Trianon 100 kutatócsoportjának eredményeit is összegző kötet új és friss szemlélettel beszél a száz évvel ezelőtt történetekről: az elharapózó erőszakról, megszállásról, impériumváltásról, kérészállamok születéséről és bukásáról, félelemről, menekülésről, járványról, szénhiányról, nélkülözésről és elszegényedésről – az egyének által megélt Trianonról. Természetesen nem mindenkinek jutott egyenlően a megrázkódtatásokból, és nem mindenki vonta le ugyanolyan következtetéseket az eseményekből. De az itt leírtak mégis lehetséges magyarázatai annak, ami 1918 és 1921 között Magyarországon történt.

ISBN 9789634752400, Jaffa Kiadó, 2020. 272 p.

ABSZOLUTISZTIKUS TÖREKVÉSEK A MAGYARORSZÁGI ÉRCBÁNYÁSZAT ÉS KOHÁSZAT TERÉN A 18. SZÁZADBAN

Gedeon Magdolna

Az ércbányászatból és a kohászatból származó jövedelmek mindig is kiemelt jelentőséggel bírtak a kincstár számára. A bevételek biztosítása érdekében részletes szabályozásra volt szükség, mely folyamatosan erősítette az uralkodó jogosítványait. A Habsburg uralkodók abszolutisztikus törekvései e téren már a 16. században jelentkeztek, majd Mária Terézia uralkodása alatt teljessédk ki: az uralkodó – mint a legfőbb bányász – a bányaregálé nyugat-európai, magánjogi természetű, hűbéri felfogása alapján gyakorolta jogait, ami a bányavállalkozás területén egy hierarchikusan felépített, a magyar szervektől elkülönülő bürokratikus szervezet kiépítését tette lehetővé.

Gedeon Magdolna monográfiája elsősorban azt a folyamatot mutatja be, amely során a bányavállalkozók érdekeit képviselő hivatalnokok helyébe az uralkodó jogait érvényesítő tisztviselők léptek. A bányászattal és a kohászattal kapcsolatos joganyag jól tükrözi az abszolutisztikus kormányzás céljait, elveit és működési mechanizmusát. Mindezek elemzése közben a könyv elénk tár egy sajátos, zárt világot, ahol a természeti erővel való küzdelem és a föld mélyének kincsei utáni hajszá során az eredmény eléréséhez a szaktudás, a szorgalom és a becsület jellem is elengedhetetlen volt.

ISBN 9786155626562, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2020. 236 p.